

EDİTÖRLER: DOÇ. DR. HASAN YERKAZAN
DOÇ. DR. ÖNDER ERYILMAZ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI

10

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -10-

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

AMASYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

AMASYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Kitabın Adı

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI -10 -

Editörler

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Kapak Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Aysel GÜNEY TÜRKEÇ

Yayın Yönetmeni

Timur YILMAZ

ISBN: 978-625-94732-7-7

Yayın No: 18

Baskı Sayısı ve Tarihi

1. Baskı / Ekim 2024 (Sonçağ Yayınevi)

2. Baskı / Ekim 2024

Baskı

Amasya Üniversitesi Yayınları

© Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Bu eserde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar veya yazarlarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ÖN SÖZ

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitümüz kurulduğu günden itibaren öğrencilerine en iyi ve kaliteli lisansüstü eğitim, öğretim ve araştırma imkânı sunma gayreti içerisinde. Her geçen gün yeni programları bünyesine dâhil eden kurumumuz hedefleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmekte; ulusal ve uluslararası düzeyde saygın, çağın gerektirdiği bilgi birikimine sahip üstün nitelikli bilim insanı, uzman ve araştırmacılar yetiştirme yolunda ilerlemektedir.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -10-” kitabı 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün Amasya Valiliği ve Amasya Belediyesi iş birliğiyle düzenlemiş olduğu *Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar* temalı “Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları -I Sempozyumu”nda sunulan bildirilerden bir kısmının genişleterek kitap bölümü olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Enstitümüz bünyesinde yapılan akademik çalışmaların kitaplaşması ve akademik camianın istifadesine sunulması sürecinde başta rektörümüz olmak üzere düzenleme kurulundaki değerli bilim insanlarının vermiş oldukları destekten dolayı çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmada yer alan kitap bölümlerine hakemlik yaparak katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza şükranlarımızı arz ederiz.

“Sosyal Bilimler Araştırmaları -10-” isimli kitabımız tamamı Tarih bilim alanı ile ilgili olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Bu eserde *Tarihsel Biyografi Yazarı Olarak Abdizade Hüseyin Hüsameddîn Yasar; Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar’ın Amasya Tarihi Adlı Eserinde Yönetici Sınıfın İşlediği Suçlar; Şehzadeler Şehri Amasya’nın Tarihsel Kimliğini Temsil Eden Bir Yapıt: Beyler Sarayı; Türkistan’dan Anadolu’ya Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Amasya’daki İzleri ve Millî Mücadelede Amasya Basını* adlı bölümlere yer verilmiştir. Kitap bölümleri makale formatında birçok veri tabanında taranıp

okuyucuların istifadesine sunulduğundan dolayı bölüm başlarına Türkçe ve İngilizce özetler de eklenmiştir.

Bundan sonraki süreçte Enstitümüz bünyesinde tamamlanan tezlerden, sunulan bildirilerden ve diğer akademik çalışmalardan üretilen kitap bölümlerini sürekli olarak yayınlamayı, bu vesileyle Enstitümüzde yapılan akademik çalışmalardan daha fazla istifade edilmesini hedeflemekteyiz. Son olarak bu eserin ortaya çıkmasında büyük rol oynayan değerli yazarlarımıza teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Doç. Dr. Önder ERYILMAZ

Amasya-2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	1
TARİHSEL BİYOGRAFİ YAZARI OLARAK ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN YASAR.....	5
<i>Songül KEÇECİ KURT</i>	
ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN YASAR'IN AMASYA TARİHİ ADLI ESERİNDE YÖNETİCİ SINIFIN İŞLEDİĞİ SUÇLAR 29	
<i>Bilgen KELEŞ & Songül KEÇECİ KURT</i>	
ŞEHZADELER ŞEHİRİ AMASYA'NIN TARİHSEL KİMLİĞİNİ TEMSİL EDEN BİR YAPIT: BEYLER SARAYI	55
<i>Hadi BELGE & Gürkan CEVGER</i>	
TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU KÜLTÜ VE AMASYA'DAKİ İZLERİ.....	95
<i>Ali TORAMAN</i>	
MİLLÎ MÜCADELEDE AMASYA BASINI.....	127
<i>Nazan KAHRAMAN</i>	

TARİHSEL BİYOGRAFİ YAZARI OLARAK ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN YASAR*

Songül KEÇECİ KURT**

Öz

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in "Amasya Tarihi" adlı eserini şairliği ve edebi kişiliğinin dışında bir tarihçi disiplini içerisinde de kaleme aldığı görülmektedir. Türklerin tarihi ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgiler vermek amacıyla geniş bir kaynak literatürü kullanmıştır. Vakanüvis tarihlerinden arşiv vesikalarına, mahkeme kayıtlarından kitabelere birinci elden pek çok kaynağa ulaşmıştır. Bunun yanı sıra genel tarih, biyografi, coğrafya, lügat, dini bilimler gibi farklı alanlarda ve Arapça, Farsça gibi farklı dillerde yazılmış pek çok eseri de tahlil ve tenkid ederek, karşılaştırmalar yapıp çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle tarih biliminin önemli unsurlarından kronoloji konusundaki hassasiyeti de dikkate değerdir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in "Amasya Tarihi" adlı eserinin büyük bir bölümünü biyografiler oluşturmaktadır. Biyografiler insanın tarih içerisindeki rolünün önemli oluşu nedeniyle tarih yazıcılığı içerisinde en kadim türlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir tarih yazıcılığı aslında oldukça zor bir iştir. Çünkü tarih akışını bozmadan objektif bir biçimde ferdin kendi tarihi gerçeklerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu çalışmada Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, bir biyografi yazarı olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in biyografi eserlerinde bulunması gereken tarafsız olmak, gerçekçi olmak, bilgi, belge ve tanıklara dayanmak, kronolojik akışı dikkate almak ve kişinin benzerlerinden ayrılan yanlarını belirlemek

* Bu çalışma, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında düzenlenen, Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar & Amasya Tarihi temalı I. Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda aynı başlıkla sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan ve yazarın "'Eser ve Yazar Hakkında', Amasya Tarihi (C.1-4). Amasya Belediyesi Yayınları, 2022" adlı bölümdeki bazı başlıkların içeriğinin geliştirilerek yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, songul.kurt@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4983-9897>.

gibi hususlara mümkün mertebe dikkat ettiği, fakat zaman zaman bazı şahısların Amasyalı olduğunu kanıtlamak için olağanüstü bir çaba içerisine girdiğini söylemek mümkündür. **Anahtar Kelimeler:** Amasya, Biyografi, Hüseyin Hüsameddin Yasar, Tarihçilik.

Abdizade Huseyin Husameddin Yasar As A Historical Biographer

Abstract

It is seen that Abdizade Hüseyin Hüsameddin wrote his work "The History of Amasya" in the discipline of a historian besides his poetry and literary personality. He used a wide range of source literature to provide detailed information about the history and culture of the Turks. Many first-hand sources have been accessed, from chroniclers to archive documents, from court records to inscriptions. In addition, he analyzed and criticized many works written in different fields such as general history, biography, geography, dictionary, religious sciences and in different languages such as Arabic and Persian, made comparisons and reached various conclusions. His sensitivity to chronology, one of the important elements of historical science, is also noteworthy. A large part of Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn's work called "Amasya History" consists of biographies. Biographies are considered one of the most ancient genres in historiography due to the importance of the role of humans in history. This kind of historiography is actually a very difficult task. Because it is necessary to reveal the individual's own historical facts objectively without disturbing the flow of history. In this study, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn will be introduced as a biography historian. As a result of the study, it was concluded that Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn paid as much attention as possible to the issues that should be included in his biography works, such as being impartial, being realistic, relying on information, documents and witnesses, taking into account the chronological flow and determining the aspects that distinguish the person from his peers, but from time to time he tried to prove that some people

were from Amasya. It is possible to say that he made an extraordinary effort.

Key Words: Amasya, Biography, Hüseyin Hüsameddin Yasar, Historiography.

GİRİŞ

Jacques le Goff'un dediği gibi "Tarih yapmanın en zor yanlarından biri tarihi biyografilerdir".¹ Bu yazım türü doğuda ve batıda birbirine benzer bir serüvenle tarih içerisinde farklı amaçlarla gelişmiştir. Biyografi üzerine yapılan çalışmaları tarihsel dönemlere göre ya da niteliklerine göre sınıflandırmak mümkündür. Juliet Atkinson'un biyografi çalışmalarını dört gruba ayırdığı tespit edilmiştir. Birincisi Plutarkos'dan başlayarak türün tarihsel gelişimini ele alan çalışmalar, ikincisi bizzat biyografi yazarları tarafından türe ilişkin yapılan çalışmalardır. Üçüncüsü kendi doğasına ilişkin meselelerin tartışıldığı metinlerdir ki biyografik bir anlatımın nasıl organize edilmesi gerektiği meselesi bu gruba girer. Dördüncü tür ise biyografilerin toplumsal rolüne ilişkin çalışmalardır. Araştırmacılar tarafından Dr. Johnson biyografi teorisi üzerine yazan ilk isim olarak kabul edilmektedir. Johnson, biyografinin tarih ile roman arasında bir yerde durduğunu söyleyerek kimlerin biyografisi yazılması gerektiği sorusunu "yazarlar" şeklinde cevaplamaktadır. Johnson, biyografi yazarının ahlaki sorumluluğunun öznesini her yönüyle ele almak ve gerçekleri saklamamak olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda geleneksel biyografi yazıcılığının büyük ve onların daha geniş kitleler tarafından anılmasını sağlamak ve ahlaki olarak rol model olmalarını temin etmek için yazıldığını belirtmiştir. Bu alanda çalışan ikinci önemli isim Wilhelm Dilthey'dir.² 19. yüzyılın ilk çeyreğini etkileyen bir filozof olarak tarihsellik alanındaki görüşleri 20. yüzyılı da etkilemiş, Alman Tarih Okulu içinde yetişmiş büyük bir kültür

¹ François Cadiou, vd. *Tarih nasıl yapılır?*, çev. D. Erkasap (İstanbul: İletişim, 2013), s. 305.

² Ömer Faruk Ateş-A. R. I. K. Şahmurat. "Sorunsalları, Tarihsel Gelişimi ve Temsilcileri Bağlamında Biyografi Teorisine Genel Bir Bakış." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 2/1 (2022): 130-153.

tarihçisi ve biyografi yazarıdır.³ Dilthey biyografinin yalnızca öznel bilgiyi değil, aynı zamanda Hegelci bir yaklaşımla evrensel ruh veya tarih olarak kavramsallaştırdığı anlayışı yorumlamaya yarayan bir yaşam bilgisi sunduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre Dilthey oto/biyografik metinlerden çıkarılan sonuçlardan hareketle evrensel tarihe ulaşılabilirliğini düşünür. Dilthey'in alana en önemli katkısı, biyografinin bireysel yaşamdan hareketle tarihi anlamaya giden yolu açabileceği ve bireysel özden evrensel öze ulaşılabilirliği yönündeki görüşlerinde yatmaktadır. Kendi yazdığı biyografilerde öznelerinin yaşadıkları zamanın tarihî koşullarını, geleneklerini ve zihin yapısını da ortaya koyarak bireyin yaşantısının içinde bulunduğu tarihsel ve sosyal koşullar anlaşılmadan açığa çıkartılamayacağını göstermiştir. 1928 yılında Harold Nicolson, biyografiyi saf ve saf olmayan olarak ikiye ayırarak saf biyografinin özünün tarihsel hakikati ortaya çıkartmak olduğunu savunmuştur.⁴

8

Bu görüşlerden hareketle tarihsel biyografinin, bir kişinin yaşam öyküsünü ve bu kişinin yaşadığı dönemin tarihi bağlamını detaylı bir şekilde inceleyen bir tür olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür biyografiler genellikle belirli bir kişinin hayatını anlatırken aynı zamanda o kişinin yaşadığı toplumun, kültürün, siyasi ortamın ve diğer tarihsel etkenlerin de bir parçasını oluşturur. Yazarlar, kişinin yaşamıyla ilgili detaylı araştırmalar yaparlar ve bu araştırmaları o dönemin tarihî kaynakları, mektupları, günlükleri, gazete yazıları ve diğer belgelerle desteklerler. Böylece, tarihsel biyografi, sadece bir kişinin yaşamını değil, aynı zamanda o kişinin yaşadığı dönemin toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamını da ele almaktadır. Abdizade Hüseyin Hüsameddin'in kaleme aldığı "Amasya Tarihi" adlı eserinin önemli bir kısmı biyografilerden oluşmaktadır. Bu eser dışında yazmış olduğu pek çok biyografik makalesi de bulunmaktadır. Müellifi bir tarihsel biyografi yazarı olarak ele almak için önce biyografi ve tarih arasındaki ilişki üzerinde durulacak

³ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, (2001), s. 179.

⁴ Ateş, Şahmurat, "Sorunsalları, Tarihsel Gelişimi ve Temsilcileri Bağlamında Biyografi Teorisine Genel Bir Bakış.", s.130-153.

ardından müellifin tarih bilimine bakış açısı ve biyografik araştırmaları, biyografik eserlerde bulunması gereken özellikler çerçevesinde ele alınacaktır.

BİYOGRAFİ VE TARİH

Biyografi terimine ilk defa MS 5. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu yüzyıldan itibaren devlet adamlarının hayatları ve kariyerleri üzerine yazılmış eserlerin izlerine rastlamak mümkündür. Biyografi, bir kişinin hayatının anlatıldığı bir tür edebi eserdir. Sosyal bilimlerin farklı dallarının ilgi alanı içine giren biyografi tarzındaki eserler aslında ait olduğu tarihi dönemi temsil etme gibi bir potansiyele sahiptir. Bu eserler tarih bilimini besleyip önemli malzemeler sunarak, metodolojik açılımlarıyla daha güçlü yorumların yapılmasına sebebiyet vermektedirler. Biyografi ile tarih bilimi arasındaki ilişki ele alınırken “biyografik unsur” ve “biyografik derleme” ve “biyografik eser” tanımlarının göz önünde bulunması gerekmektedir.⁵

Tarihi süreçte biyografi ve tarih arasındaki ilişki ile ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Antik çağda yaşayanların biyografi ile tarih arasında bir ayırım yaptıkları Plutarkos gibi biyografi yazarlarının açıktan açığa tarihçilerin işini yapmadıkları ifade edilmektedir. Biyografi ile tarih arasındaki bu ayırım nedeniyle tarihin siyasal ve askeri olayların ön plana çıkartılmasıyla doğduğu ve bireylerle değil ancak devletlerle ilgilendiğine inanılmıştır. Aslında biyografi tarihin kasten ele almaktan çekindiği bir konuyu kendi alanı haline getirmiştir. Aynı zamanda kronolojik bir sunuma uymayı gerektirmemektedir ve tarih ile aynı olgusal hakikat ölçüsüne tabi değildir. Antik dönem tarih yazımı elbette birey faktörünü yok saymamış fakat bireyi birinci plana yerleştirme eğiliminde olmadığı da görülmüştür. Çok eski dönemlerde yazılmış olan pek çok eser, biyografinin paradoksal biçimde ve neredeyse yanlışlıkla dönemin önde gelen tarih türü haline geldiğine delalet etmektedir.⁶ Antik dönemin ünlü biyografi yazarlarından Plutarkos’a göre, “küçük bir hareket veya bir

⁵ Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 263-290.

⁶ Cadiou vd., *Tarih nasıl yapılır?*, s.314.

söz, bir insanın karakteri hakkında, binlerce kişinin öldüğü savaşlardan daha fazla şey söyleyebilir.” Biyografinin, tarihi olarak biyografik eserlerden veya içinde biyografik unsurlar bulunduran kısa ve hikâyelerden oluştuğu söylenebilir. Antik dönemde bu tarz pek çok eser verilmiş daha sonra kilisenin yükselişiyle biyografik eser yazımında da bir artış söz konusu olmuştur. Fakat ilginç bir şekilde peygamberlerden ziyade Hristiyan aziz ve dini önderlerin hayatlarını konu alan, eğitici ve ahlaki değerlere vurgu yapmaya odaklanmış methiye tarzında biyografik eserler Hristiyanlık dünyasında büyük bir artış göstermiştir. Orta çağ bu tür Hagiografik eserlerin yoğun kaleme alındığı bir dönem olmuştur. Aslında bu eserler kilise merkezli teokratik tarih anlayışıyla da uyumludur.⁷ Merovenj hanedanı döneminden itibaren tarihçiler aynı zamanda geçmiş hanedanların kronikleriyle de ilgilenmeye başladılar. Aziz hikâyelerinin başarısı sonrasında nihayete ermemiş tersine aziz kültür ve soyların kökleri ile ilgili anma pratikleri birbirinden ayrılmaz biçimde her ikisi de aziz hikâyelerinin yaygınlaşmasını onuncu yüzyılda bile körüklemiştir.⁸

Biyografi türünün geleceği açısından temel olan ikinci bir gelişmede gerçekle gerçeğe uygunlukla ilişkidir. Büyük bir vaka gerçekten cereyan etmişse daha iyi bir model sunabilecektir ve biyografilerin temel amacı eskiden olduğu gibi hala eğitim olarak devam etmektedir. Hatta biyografi eğitimlik mesleğinde hiç olmadığı kadar 13. yüzyılda merkezi bir konuma yerleşmiştir. Biyografik yazım türü bu dönemde tarih yazımının merkezinde olmakla birlikte genel tarihin bir alt türü olarak kalmış ve bu alanda bir baş eser çıkmamıştır. Antik modelin fazlasıyla etkisinde kalmış biyografi tarihten çok edebiyata yakın gözükmüş ve didaktik olma amacını muhafaza etmiştir. Fransa’da 16. yüzyılda yeniden keşfedilmiş, Fransa kralları hayatı yazılan kişinin yüceltilmesi için biçilmiş kaftan olan bu türe kayıtsız kalamamışlardır. Dönemin tarih yazıcıların tercihinde iki ölçüt gözetilmiştir. Fransa krallarının üç kuşak tarihini veya

⁷ Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 267-269

⁸ Cadiou vd., *Tarih nasıl yapılır?*, s. 305-325.

tek bir kralın tarihini yazmış olmak. Biyografiler yoluyla monarşinin yüceltilmesi akademilerde de yapılmıştır. Biyografiler kralın yüceltilmesinden başka prenslerin atalarının erdemlerini model almalarını sağlamaya yönelik bir amaca sahiptir. 16. yüzyıldan itibaren ünlü insanların hayatlarından da sayısız derlemeler yayınlanmıştır. Yerel tarih her şeyden önce büyük insanların tarihi olmuştur böylece tam bir taşra vatanseverliği kendisini ifade etme yolu bulabilmiştir.⁹

Fakat Rönesans sonrası seküler biyografi yükselmiş ve pozitivist bilim anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Hükümdarı değil ulusu kitabının merkezi karakteri haline getiren ve savaşlardan çok ananelerle ilgilenen Volter klasik biyografi biçiminde Annales ekolünün reddiyesini öncelmiştir. 19. yüzyıl tarihçileri genel kural olarak biyografi yazımına pek eğilimli değildirlir. Bütünleyici bir tarih arayışı bu açıdan metodik ekolün bilimsel amaçlarıyla aynı sonuçları doğurmuştur. 20.yüzyılda yeniden canlanan biyografi daha üstün bir konumda olmaya başlayan beşerî bilimler artık biyografinin hizmetinde kullanılabilir. Biyografiler gerek devlet arşivlerinin açılması gerekse yazılı arkeolojik ve şifahi yeni kaynakların ortaya çıkmasıyla çeşitlenmiş kalıntılar kullanmaya başlamıştır.¹⁰ Modern anlamda “tarihî biyografi” veya “tarihsel biyografi” özellikle romantizmle birlikte ön plana çıkan bireycilik fikri ve Rankeci pozitivist tarih anlayışı Avrupa’da 19. yüzyılda önem kazanmaya başlamıştır. Tarihe olan ilgiyle beraber biyografilere olan ilgi de artmıştır.¹¹

Batıda bu serüvenle gelişen biyografi yazıcılığı aslında doğuda ise Orta çağ’da İslam tarih yazıcılığının bir kolu olarak gelişmeye başlamıştır. İslam tarih yazıcılığı “kronolojik akışa dayalı tarih yazımı” ve “önemli şahısların hayat hikâyelerine dayalı biyografik tarih yazımı” şeklinde iki koldan ilerlemiştir. Daha çok hadis ilminin ve ulemasının kurumsallaşmasıyla başlayan İslam dünyasındaki biyografi çalışmalarıyla hadis tenkidi sayesinde Hazreti Peygamber’in yaptıkları ve

⁹ Cadiou vd., *Tarih nasıl yapılır?*, s.314-316.

¹⁰ Cadiou vd., *Tarih nasıl yapılır?*, s.316-319.

¹¹ Utku, “*Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer*”, s.267-269.

söyledikleri titizlikle tespit edilerek siyer ve meğazi kitaplarında anlatılmıştır. Cahiliye döneminde “ahbarî” denilen eski haberleri nakleden nesep, şiir, kıssa ustası ve kabile tarihi uzmanları bir tür tarihçi dolayısıyla siyer yazıcılığının ve biyografların atası olarak kabul edilmektedir.¹² Böylece İslâm geleneğinde tabakat türü eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserler sahâbe, tâbiîn, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, sûfler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türü olarak bilinmektedir. Arap edebiyatında bu tarz yazılmış pek çok eser vardır. Tarihçilik de biyografi yazarlığı da dini ilimlerin içerisinde gelişme göstermiştir.¹³ Osmanlı tarihçiliğinde de 15.yüzyılda ilk müstakil eserler ortaya çıkmaya başlamış fakat biyografi tarzı eserler daha geç vücuda getirilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda daha çok siyasi tarihe odaklanan “vekayiname” türü tarih yazıcılığı saray kâtipleri ve memurları tarafından yerine getirilince ulema da zorunlu olarak biyografi tarzı tarih yazıcılığına yönelmişlerdir. Böylece müstakil biyografi kitapları yanında, hal tercemelerinin tarih kitaplarına vekayiname türü eserlere eklenmeye başladığı görülmektedir. Giderek geliştirilen bu tarz, yeni bir tarih anlayışını ve tarzını şekillendirmeye ve “biyografi vekayinameleri” denilebilecek yeni bir ekolün doğmasına neden olmuştur. Osmanlı tarihçiliği de tıpkı İslam tarihçiliğinde olduğu gibi öncelikle ulema menşeli tarihçilerin kalemiyle yükselmiş, daha sonra resmi bir havaya bürünerek İran edebi tarihçiliğinin etkisi altında kalmaya başlamıştır. Aynı dönemde şair tezkireleri yanında farklı bir alan olarak tamamıyla müstakil yeni biyografi mecmuaları ortaya çıkmıştır. Osmanlılar'da 1538'de Sehî Bey tarafından yazılan Heşt Bihîşt ilk şuara tezkiresi olarak bilinmektedir. Şair tezkireleri, İran etkisiyle istikrarlı bir gelişim göstermiştir. Şairler dışında biyografileri toplanan ikinci zümre, ulema ve meşayih olmuştur. 1558'de yazılan ve Osmanlı sahasında " Hanefi-mezhep ulema"ya daha çok ağırlık

¹² Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”. *Tarih İçin Metodoloji*, ed. A. Şimşek, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), s. 203.

¹³ İsmail Durmuş, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: 2010), 39, s. 299.

verildiği adından anlaşılın Şekaiku'n-nu'maniyye, başlı başına bir ekol oluşturmuş görünmektedir.¹⁴

TARİHSEL BİYOGRAFİ YAZARI OLARAK ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN

Şahsında pek çok yönü birleştirmiş olan Hüseyin Hüsameddin Efendi'ye göre tarih bilimi insanlığın, milliyetin ilmidir.¹⁵ Dünyada meydana gelen hadiselerin birer ibret timsali olduğunu dolayısıyla bu hadiselerde hikmet ve sonucunda bin nasihat gizli olduğunu düşünmektedir. Ona göre şehir tarihleri aynı zamanda orada yetişen önemli şahısların biyografilerini de içermelidir. Eserinde Buhârâ, Bağdâd, Hicâz, Haleb, Semerkand, Kudüs, Merv, Mısır ve Yemen gibi önemli şehirlerin geçmişine ait eserlerin her biri aynı zamanda ait olduğu şehirlerde yetişen fakîh, yönetici ve sanat sahiplerinin biyografileri o şehirdeki önemli hadiseleri güvenilir bir biçimde kaydederek ibret alınacak yönlerini tüm dünyaya anlatabildiğini ifade etmiştir. Özellikle "Ebû Bekir el-Hatîb el- Bağdâdî"nin "Târîh-i Bağdâd"ı ve "Lisâneddîn el-Hatîb et-Tilimsânî"nin "El İhâta"sına hayranlık duymaktadır ve böyle eserlerin bizde çok yaygın olmamasından yakınmaktadır.¹⁶ Amasya şehrinin tarihini yazmak amacıyla kendisi için kılavuz eser olarak gördüğü eserlerden Bağdat şehri ile ilgili biyografik ve tarihi bilgiler veren "Tarih-i Bağdat", yirmi yıldan fazla bir sürede tamamlanmış, 1058 yılından önce Bağdat'ta yaşayan veya bir şekilde buraya gelen şahsiyetlerin, halife, vezir ve kumandan gibi devlet adamlarının, şair, kadı ve diğer mesleklere mensup 7831 kişinin hayatına dair bilgi verilen alfabetik bir eser olup adı Muhammed olanlarla başlamaktadır. I. cildi Bağdat'ın kuruluşu, tarihi ve müslümanlar tarafından fethi gibi

¹⁴ Feridun. M. Emecen "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 83-90.

¹⁵ Songül Keçeci Kurt, (2022). "Eser ve Yazar Hakkında", Amasya Tarihi (C.1-4). Amasya Belediyesi Yayınları. Ayrıca bkz. Hüseyin Menç, *Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı, Eserleri Hakkında Yazılanlar*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

¹⁶ Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, C. 1-12. (2022). (Ed. Songül Keçeci Kurt, R. Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu) Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

konulardan oluşmaktadır.¹⁷ Diğer bir kılavuz eser olarak gördüğü “el-İhâta fî ahbâri (târîhi) Gırnâta” adlı eserde Lisâneddin el-Hatîb, Gırnata’nın tarih, coğrafya ve topografyasına dair bilgileri ve yine şehirde yaşayan veya bağlantısı olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini anlatmış olup onların eserlerinden örnekler vermiştir.¹⁸ Müellif benzer bir metodoloji izleyerek Amasya Tarihi’ni kaleme almıştır.

Amasya Tarihi’nin Biyografik Ciltleri¹⁹,

“Amasya Tarihi”adlı eserin altıncı cildine kadar kronolojik olarak Amasya tarihi ile ilgili bilgiler verilmiş altıncı ciltten sonra Amasya’nın önemli şahsiyetlerinin biyografileri alfabetik olarak aktarılmıştır.

Altıncı Cilt (1931): 819 sayfadan oluşan bu cilt H.13 Saferü’l-hayr 1350 tarihinde tamamlanmıştır Altıncı cildin başlangıcında Amasya Tarihi’nin “İkinci bâbı” ile ilgili bir açıklama yapılarak biyografi kısmında, izlenen metod ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu kısımda Amasya’nın Türkler eline geçtiği günden itibaren bu şehir dâhilinde doğup, ortaya çıkan, ikamet eden, bir vesile ile burada ün kazanmış “mülûk, ümerâ, vüzerâ, erkân, sudûr, ulemâ, kudât, hükkâm, a’yân, şu’arâ, üdebâ, lutfâ, küttâb, hattâtân, erbâb-ı hayr u şer, ashab-ı sanâyi’ ve eseri olan ricâlin ve hanımların” mümkün olabildiği kadar biyografilerinin ve soylarının yazıldığı ifade edilmiştir. Fakat bu kadar şahsın çokluğuna binâen aranılan kimselerin tercemelerini kolayca bulabilmek için bunların Arap alfabesi sırasına göre düzenlendiği belirtilmiştir. Bu nedenle ikinci bâb yirmi sekiz fasla ayrılmıştır. Terceme sahiplerinin ecdadlarının hece tertibi üzerine yazılması imkânı görülemediğinden tespit edilebilirse vefat yılları olmadığı takdirde yaşadıkları zaman itibariyle tertip ve kaydedilmiştir. Ayrıca lakap ve künyeleri ile meşhur olanlar da şöhretleriyle yazılmıştır. Bu cilt böylelikle birinci fasıl olarak adlarının ilk harfi hemze olanların biyografileri ile başlamaktadır. Altıncı

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, C.16, s. 452-460.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Câsim el-Ubûdî, Cengiz Tomar, “İbnü’l-Hatîb, Lisânuddin” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, C.21, s. 74-76.

¹⁹ Keçeci Kurt, “Eser ve Yazar Hakkında”, s. 42-44.

cilt kapsamı bakımından en uzun olan cilttir. İçerisinde 798 kişinin biyografisi yer almaktadır.

Yedinci Cilt (1931): 675 sayfadan ibaret olan cilt H. 25 Cumâdelûlâ 1350 tarihinde tamamlanmıştır. Yedinci cilt “Ahter Hundi Şah Hatun” ile başlayıp hemze faslı devam etmiş, ilk harfi (l) ikinci fasılda be (ب), ve üçüncü fasılda pe (پ) olan şahsiyetlerden “Pîri Mustafa Efendi Hacızâde”nin biyografisi ile son bulmuştur. Bu ciltte 726 kişinin biyografisi bulunmaktadır.

Sekizinci Cilt (1932): 580 sayfadan ibaret olan sekizinci cilt H. 7 Ramazânü'l-mübârek 1350 yevmü'l-Cum'a tarihinde tamamlanmıştır. Bu cilt dördüncü fasıldan adlarının ilk harfi iki noktalı te (ت) harfi olan “Tâbûk Bey-Emîr” ile başlamaktadır. Daha sonra ise eserde se (ث), cim (ج), çe (چ) ve ha (ح) harfleriyle alfabetik olarak biyografiler devam etmiştir. Sekizinci fasılda “Hasîb Mehmed Efendi-Hâcî Abdullâh Ağazâde” ile son bulmaktadır. Sekizinci ciltte 460 şahsın biyografisi yer almaktadır.

Dokuzuncu Cilt (1932): 606 sayfadan oluşan dokuzuncu cilt Çırçırda Hacı Hasan Mahallesi'nde H. 19 Zilhicce 1350 tamamlanmıştır. Bu cilt sekizinci fasıldan devam edip “Hüseyin Gâzi Bey-Emîr Sehmü'd-devle” ile başlayıp dokuzuncu fasılda hâ (ح), diğer fasıllarda hı (خ), dal (د) harfiyle başlayan isimlere ait biyografilerle devam etmiş, zel (ز) harfiyle başlayan isimlere ait kısa hal tercümeleleri de on birinci fasılda verilerek “Zihnî Mustafa Efendi-Uzun Müftüzâde es-Seyyid” ile son bulmaktadır. Bu ciltte 586 şahsın biyografisi yer almaktadır.

Onuncu Cilt (1932): 560 sayfadan oluşan onuncu cilt Çırçır'da Hâcî Hasan Mahallesi'nde H. 13 Safer 1351 ve 17 Hazîran 1932 Cum'a günü tamamlanmıştır. Bu cilt Amasya tarihinin ikinci bâbından on ikinci faslı ile adlarının başında noktasız “ر” (râ) harfi bulunan şahsiyetlerden “Râ'if Mehmed Efendi-Abdîzâde” ile başlamakta ve ze (ز) ve sin (س) harfleriyle devam edip on dördüncü fasılda “Sînâ Çelebî-Hâce, el-Hâc” ile son bulmaktadır. Ciltte 499 şahsın biyografisi bulunmaktadır.

On Birinci Cilt (1937): 613 sayfadan ibaret olan cilt Şişli'de Samanyolu Sokağı'nda 93 numaralı hânede 1356 senesi

Muharrem'inin on yedinci ve 1937 senesi Mart'ının otuz birinci Salı günü tamamlanmıştır. On birinci cilt on beşinci fasılda adlarının başında üç noktalı şîn (ش) harfi olan şahısların biyografilerinden “Şâpur Bey-Emîr Şücâeddin” ile başlayıp sad (ص) dad (ض), tı (ط), zı (ظ) ve ayın (ع) harfleriyle alfabetik sıra ile Amasya tarihindeki önemli şahısların biyografileri ile devam etmiş ve yirminci fasılda “Abdülkerîm Efendi-Müderriszâde” ile son bulmaktadır. Müellif bu ciltte Amasya tarihinin harf-i şîn (ش) dan itibaren aşağılarının tamamen yandığını ve bunları telâfi etmeye çalıştığını ancak üçte birini telâfi edebildiğini ifade etmiştir. Bu ciltte 755 şahsın biyografisi yer almaktadır.

On İkinci Cilt: 192 sayfadan ibaret olan cildin tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Yirminci fasıldan devam ederek “Abdullâh Mu'îneddîn Ebü'l-Mekârim el-Müstevfî” ile başlayan cilt “Osmân Paşa-Gürcüzâde el-Hâc” ile son bulmuştur. Bu ciltte 250 şahsın biyografisi mevcuttur. Bu cildin sonunda tamamlandığı tarihe dair herhangi bir notun olmayışı ve fihristinin bulunmayışı yarım kaldığını göstermektedir. Eserde VI. cildin başında ikinci bâbın yirmi sekiz fasla ayrıldığı belirtilmesi, yine müellifin “ayın” harfinde kalması sekiz faslın daha eklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Amasya Tarihi'nin büyük bir bölümünü teşkil eden biyografiler, insanın tarih içerisindeki rolünün önemli oluşu nedeniyle tarih yazıcılığı içerisinde en kadim türlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir tarih yazıcılığı aslında oldukça zor bir iştir. Çünkü tarih akışını bozmadan objektif bir biçimde ferdin kendi tarihi gerçeklerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, eserinde gerek İslam tarihçilerinin gerekse daha sonra gelişmeye başlayan Osmanlı biyografi tarihçilerinin eserlerini kullanarak Amasya'nın önemli simalarının hayat hikâyelerine kaynak oluşturmuştur.

Müellif eserinde sadece bu kaynakları kullanmakla kalmamış, biyografi yazarlarının veya tarihçilerin göremediği Amasya'daki şahsiyetleri özellikle ele almış ve haklarında farklı kaynaklarda tespit ettiği ihtilafları düzeltmeye

çalışmıştır. Bu çerçevede pek çok tarih kitabını özellikle Amasyalıları başka şehirli gösteriyor diye eleştirmiştir. Örneğin Zeynelâbidîn Paşa (Darbhânevizâde)'nin terceme-i hâlini Amasya sicillâtıyla Ayasofya ve Bâb-ı âlî mahzenlerinde bulunduğu ahkâm ve tevcîhât defterlerinden tespit edebilmiştir. “Nâ'imâ”, “Vecîhî”, “Kâtib Çelebî” Vekâyi-nâmelerinde bu şahsın terceme-i hâlinin olmayışını ise eleştirmiş sadece Nâ'imâ Tarihi'nde Kıbrıs beylerbeyiliği münâsebetiyle yer verildiğini belirtmiştir.²⁰

Müellifin Biyografik Makaleleri

Amasya Tarihi'nden başka Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn'in tarihçi kimliği ve anlayışının izlerini onun Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi iken yapmış olduğu çalışmalarından da takip edebilmek mümkündür. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda pek çok makalesi yayınlanan müellifin beş makalesinden dördü biyografik makaledir.

1. “Koca Mehmed Paşa”: Amasyalı Hüseyin Hüsameddîn imzasıyla yayımlanan bu makalede Candarlı İbrahim Paşa'dan sonra oğlu Halil Paşa'nın değil Koca Mehmed Paşa'nın sadrazam olduğunu çeşitli delillerle isbat edilmeye çalışılmıştır. Bu manada müellif, Osmanlı tarihinin devletin kuruluşundan ilk yüz elli yılının daha sonra gelen tarihçiler tarafından nakil ve istima yoluyla kayda alınmaya başlandığını belirtmiştir. Sonra gelen müverrihlerin de bunları tekrar ettiği bu nedenle bunların teyidine muhtaç olan bazı hususlarının bulunduğunu ifade etmiştir.²¹

2. Alaaddin Bey: Bu makalede müellif Osman Gazi'nin büyük oğlu Alaaddin Bey ile ilgili Osmanlı tarihlerindeki tutarsız bilgileri ortaya koyarak onun Osman Gazi'nin veziri Alaaddin Paşa ile karıştırıldığını ifade etmiştir. Burada da Tevârih-i Âli Osman, Camiü't Tevârih, Kemalpaşazâde Tarihi, Zübdedü't-Tevârih, Ravzatü'l-ebrâr, Câmîü'd-düvel gibi pek çok tarih kitabı ve vakıf kaydından faydalanarak Alaaddin

²⁰ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 10, s.164.

²¹ Amasyalı Hüseyin Hüsameddin “Koca Mehmed Paşa”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S: 37, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, s. 43-49.

Bey'in Osman Gazi'nin büyük oğlu olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.²²

3.Sultan Altunbaş: Bu makalede Sultan Mesud'un oğlu Gazi Çelebi ile ilgili rivayetler aktarıldıktan sonra Sultan Altunbaş'ın kendisine ait iki vakfiye ile babası Sultan Mesud adına tanzim ettirdiği vakfiyedeki bilgilerden yararlanarak, Moğolların Amasya civarından çıkarılmasından sonra Sultan Altunbaş'ın Simre hükümdarı olarak Amasya havalisinde hangi tarihlerde hüküm sürdüğü, türbe ve zaviyelerinin yerleri de tespit edilerek tarih kitaplarındaki eksik ve yanlış bilgiler tashih edilmiştir. Ayrıca vakfiyelerde imzaları bulunan kadı ve şahitlerden yola çıkılarak Amasya'daki devlet adamları ve Amasya eşrafının kimlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.²³

4. Molla Fenari: Makalede "Amasya Müverrihi Hüseyin Hüsameddin" imzası görölmektedir. Osmanlı'nın ilk şeyhülislamı olarak tarihe kaydedilmiş olan Molla Fenari'nin terceme-i hâlinin vefatından bir asır sonra yazılabildiğinden bahisle terceme-i hâline bazı efsaneler karışmış olduğunu, bununla beraber ne tarih-i hayatı ne de tarih-i vefatının doğruca tespit edilemediğini belirterek bulabildiği vesikalara dayanarak onun terceme-i halini yeniden tetkik ettiğini belirtmiştir. Makalesinde Enbâü'l-gumr fî ebnâi'l-umr, Defteri Mücedded Anadolu, şakâyık-ı numaniye, Kitâb-ı fî ahvâli'l-acâib ve'l-garâib gibi kaynaklardan tashihler yaparak Molla Fenari'nin biyografisini yazmıştır.²⁴

Biyografi Tarihçisi Olarak Abdizâde Hüseyin Hüsameddin

Tarih ve biyografi ayırt edilemeyecek kadar iç içedir tarihin usulü için geçerli olan bütün kurallar biyografi içinde geçerlidir. Biyografiyi bir mihenge vuracak ayrı bir kalıp yoktur ve yazılan biyografiler sayısınca biyografi metodu

²² Hüseyin Hüsameddin, "Alaaddin Bey" (Osman Gazi'nin en büyük oğlu), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S. 5, (82), 1Eylül 1340/1 Eylül 1924, s. 307-318; S. 6 (83), 1 Teşrin-i Evvel 1340/1 Ekim 1924, s. 380-384; S. 8 (85), 1 Mart1341/1 Mart 1925, s.128-133; S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, s. 200-210.

²³ Baş, *a.g.m.*, s. 195.

²⁴ Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari", *TOEM*, S. 19, s. 148-158; S. 95, 1 Teşrin-i Evvel 1926, s. 368-383.

vardır, denilebilir. Biyografinin kimin hakkında yazıldığıyla doğrudan ilişkili bir yöntem benimsediği düşünülebilir. Örneğin bir devlet adamının biyografisini yazma yöntemi, bir şairin, bir hükümdarın, bir eşkıyanın hayatını yazma yöntemine benzemez.²⁵ Hüseyin Hüsameddin de şehir yöneticilerini anlatırken daha çok yaptıkları faaliyetler ve halka muamelesine yoğunlaşırken bir şairin biyografisinde ise onun eserlerinden örnekler verip daha duygusal söylemler kullandığı görülebilmektedir. Örneğin Nelmî'nin biyografisi yazılırken eserlerinden örnekler verilmiş, bizzat tanıdığı için intiharından büyük üzüntü duyduğunu eklemiştir.²⁶

Biyografi hayatı yazan kişiyi de yorar, denilmiştir ve yazar kendi hayatında yorulmadan başka hayatları yormaya hazır değildir. Biyografi yazarı birkaç mesleğe yetecek kadar kalabalık olmalıdır tarihçi olmak yetmeyecektir. Edebiyattan, psikolojiden, sosyolojiden, coğrafyadan ve diğer sosyal bilimlerden haberdar olması gerekir aynı zamanda hayatı yazılan kişinin eğitimi, mesleği, kariyeri ile ilgili alanları da bilmek gerekir. Hayatını yazdığı kişinin kimliğine göre siyasi ve idari tarih kültür zihniyet hatta müesseseler ve şehir tarihi gibi tarihin alt dallarına da dalması kaçınılmazdır.²⁷ Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın eserlerinden onun hakikten çok yönlü bir şahsiyet olduğu düşünülmektedir. Özellikle yazdığı metinlerden dil ve edebiyat alanında yetkin biri olduğunu, Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti farklı dildeki kaynakları değerlendirebilmesine ve uzun yıllar arşivlerde çalışması da yine pek çok türde kaynak belge okuma becerisinin gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca şehir tarihine özel bir ilgi dumakta ve Amasya hayranlığı da Amasya coğrafyasını adeta karış karış bilmesine vesile olmuştur.

Dolayısıyla biyografi eserlerinde bulunması gereken tarafsız olmak, gerçekçi olmak, bilgi, belge ve tanıklara dayanmak, kronolojik akışı dikkate almak ve kişinin

²⁵ Kırmızı, "Biyografi", s. 206-209.

²⁶ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.8, s. 33-40.

²⁷ Kırmızı, "Biyografi", s. 206-209.

benzerlerinden ayrılan yanlarını belirlemek²⁸ gibi hususlara müellifin mümkün mertebe dikkat ettiği aşağıda örneklerle ifade edilmeye çalışılacaktır.

Tarafsız ve gerçekçi olmak: Biyografi yazımında yazar hayatı yazılan kişiyi yorumlar. Onun farklı yönlerini ortaya çıkarmaya çalışır ve elindeki malzemeyi nasıl kullanacağına karar verip kendisi sebep sonuç ilişkisi kurabilir ve ön plana çıkarmak istediği hususları seçer. Terceme-i hal bir hayatı okuyucunun anlayacağı dile çevirmektir. Tercümede nasıl bir söz başka bir söze çevriliyorsa terceme-i halde de yazar kendi yetkinliğini kullanarak eğitimi, ideolojisi, toplumsal kökeni, mesleği ve özel hayatı çerçevesinde yorumlar yapılabilmektedir. Bu yüzden “biyografide iki kişinin hayatı vardır” sözü yaygınlık kazanmıştır.²⁹ Hüseyin Hüsameddin’in kişilerin biyografisinde adeta onların hayatıyla bütünleştiğini tespit etmek mümkündür. Ahmed Şemseddin Efendi-Kemâl Paşazâde’nin biyografisinde pek çok kaynak kullanarak onun Amasyalı olduğunu ispat etmeye çalışarak yoğun bir çaba sarfettiği görülmektedir.³⁰ Vatanına ve memleketine olan sevgisi zaman zaman müellifin tarafsızlık yönünü yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Aynı zamanda siyasi meselelerle ilgili konularda kişisel yorumlar yapmaktan çekinmemektedir. Amasya Tarihi’nde Zülfikar Paşa biyografisinde o dönemde etkili olan Celali isyanları hakkında kendisinin yaşadığı dönemdeki Türkçülük akımının etkisiyle devşirme kökenlilerin yönetici olarak tayin edilmesini şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. *“Bugünden itibaren başına sekiz bin süvari ve beş bin sekban toplayıp isyan bayrağını kaldırmıştır. Devşirme ve Türk olmayan iman etmişlere karşı Türklüğü korumaya çalışmıştır. Abdulhalim Bey’in başkanlığı altında milli hukuku oluşturmaya çalışmıştır. Çünkü Enderun okuluna giren Türk olmayanlar vezirlik, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliği ve sadaret (başvezirlik makamı) gibi en yüksek mevkileri kendilerine mahsus tutarak ve ayırarak Türkleri*

²⁸ Necati Çavdar, Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi -Journal of Turkish Researches InstituteTAED*-60, Eylül - September 2017, s. 629-644.

²⁹ Kırmızı, “Biyografi”, s. 206-209.

³⁰ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Cilt 6, s.410-446.

bu yüce makamlardan mahrum etmişlerdir. İsyân üyeleri işte bu mahrumiyetten kurtulup Türk olmayanlarla denk eşit hukuka erişmek istemişlerdir. Bundan dolayı Karayazıcı demekle meşhur Urfalı Abdulhalim Beyle yanında bulunan milliyetseverlerin son isteği Anadolu'yu işgal ederek Osman ailesi padişahlarını ve devlet ileri gelenlerini amaçlarının kabulüne zorlamaktır. Bölücü değildir.”³¹

Bilgi, belge ve tanıklara dayanmak: Biyografi yazarı hem malzemeye ihanet etmemeli hem de belgenin katı diline yenik düşmemeli, sanatkâr bir üslup kullanılmalıdır. Biyografinin aynı zamanda bir sanat olduğu unutulmamalı metni okuyucu açısından da bakabilme yeteneğine sahip olunmalıdır.³² Amasya Tarihi'nin 12 cildinin tarihten edebiyata, biyografiden coğrafyaya ait pek çok dalda zengin bir kaynak yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde kitabe, mezar taşı, devlet arşivlerinde kayıtlı evrak ve defter koleksiyonları gibi birinci elden kaynakların yanında sözlü kaynaklardan da istifade edilmiştir. Abdizâde Hüseyin Hüsameddîn pek çok eseri kütüphanelerden temin ederek incelemiştir. Özellikle İstanbul kütüphanelerindeki sanat eserlerinin yazımında ve kütüphaneleri teftiş etmekle görevli olduğu esnada bu eserleri görme fırsatı bulmuştur. İstanbul'da Millet Kütüphanesi, Enderûn Kütüphanesi, Sultân Süleyman Kütüphanesi Şehîd Ali Paşa Kütüphanesi, Nur-ı Osmâniyye Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi, Yerebatan Kütüphanesi, Veliyyeddîn Efendi Kütüphanesi, Lâleli Kütüphanesi, Ayasofya Kütüphanesi, Fâtih Kütüphanesi, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Kütüphanesi, Murâd Molla Kütüphanesi, Cârullâh Efendi Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Kütüphanesi, Bağdatlı İsmail Paşa'nın kütüphanesinde incelemelerde bulunmuştur.

Amasya'da faydalandığı en önemli kütüphane ise Abdullatîf Efendi Kütüphanesi'dir. Abdullatîf Efendi (Emîr İmâm), Amasya'da Sultân Bâyezîd imâm-ı evveli Hâfız Halîl Efendi bin Abdullatîf Efendi bin Hâce Mehmed Efendi'nin oğludur. Birâderi vezîr es-Seyyid Abdülğanî Paşa'dır. Onun

³¹ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 9, s.566-571.

³² Kırmızı, “Biyografi”, s. 206-209.

gönderdiği yüksek meblağdaki parayı harcamayarak Sultân Bâyezîd Mektebi'nin karşısında büyük bir kütüphaneye yaptırmıştır. Aldığı ve topladığı kitapları buraya gönderip, kitaplarını ve emlakını buraya vakfetmiştir. Fakat kütüphanenin bulunduğu yerde H.1333 (M. 1914-1915)'de çıkan yangında kitaplar kaldırılmış olup kütüphaneye ile bahçeler ve yanındaki fetvâhâne yıktırılmış ve bu yapıdan ufak bir eser bile kalmamıştır.³³ Müellif Amasya'da ayrıca Hüseyin Ağa Medresesi Kütüphanesi, Sultân Bâyezîd Kütüphanesi'nden de istifade etmiştir.

Edirne'de Sultân Selîm-i Sâni Kütüphanesi, Çorum'da "el-Hâc Ahmed Efendi"nin yaptırdığı kütüphanedeki eserlerden Bursa, Hicâz, Suriye ve diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan kütüphanelerden³⁴ ve şahsî kütüphanelerden istifade etmiştir. Eserinde yüzden fazla telif eserin ismi geçmekte ve arşiv vesikaları, kitabe vb kaynaklardan da büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. *Eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye (Osmanlı Devleti Âlimleri İçerisindeki Dağ Laleleri)*; Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair yazmış olduğu biyografik eseridir. Taşköprüzâde ulemâ menkıbelerine düşkündür, Arap ve İran âlimlerinin menkıbeleri kaleme alındığı halde Osmanlı ulemâsına dair böyle bir eser yazılmadığından dolayı bu eseri "tabakat" geleneğine uygun olarak kaleme almıştır. Böylece gerçek manada Osmanlı edebiyatında biyografi yazma geleneğini de başlatmıştır. 350'den fazla âlim ve 150'den fazla şeyhin kısa hayat hikâyeleri anlatıldığı eserin müellifi hayattayken Türkçe'ye tercüme yapılmaya başlanmış ve esere çeşitli ilâveler ve zeyiller eklenmiştir. Âşık Çelebi ile başlayan zeyiller silsilesi XX. yüzyıla kadar devam ederek Şekâ'ik külliyyatı ortaya çıkmıştır. Eserin en önemli kaynakları müellifin kendi müşahede ve izlenimleri, babası Muslihüddin Mustafa Efendi ve amcası Kıvâmüddin Kasım Efendi gibi yakınlarından ve hocalarından duydukları ile bazı resmî tayin listeleri ile İbn Hacer el-Askalânî ve Süyûtî gibi yazarları, Âlî

³³ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 12, s. 84-85.

³⁴ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 1, s. 7.

Mustafa Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi, Selânikî Mustafa, Kâtib Çelebi ve Naîmâ gibi tarihçilerdir.³⁵ Taşköprüzâde'nin, Arapça eş-Şakâyiku'n-Nu'mâniyye'si ve Mecdî Mehmed Efendi tarafından "Şakâyik Tercümesi" adıyla yaptığı tercüme müellifin en önemli kaynaklarından biridir. Ayrıca, Şakâyik zeyillerinin en mükemmeli ve meşhuru Nev'îzâde Atâî'nin "Hadâiku'l-hakâyik fî tekmeleti'ş-Şakâyik" adlı kitabı ve diğer Şakâyik zeylleri de kaynak olarak kullanılmıştır. İslâm dünyasında hat sanatında meşhur olmuş pek çok kişinin biyografisinin alfabetik olarak yer aldığı Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi "Tuhfetü'l-hattâtîn" adlı eseri de kullanılan önemli biyografik kaynaklardandır. Amasyalı Akif Efendizâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'nin "el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'" adlı eseri de bin yüz on üç âlimin biyografisini ihtiva etmesi yönüyle müellifin yararlandığı önemli bir çalışmadır. Mehmet Süreyya Bey'in Sicill-i Osmanî'si, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Osmanlı Müellifleri de kullanılan diğer biyografi kaynaklarından.

Bu amaçla zaman zaman arkeolojik çalışmalar da yapan müellif, bazı önemli şahısların mezarlarını ve mezar taşlarını bizzat kendisi tespit etmiştir. Örneğin Melik Dânişmend Ahmed Gâzî'nin kerîmesi olan İlduk Hatun'un oğulları Arslan Toğmuş ve Uluğ Beyler, Kızıoğulları diye meşhûr olmuş, Lâdik'de Kızıoğulları'nın cediti Uluğ Bey ve Niksar'da Kızıoğulları'nın cediti de orada medfûn olan Arslan Toğmuş Bey'dir. Bunun oğlu Emîr-i Kebîr Bedreddîn Şâhinşâh'ın kabirlerini Niksar'da kadı iken Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn meydana çıkarmıştır.³⁶ Müellif özellikle Hacı Şâdgeldi Paşa hakkındaki araştırmalarında hem türbeleri dolaşarak kitabeleri okuyup değerlendirmiş, vakıf kayıtlarını tetkik etmiş, bütün bu çalışmalarını delilleriyle beraber eserine dâhil etmiştir.³⁷

³⁵ Abdülkadir Özcan, "eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye", TDV İslam Ansiklopedisi, (2010), c. 38, s.485-486.

³⁶ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 7, s. 394.

³⁷ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 3, s. 111-112.

Kronolojik akışı dikkate almak: Müellif her bir şahsın biyografisini yazarken kronolojik akışa dikkat ederek kişinin doğumundan başlayıp ölümüne kadar geçen süreyi eğitim hayatı, meslek hayatı, ölümü, çocukları, soyu, kişiliği, eserleri gibi hususlara değinerek ele almaktadır. Ayrıca müellif hem Amasya tarihinde hem de biyografik makalelerinde biyografik eserlerin hatalarını tek tek düzelterek kişilerin silsilelerini, akrabalık bağlarını incelemiştir. Meşkûk durumların üzerine uzun uzun gidip en doğru biyografiyi çıkarmak için pek çok eser ve vakfiye ile kanıtlar sunmuştur. Böylece biyografi tarihçiliğindeki maharetini ispatlamıştır.

Biyografi tarihçiliğindeki şahısların soylarını tespit etmedeki hassasiyetini seyyid ve şerifler için de hassaten taşımıştır. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn, Âl-i Abâ'ya oldukça saygı duyan ve o soyun sâdâd adıyla anılan şecerelerini dikkatle inceleyen bir tarihçidir. Özellikle iyi bir şecere takipçisi olması kendisini seyyid veya şerif gösteren müteseyyidlerin sahtekârlıklarını ortaya çıkarmıştır. Hazret-i Ali soyundan olmayı en önemli şereflerden sayan müellif bu konudaki titizliği ile Ehl-i beyt ve onun soyundan olan kişilere isim isim dikkat etmiştir. Örneğin Amasya sicillâtından ve defter-i sâdâtından anlaşıldığı üzere Hubyârî es-Seyyid el-Hâc Ahmed Paşa'nın sülâle-i nesebiyesini aşağıdaki gibi belirtmiştir.³⁸

Kişinin benzerlerinden ayrılan yanlarını belirlemek: Hüseyin Hüsameddin, hemen hemen biyografisini yazdığı kişilerin farklı özelliklerini aktarmaya çalışır. II. Bayezid döneminin önemli şahıslarından Turâbî Şu'ayb Efendi-Sâbıkî biyografisinde bu bağlamda şu ifadeleri kullanmıştır: “*On yedi yıl kadar halka va'z u nasihat, Cenâb-ı Hakka niyâz u ibâdet ederek 927'de dâr-ı na'ime rihlet etdi. Gâyet fâzıl, müfessir, muhaddis, kâmil, müteşerri' bir zât-ı sûtûde-simât idi. Şâ'ir, edib olup va'zında eş'ârından makâma münâsib beyitler okurdu. Letâfet ü zarâfeti hâvî pek çok hikâyeler bilir, halkı ba'zen hikâyât-ı latîfe ile güldürür, ba'zen de celâl ü azamet-i ilâhiyyeyi tasvîr u ihtâr ederek ağılatırdı.*

³⁸ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 6, s. 644.

Takrîri gâyet güzel, ifâdesi açıktı. Doksanlık bir pîr iken kuvvet-i bedeniyyesi tâm, hâfızası mükemmel idi. Şâyân-ı hayret bir sûrette ekûl idi. Fakat açlığa da o kadar mütehammildi. Bir kimsenin ellerini sıkıca âdeta kemiklerini kıracak derecede kuvvet gösterir, at nalını iki parmağıyla ufadırdı.”³⁹

SONUÇ

Çok yönlü bir âlim olan Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin en önemli yanlarından bir tanesi de biyografi yazarlığıdır. Biyografilerin daha çok edebi bir tür olarak değerlendirildiği düşünülürse müellifin edebiyatçı kişiliğini daha da pekiştiren bir husus olduğu söylenebilir. Fakat özellikle tarihi şahsiyetlerin biyografilerini yazması onun aynı zamanda bir tarihi biyografi yazarı olarak da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Müellif, genel olarak İslam tarih yazıcılığı ve Osmanlı tarih yazıcılığı içerisindeki tabakat türü veya biyografik eserlerde takip edilen geleneğe uygun bir yazım usulü benimsemiştir. 20. yüzyıldan sonra biyografi ile ilgili yapılan çalışmalardan habersiz olsa da bu dönemde kabul görmeye başlayan biyografi yazıcılığında bulunması gereken özelliklere genel olarak uygun bir yazım metodu kullanmıştır. Müellifle ilgili zaman zaman “tarafsızlık” konusunda getirilen eleştirilere yönelik olarak bu konuda araştırma yapanlar zaten biyografi yazarlarının çok tarafsız olamayacağı değerlendirmesini yapmaktadır.

Ömrünü adadığı ve Anadolu tarihine katkı sağlamakla beraber bir yerel tarih çalışması olarak “Amasya Tarihi” adlı eserinin 6. cildinden itibaren biyografilere ayrılması her şeyden önce eseri adeta Amasyalı büyük veya önemli insanların tarihinin nakli haline getirmiştir. Aslında bu durum eserin hemen her yerinde hissettiğimiz ve müşahede ettiğimiz müellifin tam bir vatanseverliğinin veya Amasya severliğinin kendisini ifade etme yoludur. Eserin yazılış amacını da zaten buna bağlamaktadır. O dönemde, Amasya gibi tarih sayfalarında çokça yer alan ve yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetleri ile Osmanlı Devleti'nde meşhur beldelerden

³⁹ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 8, s.41-42.

sayılan bu şehrin her yönü ile ele alınmış bir tarih kitabının olmayışı Amasya Tarihi'nin te'lif sebebidir. Müellif kendi tâbiriyle işte *bu aziz vatana nâçizâne bir hizmet, İslâm tarihinin Amasya ile olan ilgisi ve meçhul yönlerinin keşfine gayret etmek amacıyla "Amasya Sancağı"*nda yaşanan olaylar, ya da buradan yetişen devlet adamı, âlim, şair, şeyh, hayır ve sanat sahiplerini mümkün mertebe soyları ve eserlerini yazmaya çalışmıştır.⁴⁰

Böylece biyografilerin en eski dönemlerden itibaren didaktik olma gibi bir özelliği de bulunduğu düşünülürse Hüseyin Hüsameddin Efendi de iyi bir model sunma ve bu sayede insanları önemli şahısların hayat hikâyeleri vasıtasıyla eğitime hedefiyle araştırmalarında özellikle biyografilere büyük önem vermiştir.

KAYNAKÇA

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 10), Yayına Haz. Açık T. ve Serbestoğlu İ. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 11), Yayına Haz. Arpaguş S. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 12), Yayına Haz. Turabi, A. H. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 1-3 ve 4. Cildin bakiyesi), Yayına Haz. Arslan, M. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 4), (Yayına Haz. Gülgen, H. Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.

⁴⁰ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 1, s. 5.

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 7), Yayına Haz. Arpağuş, S. ve Turabi A.H. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 8), Yayına Haz. Açık T. ve Serbestoğlu İ. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 6), Yayına Haz. Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 9), Yayına Haz. Baş E. ve Koca F. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.2022.
- Amasyalı Hüseyin Hüsameddin “Koca Mehmed Paşa”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S: 37, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, s. 43-49.
- Ateş, Ömer Faruk-A. R. I. K. Şahmurat. "Sorunsalları, Tarihsel Gelişimi ve Temsilcileri Bağlamında Biyografi Teorisine Genel Bir Bakış." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 2.1 ,2022, s 130-153.
- Cadiou, François, Clarisse Coulomb, Anne Lemonde ve Yves Santamaria. *Tarih nasıl yapılır?*. çev. D. Erkasap, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Câsim el-Ubûdî, Cengiz Tomar, “İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin” *TDV İslam Ansiklopedisi* 21/74-76. 2000.
- Çavdar, Necati Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*TAED-60, Eylül - September 2017, s. 629-644.
- Durmuş, İsmail “Tabakat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 39/299. Ankara: 2010.
- Emecen Feridun, M. “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 3,1999, 83-90.
- Hüseyin Hüsameddin, “Alaaddin Bey” (Osman Gazi'nin en büyük oğlu), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S. 5, (82),

1Eylül 1340/1 Eylül 1924, s. 307-318; S. 6 (83), 1 Teşrin-i Evvel 1340/1 Ekim 1924, s. 380-384; S. 8 (85), 1 Mart1341/1 Mart 1925, s.128-133; S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, S. 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, s. 200-210.

Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari”, *TOEM*, S. 19, s. 148-158; S. 95, 1 Teşrin-i Evvel 1926, s. 368-383.

Kandemir, M. Yaşar “Hatîb el-Bağdâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16/452-460. 1997.

Keçeci Kurt, Songül. “Eser ve Yazar Hakkında”, *Amasya Tarihi* (C.1-4). Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.

Kırmızı, Abdülhamit “Biyografi”, ed. A. Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*. (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), s 206-209.

Menç, Hüseyin, *Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi Hayatı, Eserleri Hakkında Yazılanlar*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Özcan, Abdülkadir “eş-Şekâiku’n-nu’mâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 38/ s.485-486. 2010.

Utku, Nihal Şahin Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 44, 2013, s. 263-290.

ABDÎZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN YASAR'IN AMASYA TARİHİ ADLI ESERİNDE YÖNETİCİ SINIFIN İŞLEDİĞİ SUÇLAR*

Bilgen KELEŞ**

Songül KEÇECİ KURT***

Öz

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal yaşamın olduğu her yerde çeşitli suçlara ve bu suçlara yönelik çeşitli yaptırımlara rastlamak mümkündür. Binlerce yıllık geçmişle birçok devletin kuruluş ve yıkılışına şahitlik eden, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Amasya'da da bu hadiselerin vuku bulunduğu görülmektedir. Günümüzde bu hadiseler tutulan çeşitli kayıtlar ve ele alınan çeşitli eserler sayesinde gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Bu konuda Amasya'ya dair incelenebilecek en önemli eserlerden birisi de Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'a ait 12 ciltlik Amasya Tarihi'dir. Çalışmamızda bahsi geçen eser ışığında Amasya şehrinde görev almış yönetici sınıfın işledikleri suçlar ve bu suçlar karşısında alınan tedbirler incelenecektir. Yönetici sınıfın ırza tecavüz suçu, halka zulüm, görevi ihmal, itaatsizlik ve yandaşları nedeniyle ceza alan yöneticiler başlıkları altında sunulacak olan suçlardan daha çok itaatsizlik ve halka zulüm suçlarını işledikleri gözlenmiştir. Suç işlediği tespit edilen yöneticilere çoğunlukla azl, idam, sürgün, kalebind, müsadere cezalarının verildiği görülmektedir. Göreve getirilen yöneticilerin zaman zaman iftiraya uğrayıp şikâyet edildiği, hatta bu nedenle idamlarına bile sebebiyet verildiği de kaydedilmektedir. Özellikle yönetici sınıfın işlediği suçların ele alınmasının nedeni müellifin eser genelinde Amasya tarihini aktarırken görev almış yöneticileri ve icraatlarını

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** *Doktora Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, bilgenkeles@hotmail.com, 0000-0001-9635-867X.*

*** *Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, songul.kurt@amasya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-4983-9897.*

detaylarıyla sunmasıdır. Çalışma grafik ve tablolarla desteklenecektir. Tespit edilen bu olayların sunulmasıyla şehir tarihi üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Amasya, Suç, Şehir Tarihi.

**Crimes Committed By The Administrator Class In Abdîzâde
Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar's Work Called Amasya History
Abstract**

It is possible to encounter various crimes and various sanctions for these crimes wherever there is social life throughout the historical process. It is seen that these events also took place in Amasya, which has witnessed the establishment and collapse of many states with its thousands of years of history and hosted various civilizations. Today, these events can be brought to light thanks to various records kept and various artifacts examined. One of the most important works that can be examined about Amasya on this subject is the 12-volume History of Amasya by Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar. In our study, the crimes committed by the ruling class in the city of Amasya and the measures taken against these crimes will be examined in the light of the mentioned work. It has been observed that the ruling class commits more crimes of disobedience and cruelty to the public than the crimes that will be presented under the headings of rape, cruelty to the public, neglect of duty, disobedience and administrators punished for their supporters. It can be said that mostly dismissal, death penalty, exile, forbidden punishment and confiscation penalties are given to administrators who are found to have committed crimes. It is recorded that the appointed administrators were slandered and complained about from time to time, and even their executions were caused for this reason. The reason why the crimes committed by the ruling class are especially discussed is that the author presents the rulers and their actions in detail while narrating the history of Amasya throughout the work. The study will be supported with graphs

and tables. It is thought that presenting these identified events will shed light on future studies on the history of the city.

Keywords: Abdîzâde Hüseyn Hüsâmeddîn Yasar, Amasya, City History, Crime.

GİRİŞ

Bir kalenin eteğinde bulunmasından dolayı askeri ehemmiyete sahip Amasya'nın bilinen tarihi MÖ 3000 yılına kadar dayanmaktadır Bu kadar köklü bir geçmişe sahip Amasya tarihinin birçok araştırmacı, gezgin tarafından da kaydedildiği görülmektedir.¹ En kapsamlı Amasya tarihini yazan müellif Hüseyn Hüsâmeddin Yasar, ilk dönemlerden itibaren *Amaseia* şeklinde zikredilen şehrin *Amas* adında birisi tarafından kurulmasıyla bu adı aldığını öne sürmektedir (Yasar, Cilt 1 2022; Şimşirgil, 1996: 78; Şahin ve Emecen, 1991: 1; Kavaklı, 2011: 44).

Amasya Hattiler, Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar, Perslerin egemenliğinden sonra (Kavaklı, 2011: 45) Pontus krallarının hükümet merkezi olarak kayıtlarda geçmektedir. Şehrin MÖ 71-70'te Roma konsülü Lucillus tarafından fethedilip Roma eyaletlerinden biri haline geldiği, 712 yılında Arap, 717 yılında ise III. Leo idaresindeki Bizans egemenliğine geçtiği bilinmektedir. Tuncer Baykara'ya göre 1071 yılında batıya yönelen Danişmentliler'in emrindeki Türkler, Amasya önlerine geldiler ve 4 Nisan 1075 tarihinde, İltekin Gazi eliyle şehri ele geçirdiler (Baykara, 2022: 387). 1143 yılında I. Mesud'un tüm Danişmend topraklarını ele geçirmesiyle Amasya, Anadolu Selçukluları hâkimiyetine girdi. 12. yüzyıl sonlarına doğru II. Kılıçarslan'ın Selçuklu Devleti'ni oğulları arasında pay etmesi üzerine Rükneddin Süleyman'ın idaresine geçti. 14. yüzyıl başlarında Moğol hâkimiyetine girip İlhanlı

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz Ali Tuzcu, Seyhatnamelerde Amasya, Amsya Belediyesi Kültür Yayınları, 2013 Amasya; Bu kayıtlardan birisi de seyyah W. Ouseley'in 1812 yılında Amasya'ya gerçekleştirdiği seyahatine aittir. Seyyahın gözlemleri, tahlilleri ve yer yer çizimleriyle Amasya'ya dair birçok konuda bilgi sunduğu söylenebilir (Belge, Hadi. "Seyyah William Ouseley'in Gezi Notlarında Amasya (1812)". 5. *Anadolu Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (26-27 Aralık 2020)*. 776-786. Ankara: Ubak Yayınevi, 2020.)

emirlerinden olan ve Orta Anadolu'da devlet kuran Eretna'nın idaresi altında kaldı (Uzunçarşılı, 1991: 309). 1393 yılında ise Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı padişahları ve şehzadeleri şehre ayrı bir önem verdiler (Şimşirgil, 1996: 79).

Hüseyin Hüsameddin Amasya Sancağı idaresinde bulunanları ikinci ciltte İslam dininin doğuşunun öncesinden hicrete, hicretten İstanbul'un fethine ve fetihden sonraki dönem şeklinde üçe ayırarak ele aldığı görülür. "Amasya Tarihi" adlı eserin ikinci cildinin giriş bölümünde Amasya'ya yerleşenlerin "Tûrânî ve Âryânî" olmak üzere iki unsurdan çoğaldığı ve her ikisinin de Yâfes bin Nûh evlâdından olduklarını vurgulanmaktadır. Bu iki unsurdan birinin ehl-i iman, diğersinin ise Hristiyan olduğu, ehl-i imanın bir miktar Kürdlerle beraber çoğunlukla Türk milletinin hâkim olduğu kaydedilmektedir (Yasar, Cilt 2, 2022: 215). Ayrıca bahsi geçen eserde Amasya Sancağı'nda daha çok Guz, Tagar, Çerkes, Lâz, Gürcî, Becenek, Koman vesâ'ir Uygur kabilelerinin yoğunlukla yerleşmiş olduklarını belirtilmektedir (Yasar, Cilt 2, 2022: 229).

Amasya sancağının sınırları, bağlı bulunan kazâları ve nahiyelerinin sınırları dönem dönem değişse de 1530 tarihli 387 numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (1997)'nde Amasya, Lâdik, Merzifon kazâlarına ayrılmıştır. 18. yüzyılda Sivas Eyaletine bağlı bulunan Amasya Sancağı'nın; Amasya merkez kazâ, Gedegera, Havza, Gelgiras, Zeytun, Geldigelen, Merzifon, Merzifon-ı Abad, Lâdik, Gümüş ve Zünnûnabad kazâlarından oluştuğu kaydedilmektedir (Cevger, 2021: 219). Aynı yüzyıla ait şer'iyye sicillerinde de mülki taksimat içerisinde Amasya Sancağı'na bağlı kazâların sayısının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Mesela avarız vergisi ile ilgili 10 Şevval 1181 (29 Şubat 1768) tarihli belgede 1-Kazâ-i Amasya, 2-Kazâ-i Varay nam diğers Geldiklân, 3- Kazâ-i Zünnûnabâd, 4-Kazâ-i Gelgiras, 5-Kazâ-i Zeytûn, 6-Kazâ-i Gümüş, 7-Kazâ-i Merzifonabâd şeklinde yedi kazâ kaydedilmiştir (Karadeniz, 2022: 90).² İdari taksimatta ise Amasya; Argoma, Bergoma (Ezinepazarı), Akdağ ve Geldigelen

nahiyelerinden meydana gelmekteydi (Cevger-Kurt, 2019: 149-159). 1838-1839 yılında gerçekleşen nüfus sayımında da sancağın Amasya, Erba'a, Havza, Zünnûn, Zeytûn, Zile, Osmâncık, Gelgirâs, Köprü, Gümüş, Lâdik, Mecîdözü, Merzifon kazâlarından oluştuğu ve müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus miktarı tespit edilmiştir. Yasar, toplam 202.246 Müslüman nüfusun üçte birinin Oğuz Hân neslinden yani Türkmen olup üçte birinin yarısı Tatar, Kumuk, Lezgi, Nogay ve diğeri yarısı Çerkes, Kürt ve diğeri üçte birinin de Gürcü, Laz olduğu tahmininde bulunmuştur. Ayrıca bahsi geçen dönemde yedi kâzadan oluşan bir sancak olduğunu, geçmiş asırlarda on sancağı bulunan bir merkez vilayet konumunda bulunduğunu daha sonra ise on sekiz kazâyâ ayrılan bir liva merkezi olduğunu ve nüfusunun iki yüz seksen bini aştığını beyan eder (Yasar, Cilt 2, 2022: 256).

Ele alınan eserde müellifin bu dönemde yöneticilerin şecereleri, icraatları hakkında bilgi verdiği görülür. Bu icraatlardan bahsederken yöneticilerin hangi suçları işlediklerini de detaylarıyla ele alır. Bu çalışmada da bahsi geçen eser ışığında Amasya şehrinde görev almış yönetici sınıfın işledikleri suçlar ve bu suçlar karşısında alınan tedbirler başlıklar altında sunulacaktır. Osmanlı yönetiminde şehirde bulunan yöneticilerin görev ve unvanları hakkında bilgi vermek konunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Amasya'da Yönetimde Bulunmuş İdarî ve Adlî Görevliler

“Amasya Tarihi” adlı eserde ikinci cilt altıncı fasıldan itibaren Türkler’in öz yurdu olan Amasya Şehrinde Dânişmendîler (Togânîler)’in ortaya çıkışı ve idarelerinden söz edilerek yöneticilerin isimleri ayrı başlıklar altında sunulmaktadır. Özellikle Osmanlı dönemine ait yine birçok yönetici ismi eserde ayrıntılarıyla aktarılmaktadır. Bu isimler arasında birçok vâlî, mutasarrıf, mîrlivâ, mütesellim, Amasya ayânı gibi unvanlara sahip yöneticiler zikredilmektedir.

Osmanlı Devleti taşra teşkilatının klasik halini bir anda oluşturmamış, kendisinden önceki kurum ve kuruluşlardan istifade ederek günün şartlarına göre yeniden şekillendirmiştir. Taşra idaresi için yürütmenin temsilcisi olarak bey, yargının temsilcisi olarak da kadı

görevlendirilmiştir. Böylece taşra teşkilatının temeli oluşturulmuştur. Taşra yöneticileri ehl-i örf ve ehl-i şer olarak ikiye ayrılmıştır. Yerel yöneticiler olarak beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı görevlendirilmiştir. Bu yöneticiler dışında yönetimde yardımcı olmaları için subaşı, şehir kethüdası, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, âyan, voyvoda, müftü gibi farklı yetkililer de taşra idaresinde yer almıştır. 1864 vilayet nizamnamesi ile taşra yönetimi vilayet, sancak, kazâ ve köy şeklinde düzenlenerek vilayet yöneticisi vali, sancak yöneticisi mutasarrıf ve kazâ yöneticisi kaymakam olmuştur. Daha sonradan oluşturulan nahiyelerin başına ise yönetici olarak nahiyeye müdürü yetkilendirilmiştir (Gündüz, 2017: 84).

Taşra yönetiminde birinci derece sorumlu yönetim yeri eyaletler olup idaresinde merkezden atanan beylerbeyi (Mir-i Mirân) yer almıştır. Böylece merkezi yönetim otoritesini taşraya hâkim kılabilmiştir (Uzunçarşılı, 2011: 323). Beylerbeyinin idaresindeki sancağa **paşa sancağı** denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk defa I. Murat Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için beylerbeyi olarak görevlendirmiş ve Rumeli eyaleti idari bir birim olarak ortaya çıkmıştır. Ardından Yıldırım Bayezid Ankara merkez olmak üzere Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyliğine getirmiştir. Böylece bu iki eyalet Osmanlı Devleti'nin ilk eyaletleri olmuş, fetihlerin artmasıyla Anadolu'da ve Balkanlarda ve Anadolu'da eyalet sayısı artmıştır (Gündüz, 2017: 368). Beylerbeyine vali de denilmekle birlikte XIX. yüzyılda yapılan değişikliklerle birlikte vali kelimesi resmen kullanılmıştır (İpşirgil, 1992: 69). Şehrin idaresi ve asayiş konularında tek sorumlu kişi ise kadılar olmuştur (Ortaylı, 1976: 95-96).³

³ Eski Türk devletlerinden itibaren var olan kurumlardan birisi de subaşılıktı. Esasen "su" asker ve ordu manasına geldiğinden subaşı ordu komutanı olarak bilinmekteydi. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular döneminde askerinin sevk ve idaresinden sorumlu komutanlar olarak adlandırılan subaşılardan Anadolu Selçuklular döneminde şehirlerin mülki ve idari amiri olarak önem kazandığı kaydedilmektedir. Osmanlıların kuruluş döneminde ise şehirlerin korunması subaşının en önemli görevidi. Osmanlı yargı sisteminde ise subaşı kanun ve nizamın uygulanmasından sorumluydu. Subaşı suçluyu bularak kadı huzuruna çıkarırdı. Gerekliğinde teftiş görevini de üstlendiği söylenebilir. Osmanlı ceza sisteminde subaşı savcı gibi hareket ederdi. Kamu düzenini doğrudan ihlal eden

Osmanlı devlet teşkilatının esas idarî birimini eyaletin bir alt birimi olan sancak oluşturmuştur. Sancaklar sancak beyi tarafından yönetilmekte olup kendisi seferde olduğu takdirde sancağa mütesellim adı verilen vekili bakmıştır (Saydam, 2015: 129-131). Mütesellimlik ise Arapça bir kelime olup “tesellüm eden”, “bir şeyi teslim alan” anlamına gelmektedir. Ayrıca bir sancak veya eyaleti vali veya sancakbeyi adına idare eden yönetici anlamında kullanılmıştır (Kurt, 2022: 1485).

Merkezden yerel yönetim için tayin edilen yetkililerden birisi de kadılardır ve kazâların başında mülkî âmir, kazâdaki mahkemenin de reisi olarak görevlerini icra etmişlerdir. Bunun yanında sefer hâlinde kazâdan geçecek ordunun iaşesini temin etmek, kazânın belediye işleriyle meşgul olmak ve merkezden gelen emirleri yerine getirmek gibi görevleri üstlenmişlerdir. Kadılar, sancakbeyi ve beylerbeyinin maiyetinde olmayıp doğrudan padişah tarafından tayin edilirdi (Ekinci, 2020: s. 23). İlmiye sınıfından olmakla beraber kadı şer’î hukuk adamıydı ve mülki erkân içindeydi. Bütün yönetici zümre gibi askeri sınıfın bir üyesiydi (Ortaylı, C. 24, 2001; s. 70). Kadılar işleri yoğun olduğunda kendilerine kadılık vasıflarını taşıyan kişilerden vekiller seçebilirlerdi ve bunlara naib denilirdi (Ekinci, 2005: 418). Kadının tayin edilmiş olduğu kazânın büyük veya küçük olmasına göre birden fazla sayıda naib atanabilmekteydi (Uzunçarşılı, 2014: 121). Osmanlı adlî teşkilâtında nâib kadı tarafından belirlenir, Anadolu veya Rumeli kazâskeri tarafından onaylanırdı. İstanbul’daki nâiblerin tayininde ise İstanbul kadısı sorumluydu. Nâibler genelde süresiz olarak tayin edilseler de belirli süreler içinde görev değişiklikleri yaşanabilirdi. Yirmi beş-otuz yıl aynı yerde nâiblik yapanlar vardı. Nâibler kendisini bu göreve getiren kadı tarafından re’sen görevden alınamaz ve nâibi olduğu kadının azliyle ya da ölümüyle görevleri sona ermezdi. Fakat yetersizlikleri, bilgisizlikleri, bir yolsuzluğa karıştıkları, ehl-i örf ile iş birliği yaptıkları, vb. anlaşılırsa azledilirlerdi. Nâibler

---

suçluyu kimsenin şikâyetçi olmasına gerek kalmadan kadı önüne çıkarabilme yetkisi vardı (Gündüz, 2017: 368).

arasından görevini kötüye kullananlar hakkında Dîvân-ı Hümâyûn'a pek çok şikâyet gelir ve bu kayıtlarla özellikle kazasker ilgilenirdi. Meselâ Soma kazâsında nâiblik yapan Hacı Halîfe'nin nâiblikten uzaklaştırılması emredildiği halde hâlâ nâiblik yaptığı kazasker tarafından tespit edilmiş ve Dîvân-ı Hümâyûn'a arzedilmiştir. Bunun üzerine Hacı Halîfe'nin Kıbrıs'a sürülüp buradaki beylerbeyine teslim edilmesine dair alınan temessükün Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderilmesi ile ilgili hüküm konunun kazasker tarafından takip edildiğini göstermektedir. Ehl-i örf ile iş birliği yapıp halka zulmeden, halktan zorla para alan, ferâiz ilmini iyi bilmediğinden miras taksimini yanlış yapan nâibin azlinin câiz olup olmayacağı sorusuna karşılık Şeyhülislâmın Hâmid Efendi "*Vâcib olur, müslümanlardan aldığını alıverdikten sonra ta'zîr lâzım olur*" fetvasını verdiği kaydedilmektedir (İbşirli, 2006: 312).

Kadı ile çok karıştırılan fakat yetki ve görevleri farklı olan bir taşra yetkilisi de müftüdür. Müftü, şer'î ve örfî hukuka göre 'fetva' veren ve bu fetvanın ne gibi bir hüküm içerdiğini belirleyen kişi olarak tanımlanırken kadı ise Osmanlı yönetim birimlerinden olan kazâda yargılama ve hüküm vermekle sorumlu olan kişiye denilmektedir. Başka bir deyişle müftü "*şer'î hükmü açıklamak ve bunu haber vermekle*" yükümlüyken, kadı "*verilen hükmü icra etmekle*" görevlidir. Taşra müftüleri buldukları bölgelerde gerçekleşen olaylarda fetva vermekten sorumlu kişilerdi. "*Şer'-i şerif ve kanun-ı münîf*" uyarınca yargılama yapan mahkemeler için merkezde Şeyhülislâmın, taşrada ise müftülerin vermiş oldukları fetvalar geçerli sayılmaktaydı. Bu süreçte müftülerin içinde buldukları şartlar her zaman için devlet eliyle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen devlet merkezinde bozulmalar yaşandığında taşrada bulunan işleyişte de sıkıntılar baş göstermiştir ve adlî bozulmalar yaşanmıştır (Atar, 1995: 487). Amasya'da da bu tarz olayların vuku bulduğu kayıtlarda görülmektedir (Sütçü, 2017: 512).

"Amasya Tarihi" adlı eserde sık sık geçen unvanlardan birisi de mutasarrıflıktır. İlmiye teşkilâtında kadılığa bilfiil getirilenler için kullanılan bu unvan 17. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen gelişmelerle "sancağa veya livâyâ

gönderilen idareci” anlamını taşımaya başlamıştır (Örenç, 2020: 377).⁴

Eserde karşımıza çıkan ve Slavca kökenli olmakla beraber “reis, subaşı, asker sürücü ve ağa” manalarında kullanılan voyvodalık kurumu iki farklı şekilde bilinmektedir. İlki Eflak ve Boğdan’da Osmanlı Devleti’ne tâbî bir beylik statüsünde olan voyvodalıktır. İkincisi ise 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkan ancak 18. yüzyılda daha geniş yetkilere sahip olan ve malî bir terim olarak vergi gelirlerine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vergi tahsil eden görevlilerdir. Ele alacağımız voyvodalık Osmanlı memleketlerinde malî, adlî, idarî vb. vasıfları bulunan voyvodalıktır (Ünal, 2011: 721). Mütesellim de voyvodaya göre çok daha geniş yetkileri olan bir idarecidir (Kurt, 2022: 1487). Mirliva ise eyaletleri teşkil eden sancakların en yüksek idarecisi, sancak beyi olarak bilinmektedir (Şahin, 2009: 97-99).

Günümüzdeki belediye başkanlıklarının bazı yönlerini hatırlatan görevden birisi de şehir kethüdalığıydı. Kethüda şehrin ileri gelenleri, halkın sevdiği, saydığı ve destek verdiği kişiler arasından seçilirdi. Halkın hizmetten memnun olmaması durumunda ise sancakbeyi vasıtasıyla merkeze

---

⁴ Ele alınan eser dışında Amasya’da görev almış yöneticiler ve bu yöneticilerin hizmetleri hakkında önemli bilgiler aktaran çalışmalar da bulunmaktadır. Mesela 1863-1865 yılları arasında Amasya Mutasarrıflığı görevine gelerek şehirdeki hizmetleri “Amasya Islahatı” adıyla anılan ve Tanzimat Dönemi diğer taşra valileri arasında da meşhur olan Ziya Paşa’dan övgüyle bahsedilmektedir. Hatta bazı arşiv belgelerinde şehir sakinlerinin Tanzimat sürecinin hizmetlerinden ne denli memnun oldukları kendi ifadeleriyle aktarılmıştır. “...Amasya Valisi Ziya Paşa’ya göre: “Amasya şehrinin yolları gözden geçirilip genişletilmiş, çarşıları emsalsiz şekilde yenilenmiş ve telgraf hattı dahi bağlanarak haberleşme imkânları geliştirilmiştir. Amasya Samsun iskelesine yirmi saat mesafede ve ayrıca Yozgat ve Kastamonu ve Sivas ve Ankara ve Kengri (Çankırı) ve Samsun eyaletlerinin ortasında bulunmaktadır. Bu nedenle Bağdat’tan İstanbul’a gidinceye kadar olan memleketlerden geçecek tüccar ve yolcuların durup dinlenecekleri bir noktadadır. Yol ve binalarının harap hali ortadan kalkmış ve artık mamur bir kent görünümüne kavuşmuş olduğundan Amasya halkı bu hizmetler nedeniyle müteşekkirdir.” Hadi Belge, “Büyük Pazar Organizasyonlarının Osmanlı Kentlerine Etkileri: Amasya Panayırı Örneği”. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar 2*, ed. Bahir Selçuk, vd. Ankara: Duvar Yayınları, 2021, s. 142-144.

bildirilmesi ve yerine başkasının atanması söz konusu olabilmekteydi. Kethüda şehir dirlik ve düzenliğinin korunması, devletle halk arasında idari ve mali konularda aracılık etme, şehre gelen resmi yetkililere hizmet etme, barınma ve beslenme meselelerini halletme, bir şehirden diğer bir şehre giden üst düzey yöneticilerin yol masraflarını karşılamak gibi görevleri yerine getirmekteydi. Osmanlı idaresinde ele alınması gereken idarecilerden birisi de muhassıllardır. Muhassıl terimi 16. yüzyılda vergi toplayanları ifade ederken 18. asırda bulunduğu sancağı idare etmekle sorumlu kişi için de kullanılmıştır. Muhassıllar gönderildikleri kazâ ve sancaklara bizzat padişah tarafından müstakil memuriyetle vali yetkilerine sahip olarak atanmaktaydı. Tanzimatın getirdiği yenilikleri taşrada tanıtmakla da vazifeli olan muhassıllar beklenen başarıyı gösteremediler. Bu başarısızlıkta taşra ahvalini bilmemeleri, vergi tarh ve tahsilinde ifrata kaçmaları, yetkilerdeki başarısızlıklar, eşraf ve ayanların engellemeleri etkili oldu (Saydam, 2015: 132-134).

Osmanlı idaresinde bahsedilen yöneticiler dışında her şehir ve kasabada seçilen bir âyan bulmaktaydı. Merkezî hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi durumunda bulunan ve halk ile devlet arasındaki işleri yürüten kimseye baş âyan, reîs-i a'yân, aynü'l-a'yân veya resmî âyan adları verilmekteydi (Mert, 1991: 196). Amasya Tarihi adlı eserde de sık sık karşımıza çıkan ayanların son dönemlerde önemli bir güç haline geldikleri bilinmektedir.

İdarecilerin İşlediği Suçlar

Osmanlı tarihine ait suç ve cezalar ile ilgili kayıtları farklı kaynaklardan tespit edebilmek mümkündür. Bu kaynaklar arasında şer'iyye sicilleri, şikâyet, mühimme defterleri gibi arşiv kaynakları bulunabilmektedir. Bahsi geçen kayıtlar vasıtasıyla yönetici-yönetilen farkı gözetilmeden her kesimin şikâyetlerinin kaydedilebildiği görülmektedir. Çalışmamızın da esasını oluşturan yöneticilerin halka yönelik suçları ya bir genel teftiş sırasında ya da halktan gelen şikâyetler yoluyla merkeze ulaşabilir ve gereken tedbirler alınabilirdi. Bazı dönemlerde daha fazla sayıda şikâyetlerin bulunması nedeniyle kayıtlara pek çok suç kaydı yansımıştır.

Örneğin 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin savaşları kaybetmesi, ekonominin bozulması ve taşrada merkezi otoritenin gücünün azalmasıyla yöneticiler ile halk arasında sorunlar yaşanmaya başlandı. Amasya kazâsında da halkın birbiriyle veya yöneticiler ile farklı türden olaylarla karşı karşıya kaldığını arşiv kaynaklarından olduğu gibi (Cevger, 2017; 129-142) Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Amasya Tarihi adlı eserinden daha detaylı bir biçimde tespit edebilmek mümkündür. Yasar pek çok kaynağı inceleyerek Amasya'da bu manada yaşanan gelişmeleri aktarmıştır. Esere göre Amasya'da yönetici sınıfın işlediği suçlar çeşitli alt başlıklara ayırarak ele alınabilir.

Irza tecavüz suçu

İnsanlık tarihi boyunca süregelen bir şiddet biçimi olan irza tecavüz suçu, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne karşı işlenen, genel ahlak ve aile düzenini ilgilendiren bir suç çeşididir. Bu nedenle hem vücut bütünlüğünün hem şeref gibi çok yüksek manevi bir değer koruması için hukuk sistemleri tarafından bu suç cezalandırılmıştır (Konan, 2011: 149-150). Amasya Tarihi adlı eser incelendiğinde de bu suçun işlendiğini ve gerekli cezanın Osmanlı hukuk sistemine uygun bir biçimde verilmeye çalışıldığı görebilmekteyiz. Yönetici sınıfın işlediği suçlar arasında bir adet irza tecavüz suçu tespit edilmiştir.

1648 yılı mart ayı başlarında Amasya Sancağı mütesellimi olan Siyâvuş Ağa-Mehmed Paşalı, önceden işlediği tespit edilen cebren zina suçundan ve bu suçtan dolayı bir çocuğun dünyaya gelmesine sebebiyet vermekten idam edilmiştir (Yasar, C.10, 2022: 331). İşlenen suç karşısında suçlunun yönetici sınıftan olmasının cezanın hafifletilmesine neden olmadığı anlaşılmaktadır. Dikkat çeken husus yönetici sınıfın işlediği suçlar arasında bu suça çok rastlanılmamasıdır. Bunun sebebi ya yönetici sınıf bu suça karışmamıştır ya da bu suç onlar tarafından işlenmiş olsa bile mağdurlar yöneticinin yetkisinden çekindikleri için şikâyette bulunmadıklarından kayıtlara geçmemiştir.⁵

---

⁵ Bu suçun yöneticiler tarafından işlendiğine dair Osmanlı arşivlerinde tespit edilebilen diğer bir kayıt da 1916 yılına aittir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında 5 Aralık 1916 tarihli bir kayıta Amasya Mutasarrıfı Rauf Bey'in bir

Halka zulüm

Zulüm Osmanlı Devleti'nde bir suç olarak kabul edilmiş ve bu suç kamu hizmetlisi sayılan yönetici sınıf tarafından halka karşı işlenmiştir. Zulüm suçunun yaygınlaşmasındaki en önemli etken Osmanlı Devleti'ndeki yönetici sınıf üyelerinin bugünkü anlamda kamu hizmetlisi olmamalarıydı. Yöneticiler öncelikle siyasi iktidara sahip olan padişahın hizmetlisidiler ve bu sebeple reayaya iyi davranmak, adil olmak zorundaydılar. "Kamuya hizmet" fikrinden ziyade padişaha itaatleri onları bu şekilde davranmaya yöneltiyordu (Mumcu, 1972; s. 10).

Her toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yönetici-yönetilen ilişkisi her zaman devletin öngördüğü bir şekilde cereyan etmeyebilmekteydi. Özellikle taşra yöneticileri arasında devlet gücünü kullanarak halka zulmedenlere zaman zaman rastlanılmaktaydı. Bu yöneticiler devrin şartları gereği hizmetlerin süratle ilerlemesi için geniş yetkilere sahiplerdi. Zulüm suçlarının çeşitleri arasında kanunsuz vergi toplamak, gereksiz yere devre çıkararak halktan armağanlar almak, farklı sebeplerle zor kullanmak, irtikâp (rüşvet), şantaj ve diğer şekillerde halktan para almak gibi suçlar yer alabilmekteydi. Zulüm suçlarının işlenmesi yöneticinin yetkisini nasıl kullandığına bağlıydı. Mesela halka doğrudan hükmedenler bu suçu daha rahat işleyebilmekteydiler. Padişahın özel hizmetlileri gibi bu imkânı bulamayanlar zulmedemiyor dolayısıyla başkalarını bu suça teşvik edebiliyorlardı. Rütbeli yöneticiler imkânları daha fazla olduğundan halka daha fazla zulmedebilmekteydiler. Ancak kanunların belirlediği şartların dışında halka ağır gelebilecek her tür davranış ve yükümlülük zulüm olarak görülmekteydi. Buna göre Osmanlı hukukunda zulüm şeriatça ve örfçe tanınmamış çeşitli bid'atların kamu görevlileri tarafından halka uygulanmasıyla işlenen türlü suçları ifade

---

muhammed kızıncının bikiğini izale ettiği ve bir başka kadına da tecavüz ederek intihar etmesine sebep olduğu bildirildiği ve bu konuda hakkında tahkikat açılmasına dair Memurin Kalemi Müdüriyetinden Sivas Vilayetine telgraf çekildiği de görülmektedir. Fakat mutasarrıfın suç alıp almadığı tespit edilememiştir ([DH. ŞFR.], No. 70, Gömlek No. 191).

etmektedir. Resmi dilde zulüm kelimesi ise devlet yetkililerinin halka türlü yollarla haksız ve ağır işlemler yapması olarak tanımlanmıştır. Bu yöneticilerden mutasarrıf paşaların halktan kanunsuz para almaları, halkın da bunlara bol hediyeler vererek zulümden kurtulmak istemeleri özellikle 17. yüzyıldan itibaren sıkça görülmekteydi (Saydam, 2015: 165).

Halka zulüm suçunun en fazla işlenen suçlar arasında yer aldığı söylenebilir. Eserde halka zulüm suçuna ait yedi kayıt tespit edilebilmiştir. Yapılan şikâyetlerin en büyük nedeni yöneticinin halka ödemekte zorlanacağı ağır vergi yüklemesidir. Aşağıdaki tabloda da çeşitli sebeplerle halka zulmeden yöneticiler listelenerek sunulmuştur.

Tablo 1. Amasya Tarihi Adlı Eserde Tespit Edilebilen Halka Zulüm Suçları

Suç	Suçlu	Unvan	Ceza	Tarih
Zulüm	Devletşâh Kara Tâceddîn ⁶	Mirliva Vâlî	Azledildi	Eylül/Ekim 1402
Zulüm	Ebûbekir Bey ⁷	Sancak Beyi	Müsadere Kalebend	Kasım/Aralık 1645
Zulüm	Tayyâr Mahmûd Paşa ⁸	Muhassıl	-	Ağustos/Eylül 1799
Zulüm	Hasan Bey ⁹	Mütesellim	Amasya'dan çıkarıldı	Mart/Nisan 1804
Zulüm	Tayyâr Mahmûd Paşa ¹⁰	Muhassıl	Amasya Sancağı elinden alındı ¹¹	1805

⁶ Yasar, C. 9, 2022: 170.

⁷ Yasar, C. 6, 2022: 87.

⁸ Yasar, C. 4, 2022: 680.

⁹ Yasar, C. 4, 2022: 683-685.

¹⁰ Yasar, C. 4, 2022: 685.

¹¹ Bu tarihten sonra Nizam-ı Cedid Askeri Teşkilatının kurulması şart koşularak Amasya Çaparzâdelere verildi (Serbestoğlu, 2006: 93).

Zulüm	İbrâhim Ağa ¹²	Mütesellim Kaymakam	İdâm Müsâdere	27 Ocak 1810
Zulüm	İbrâhim Âsım Bey ¹³	Mütesellim	Azledildi Bozca Ada'ya gönderildi	Ağustos/Eylül 1830 1833 Mart/Nisan ayı sonu

Tablo 1'de geçen bilgilerin detayları eserde yer almaktadır. Bu bilgiler şu şekilde özetlenebilir. 1402 Temmuz'unda Timur Hân tarafından Amasya vâilîliğe tayin edilen Devletşâh Kara Tâceddîn, Çelebi Sultân Mehmed Hân tarafından Amasya vâilîsi olan Yâkût Paşa'nın halk tarafından desteklenmesinden dolayı Amasya'ya giremedi ve halk Devletşâh Kara Tâceddîn'i zulümlerinden dolayı 1402 Eylül/Ekim'inde Timur Hân'a şikâyet etti (Yasar, C. 9, 2022: 170). Şikâyet sonucunda azledilerek cezalandırıldı. Buradan Osmanlı Devleti'nde halkın doğrudan doğruya devletin koruması altında olduğunu ve yönetici sınıf üyelerinin halka zulmetmesinin önüne geçilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Devlet kurduğu denetim ağı ile kendi tayin ettiği ve merkezi otoritenin temsilcisi olan görevlilerin halka zulüm yapmasını önlemeye, bu gibi durumları anında tespit ederek gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır (Mumcu, 1972: 10).

Yine başka bir kayıta 1630/1631 yılından beri birçok kez Amasya mütesellimi olan ve 17 Şubat 1645 tarihinden itibaren de Amasya sancak beyliğine getirilen Ebûbekir Bey-Dervîş Beyzâde'nin de şiddete başvurarak tahsilat gerçekleştirmek istediğinden en ağır cezalardan biri olan kale hapsi cezası aldığı görülmektedir. 1645 sonlarında ise Ebûbekir Bey-Dervîş Beyzâde'nin vefatıyla mallarının müsadere edildiği ve oğlu Ömer, Osmân Beylerle Emine, Sâfiye Hanımlara bir konağı ile bir çiftliğinin bırakıldığı kaydedilmektedir.¹⁴ Halkı zulümden korumak adına Osmanlı Devleti'nin şiddete başvuran yöneticilere hiçbir şekilde taviz vermediği ve gerekirse en ağır cezaları verdiği bu kayıttan da anlaşılabilir.

¹² Yasar, C. 4, 2022: 69.

¹³ Yasar, C. 6, 2022: 73.

¹⁴ Yasar, C. 6, 2022: 87.

Eserde halka zulüm suçlarına dair tespit edilebilen başka bir kayıttta da Mayıs/Haziran 1802'de rütbe alan mütesellim Hasan Bey'in halka zulmetmeye başladığı belirtilmektedir. Bu durum karşısında 1804 Mart/Nisan'ında Millîzâde Hacı Süleymân Bey, halkın da desteğiyle, Hasan Bey'in Amasya'dan çıkmasını sağlamış ve yerine geçmiştir. Kaydedilen bu olayda halkın desteğini almanın yöneticilere ne kadar güç sağladığı ve halkın kendine yapılan zulümlere tepkisiz kalmadığı da görülmektedir.

Özellikle Tayyar Mahmud Paşa'nın zulmüne Amasya Tarihi adlı eserde çok yer verilmektedir. Tayyar Mahmûd Paşa'nın tahsilat bedeli uygulamasında çok kararlı bir tutum sergilediği görülmektedir. *Kudûmiyye*¹⁵ adı altında halk üzerine vergiler yükleyerek halka baskı uyguladığı ve bu konuda kendisine muhalefet eden kimseyi affetmediği de kaydedilmektedir (Yasar, C. 6, 2022: 681). Sülüs hakkında kendisi aleyhinde ağır sözler sarf eden Köprü müftüsü Hacı Mustafa Efendi'nin idamını da emrettiği belirtilmektedir. 8 Ocak 1800 gecesı seherinde müftü efendinin, teheccüd namâzını kılarken, boğazına arka taraftan geçirilen iplerle boğulup parçalandığı da aktarılmaktadır. Bu olay üzerine Zeytin mâlikânesi mutasarrıfı Abdâl Beyoğlu Mehmed Ağa Tayyâr Bey'in şahneleri ile tahsildarlarını Zeytin kazâsından sürüp çıkarmış ve bütün kuvvetiyle Köprü üzerine yürümüştür. Fakat bu zat, Tayyâr Bey'in Bafra'dan gönderdiği kuvvete karşı daha fazla direnemeyerek mağlup olmuş ve idam edilmiştir. Bunun akabinde Zeytin kazâsının bütün zenginlerinin malları da müsâdere edilmiş, çoğu yetkili azledilip yerlerine başkaları getirtilmiştir (Yasar, C. 4, 2022: 681).¹⁶ Tayyar Mahmud Paşa, bir anlamda devletin 16. yüzyıldan sonra idarî, adlî, askerî ve sosyal düzeninin bozulmasıyla birer güç olarak ortaya çıkan ailelerin

¹⁵ Ahaliden alınan bir tür ayakbastı bedeli olup III. Selim zamanında kaldırılmıştır. (Zafer Gölen ve Abidin Temizer (ed) Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, Cilt 3, Ankara: Gece Kitaplığı, 2. Basım, 2017, 1381.)

¹⁶ Ayrıntı bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1/1, (2006), 89-105.

(Serbestoğlu, 2006: 89,90) taşra yönetiminde ne kadar etkin rol oynadıklarını kanıtlayan önemli bir karakterdir.

Amasya Tarihi adlı eserde halka zulüm suçu işlediği tespit edilen bir başka yönetici de Amasya mtesellimliği ve kaymakamlığı yapmış olduğu görülen İbrâhim Ağa-Hundizde es-Seyyid el-Hâc'tır. Bu zat, devletin taviz vermemeye çalıştığı halka zulüm ve topladığı yardım paralarını almak suçundan 27 Ocak 1810 tarihinde idam edilmiş ve mallarına el konulmuştur.¹⁷

Benzer bir kayıt 1826/1827 yılında baş ayan ve 1828/1829 yılında Amasya Mütesellimi olan İbrâhim Âsım Bey-Yeğenzde es-Seyyid el-Hâc'a aittir. Halkın şikyetine neden olacak davranışlarda bulununca Ağustos/Eylül 1830 tarihinde azledilmiş olsa da bu süreçte gayretli çalışmalar gerekleştirince 1833 şubat/Mart'ında yeniden mütesellimlik görevine getirildi. Halkın şikyetleri tekrar merkeze ulaşınca 1833 Mart/Nisan ayı sonunda Bozca Ada'ya gönderilmesi emredildi. 1833 Ocak/şubat'ında sadrazam olan Mehmed Ra'uf Paşa vaktiyle İbrâhim Âsım Bey'in kalem arkadaşı olduğuna binaen affedilip 1837/1838 yılında üçüncü kez Amasya mtesellimliğine görevlendirildi.

Görüldüğü üzere devlet merkezi otoriteyi güçlü tutabilmek ve toplum içerisinde asayişi sağlayabilmek amacıyla yöneticilerin yaptıkları zulümlere kayıtsız kalmamış ve gereken cezaları vermekten kaçınmamıştır. Halk doğrudan doğruya devletin koruması altında olmuş ve yönetici sınıf üyelerinin reayaya zlmetmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Mumcu, 1972: 10). Yine de zaman zaman istisnai durumlar gerçekleşmiş halkın şikyetlerine rağmen ve önemli şahıslara yakınlıkları nedeniyle suçlular affedilmiş yeniden görevine iade edilmişlerdir. Bu durum şehir yönetimi ve halkın devlete olan bakış açısını olumsuz etkileyebilecek durumlar içerisinde değerlendirilebilir.

¹⁷ Yasar, C. 6, 2022: 69.

Görevi ihmal

Kamu görevlilerinin sorumlu olduğu alanla ilgili yetkilerini kötüye kullanmalarının dışında, verilen görevi yerine getirmeme, görevi yerine getirirken ihmalkâr davranma Osmanlı belgelerine bakıldığında sürgün cezasını gerektiren suç tipleri arasında yer almaktadır (Gümrükçüoğlu 2022: 625).

Amasya Tarihi adlı eserde yöneticiler arasında görev ihmali suçunu işleyen üç kişi tespit edilebilmiştir.

Tablo 2. Amasya Tarihi Adlı Eserde Tespit Edilen Görevi İhmal Suçları

Suç	Suçlu	Unvan	Ceza	Tarih
Firar	Âsafî Ahmed Bey ¹⁸	Alaybeyi	Açığa alındı	1770/1771
Firar	Hüseyin Efendi ¹⁹	Amasya naibi	Azledildi	1804
Firar	Hacı Paşazâde Mehmed Emîn Bey ²⁰	Köprü voyvodası	Azledildi	1805

Tablo 2’de görüldüğü üzere eserde görevi sırasında firar eden ya da görevini yerine getirmediği gerekçesiyle şikâyet edilen yöneticiler ele alınmıştır. Mesela Âsafî Ahmed Bey, 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşları sırasında memur edildiği yerden firar etmiş ve bu suçu neticesinde azledilmiştir. Yaşamını destancı bir âşık olarak Amasya’da devam ettirmiştir. Azlinden sonra Amasya’da 1804 yılına ait bir kayıta da Amasya naibi olan Hüseyin Efendi’nin bir kavga sırasında olay yerini terk ettiğinden azledilerek yerine Mehmed Nûreddîn Efendi getirildiği belirtilmiştir.

¹⁸ Yasar, C. 6, 2022: 18.

¹⁹ Yasar, C. 4, 2022: 685.

²⁰ Eserde hakkında detay verilmemiştir. Yasar, C. 6, 2022: 70.

Köprü voyvodası Hacı Paşazâde Mehmed Emîn Bey ise firar etmiş ve yerine İbrâhim Ağa-Hacı Kâsımzâde el-Hâc görevlendirmiştir.

İtaatsizlik

“Amasya Tarihi” adlı eserde merkezi otoriteye ve yapılan yeniliklere karşı muhalefet eden ya da muhalefet edenlere destek veren yöneticiler tespit edilmiştir.

Tablo 3. İtaatsiz Suçuyla Ceza Alan Yöneticiler

Suç	Suçlu	Unvan	Ceza	Tarih
Muhalefet	Şâdi Paşa-İshâk Paşazâde ²¹	Beylerbeyi	Azl Yedikule zindanında haps	1515 yılı Eylül’ü
Şehzâde Sultân Mustafa’yı gücendirme	Sinâneddîn Yûsuf Efendi-Köprücekezâde ²²	Müftü ve Sultâniyye müderrisi	Azledildi	1542
Sâdât²³ a karşı cür’etkârâne harekâtı	Seyyid Ahmed Paşa-Mumcuzâde ²⁴	Kaymakâmlık	Azledildi	1663 yılı Eylül’ü
Hükümet işlerine müdahale	İbrâhim Ağa-Avkatlı ²⁵	Alaybeyi	Bir buçuk yıl Samsun’a sürgün ve kalebent edildi	1709
İtaatsizlik	Es-Seyyid Ahmed Efendi ²⁶	Amasya naibi	Azledildi	1740

²¹ Yasar, C. 11, 2022: 366.

²² Yasar, C. 10, 2022: 317.

²³ “Efendi, bey, önder, sahip, faziletli, kerim” gibi anlamlara gelen **seyyid** kelimesinin çoğuludur. Hz. Peygamber’in soyundan gelenleri ifade etmektedir. (Küçükşacı, 2009: 40-41)

²⁴ Yasar, C. 10, 2022: 333.

²⁵ Yasar, C. 6, 2022: 49.

²⁶ Yasar, C. 6, 2022: 55.

Nizam-ı Cedide	Ürgüblü	Amasya	Azledildi	1794 yılı
itiraz	Efendi ²⁷	müftüsü		Haziran'ı
1824 Yeniçeri-	Ebübekir	Amasya	Azledildi	23 Nisan
Talebe	Efendi-Nâbî	müftüsü		1824
Vak'asına	Efendi Yeğen el-			
karışma	Hâc ²⁸			

İtaatsizlik suçuna ait tabloya bakıldığında devletin bu suça en ağır cezalarla cevap verdiği görülmektedir. Mesela Serdâr Bıyıklı Mehmed Paşa'ya muhâlefet etmekten çekinmeyen Amasya beylerbeyi Şâdî Paşa-İshâk Paşazâde 1515 yılı eylülünde azledilerek İstanbul'a Yedikule zindanında hapsedilmiştir. Fakat Üçler Vakasında kendisine ihtiyaç duyulduğundan 1516/1517'de ikinci defa Amasya valiliğine görevlendirilmiştir. Olayın sebebi olan kişileri hızlı bir tahkikat sonucu bulup hemen idam ettirmiş ve olayı bastırmıştır. Buradan devletin menfaati için yetenekli yöneticilerin en ağır cezaları bile alsalar affedilebildiği sonucunu çıkarabiliriz.

1542 yılında Müftü Sinâneddîn Yûsuf Efendi Amasya vâlîsi Şehzâde Sultân Mustafa'yı gücendirmiş ve bunun üzerine azledilmiştir. Araştırmalar sonucunda beraatine karar verilmiş ve 1543/1544'te yeniden göreve getirilmiştir.

İtaatsizlikle suçlanan bir başka yönetici de İbrâhim Ağa Alaybeyi İbrâhim Ağa'dır. 1709 yılında "umûr-ı hükûmete müdâhale ediyor" denilerek suçlanmış ve bir buçuk yıl Samsun'a sürgün edilerek kaleye hapsedilmiştir. Burada yine devletin merkezi otoriteyi koruma çabası görülmektedir. 1740 yılında Amasya naibi Es-Seyyid Ahmed Efendi cüretkâr hareketleri nedeniyle azledilmiştir.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarında Nizam-ı Cedid Ordusu için çalışmalar yaparken yönetici sınıftan da itirazlara maruz kalmıştır. Amasya müftüsü Ürgüblü Efendi bu

²⁷ Yasar, C. 9, 2022: 49.

²⁸ Yasar, C. 6, 2022: 100.

yöneticilerden birisidir. Bu itaatsizliği nedeniyle 1794 yılı Haziran'ında azledildiği kaydedilmiştir.²⁹

Devletin iç isyanlarla uğraştığı bir dönemde 1824 Mart'ında meydana gelen Yeniçeri-Talebe Vak'asına Amasya müftüsü Ebûbekir Efendi'nin de karıştığı ve aynı yılın nisanında azledildiği belirtilmektedir.

Yandaşları nedeniyle ceza alan yöneticiler

Biat ettikleri, yandaş oldukları kişilerin taşkın hareketleri nedeniyle ceza alan iki yönetici tespit edilmiştir. Mesela Amasya kethüdâyeri ve Amasya mütesellimi görevlerine atanan Hüseyin Ağa-Abdülcelilzâde el-Hâc mîr-livâ Ebûbekir Bey'in taşkın hareketi yüzünden 1645 Kasım'ında azl ve hapsedildi. 1646/1647 yılı başlarında Sefer Ağa'nın kefâletiyle Amasya kalesi zindanından tahliye edildi.³⁰ 1646 yılında yaşanan bir başka vakada Mîr-livâ Ebûbekir Bey'in taşkın hareketi nedeniyle Amasya mütesellimi Hüseyin Ağa-Abdülcelilzâde el-Hâc azl ve hapsedildiler. Yapılan tahkikatta suçsuzluğu anlaşıldı.³¹

SONUÇ

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın kaleme aldığı 12 ciltlik Amasya Tarihi adlı eserinde Amasya şehrinde görev almış yönetici sınıfın işlediği suçlar tespit edilerek genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre görevi esnasında itaatsizlik, halka zulüm, görevi ihmal, hırsızlık, ırza tecavüz, vb. gibi suçlar işleyen yöneticilerin mevcut olduğu söylenebilir. Bu suçların daha çok 6.,4.,9., 10. ve 11. ciltlerinde yer aldığı gözlenmiştir.

XV. yüzyıldan itibaren tespit edilebilen suçların çoğunluğunun XIX. yüzyılda işlendiği söylenebilir. Bu dönem,

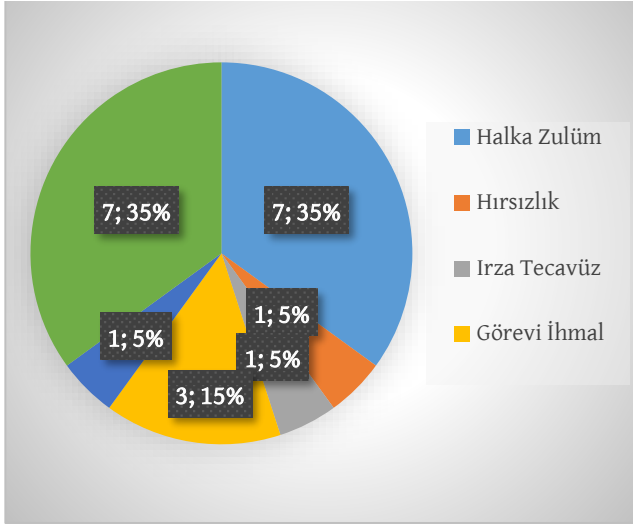
²⁹ Amasya Tarihi adlı eserde ele alınmamış fakat Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde 16 Nisan 1853 tarihli olarak kayıtlara geçtiği tespit edilen bir tayin isteme olayında gerçekleşen sahtekârlığı ortaya çıkartıldığı görülmektedir. "Amasya'nın Hacıhamza Kazası Müftülüğüne tekrar tayin edilmek maksadyla sabık Müftü Mehmed Vehbi Efendi tarafından hakkında sahte mahzar düzenlenen hali hazırdaki Müftü Mehmed Hamdi Efendi'nin daha layık olduğu için mezkûr müftülüğe tayin olunduğu" şeklinde özetlenen belgede bahsi geçen dönemde ulema içerisinde bozulma alenen gözlenebilmektedir (BOA. MVL 256/11).

³⁰ Yasar, C. 9, 2022: 29.

³¹ "...şevvâlinde her ikisi de Sefer Ağa'nın kefâletiyle Amasya kalesi zindanından tahliye ve itlâk edildi." (Yasar, C. 9, 2022: /29)

Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin zayıfladığı, toprak kayıplarının hızlandığı ve ekonominin iyice bozulduğu bir döneme tesadüf etmektedir. Ayrıca merkezdeki sorunların taşrada otorite boşluğuna neden olduğu ve bu nedenle yönetimdeki kişilerin bu suçlara yöneldiği sonucu çıkarılabilir. İncelenen dönemde en fazla suç yedişer kayıt ile halka zulüm ve itaatsizlik konusunda olmuştur. İtaatsizlik ve halka zulüm suçunu sırasıyla üç suç kaydıyla görevi ihmal, iki suç kaydıyla yandaşları nedeniyle ceza alan yöneticiler, birer suç kaydıyla da ırza tecavüz ve hırsızlık suçu izlemekte olup toplam yirmi suç kaydı tespit edilebilmiştir. Irza tecavüz suçunun Amasya Sancağı dışında gerçekleşme ihtimali çok yüksek görülmektedir. Tespit edilebilen hırsızlık suçunu aynı zamanda halka zulüm suçunu da işleyen kaymakam İbrâhim Ağa-Hundîzâde es-Seyyid el-Hâc gerçekleştirmiştir.

Grafik 1. Amasya Tarihi Adli Eserde Yönetici Sınıfın İşlediği Suçların Konularına Göre Yüzdeler Dağılımları

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere Amasya Tarihi adli eserde yönetici sınıfın işlediği suçlardan itaatsizlik ve halka zulüm suçları %35'lik oranla büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Ardından görevi ihmal suçu % 15; yandaşlar nedeniyle işlenen suç, ırza tecavüz ve hırsızlık suçu işleyenler %4 oranıyla bu sırayı izlemektedirler. Bazı suçların

ve suçluların Abdizade Hüseyin Hüsameddin tarafından ya tespit edilememesinden ya da açığa çıkamamasından eserde ele alınmadığı düşünülebilir.

Tespit edilebilen suçlara karşı daha çok azl cezasının verildiği görülmektedir. Halka zulüm ve hükümete muhalefet gibi itaatsizlik suçlarında ise idam, kale hapsi gibi ağır cezaların uygulandığı söylenebilir. Kale hapislerinde daha çok Samsun, Yedikule, Bozcaada, vb. yerler zikredilmektedir. Halka karşı zulüm suçlarında devletin Rumeli eşkiyalarıyla meşgul olması ve bu yöneticileri durduracak bir kuvvetin bulunmaması nedeniyle halkın silâhlı mücadeleye giriştiği hatta zulmedenleri Amasya dışında tutmaya çalıştıkları kaydedilmektedir. Teftiş kararı alınan ve suçsuz olduğu anlaşılan kişilerden de bahsedilmektedir. Müellifin, ceza alıp uzaklaştırıldığı halde suçsuzluğu anlaşılıp eski görevine ya da başka bir mevkiye getirilen yöneticileri de ele aldığı görülür. Suç işleyen bazı yöneticilerin de daha üst rütbeli kişilerin aracılığıyla affedildikleri vurgulanmaktadır. Ceza aldığı halde devletin menfaati için cezaları sonlandırılıp acilen tekrar görevlendirilen yöneticiler de eserde aktarılmaktadır. Çünkü bahsi geçen dönemde iç karışıklıkları durdurma konusunda etkili idari bir kesime ihtiyaç duyulmaktaydı. Zaman zaman bu karışıklıklara devletin gerçekleştirdiği yeniliklere karşı çıkan yöneticilerin de sebebiyet verdikleri söylenebilir.

Eserde geçen yöneticilerin işledikleri suçların belirlenmesi ve verilen cezaların tespiti merkezi otoritenin taşraya kadar uzanabildiğini göstermektedir. İster halktan ister yönetici sınıfından olsun suç işleyenlere fark gözetilmeden Osmanlı hukuk sisteminin gereklerinin mümkün mertebe uygulandığı, kişinin işlediği suça karşılık idam cezasının bile verilebildiği söylenebilir. Gerçekten suç işleyip ceza alan yöneticiler dışında şahsi garazlar (ağrâz-ı şahsiyye) nedeniyle iftiraya uğrayıp suçlanan yöneticiler de tespit edilmiştir. Mesela Amasya mutasarrıfı Ahmed Paşa, kubbenişîn-i vüzerâdan Gürcü Mehmed Paşa Nasûh Paşa'nın gazezkârâne dedikodusu yüzünden vezâretten azledilerek

1614 yılında Batum beylerbeyi olmuştur.³² Benzer bir olayda Amasya mutasarrıflığına beşinci defa görevlendirilen Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın şahsi garazına uğramış ve Vardar Ali Paşa olayında Hüseyin Paşa'nın kasten yardım etmediğine serdar İbşir Paşa'yı ikna ederek 1648 yılı mayıs ayında şehit edilmesine ve malına mülküne el konulmasına sebep olmuştur.³³ Bu iki kayıta Osmanlı Devleti'nin merkezden taşrada meydana gelen olayların denetimini yeterli derecede sağlayamadığını ve taşradaki yöneticilerin keyfi ve garazkârâne hareketler ile adalet sistemine olumsuz etkileyebildiklerini görebilmekteyiz.

Ayrıca ulema sınıfının daha çok siyaset ile ilgilenmesi Osmanlı Devleti'nde ulemanın içerisinde bulunduğu bozulmaları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- 387 Numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri, Ankara 1997, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri Yayınları.
- Atar, Fahrettin “Fetva”, TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 12, 486-496, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Baykara, Tuncer. *Amasya Şehri'nin İlk Türk (XI-XIII) Yüzyılları*. PDF: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 202212-Tuncerbaykara.İndd (Ttk.Gov.Tr)
- Belge, Hadi. “Büyük Pazar Organizasyonlarının Osmanlı Kentlerine Etkileri: Amasya Panayırı Örneği”. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar 2*, ed. Bahir Selçuk, vd. 131-159, Ankara: Duvar Yayınları, 2021.
- Belge, Hadi. “Seyyah William Ouseley'in Gezi Notlarında Amasya (1812)”. 5. *Anadolu Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (26-27 Aralık 2020)*. 776-786. Ankara: Ubak Yayınevi, 2020.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH.ŞFR.]. No. 70, Gömlek No. 191. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

³² Yasar, C. 4, 2022: 544.

³³ Yasar, C. 9, 2022: 24.

- BOA, Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vala [MVL.]. No. 256, Gömlek No. 11. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Cevger, Gürkan. "Ahkâm Defterlerine Göre Amasya Kazâsı'nda Gündelik Yaşam (1742-1752)". *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*. ed. M. Fatih Köksal. 1/129-142. Amasya: KIBATEK, Birinci Basım,
- Cevger, Gürkan. "Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, 2021, s. 217-235.
- Cevger, Gürkan-Keçeci Kurt, Songül. "Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya Kazâsı ile İlgili Kayıtlar", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (Asead)*, 6, (4), 2019, s. 149-159.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Mülkî, Mâlî ve Askerî Unsurların Emsalsiz Ahengi Klasik Devirde Osmanlı Taşra Teşkilatı", *Derin Tarih*, 095/Şubat 2020, 20-24.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3/13, Sayı 5, 2005, 417-439.
- Gündüz, Tufan (ed.) *Osmanlı Teşkilat Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.
- <https://www.ttk.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/03/69-YilmazKurt.pdf>
- İlgürel, Mücteba. "Abaza Mehmet Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1, 11, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- İlgürel, Mücteba. "Ahaza Hasan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1, 10-11, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, (1994), 221-245.
- İpşirli, Mehmet. "Beylerbeyi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 6, 69-73, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.
- İpşirli, Mehmet. "Nâib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32, 312-313, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Karadeniz, Yılmaz. "H. 1179-1184 (1765-1770) Tarihli Şer'iyeye Sicillerine Göre Amasya Sancağında İdari Taksimat ve

- Görevliler”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 2022, ss. 88-108.
- Kavaklı, Sibel. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Konan, Belkıs. “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu” *Otam*, 29 (Bahar 2011).
- Kurt, Yılmaz. “Çukurova’da Mütesellimlik Uygulaması”. *Türk Tarih Kurumu*. Mart 2022.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37, 40-41, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Maxım, Mihai. “Voyvoda”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43/127-129, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Mert, Özcan. “Âyan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4. 195-198, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha. “Osmanlı Devleti’nde Kamu Görevlilerine Verilen Sürgün Cezalarındaki Suç Tipleri (18. Yüzyıl)”, *Ybhd Yıl 7 Sayı 2 2022*, 625-666.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24/69-73, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 1976, (95-107).
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31. 377-379, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 2015.
- Serbestoğlu, İbrahim. “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1/1, (2006), 89-105.
- Şahin, İlhan, Emecen, Feridun. “Amasya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3/1-4. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

- Şahin, İlhan. “Sancak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36/97-99. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Şimşirgil, Ahmet. “XVI. Yüzyılda Amasya Şehri”, Ege Üniversitesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 1/1, (1996), 77-109.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, 4. Basım, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. III/II. Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. Ankara: Paradigma Yayınları, 2011.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 10), Yayına Haz. Açık T. ve Serbestoğlu İ. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 11), Yayına Haz. Arpaguş S. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 6), Yayına Haz. Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Cilt. 9), Yayına Haz. Baş E. ve Koca F. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.2022.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi* (Cilt. 2), (Yayına Haz. Gülgen, H. Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi* (Cilt. 4), (Yayına Haz. Gülgen, H. Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları. 2022.

ŞEHZADELER ŞEHİRİ AMASYA'NIN TARİHSEL KİMLİĞİNİ TEMSİL EDEN BİR YAPIT: BEYLER SARAYI*

Hadi BELGE**
Gürkan CEVGER***

Öz

Amasya kent tarihinin en önemli devirlerinden birini şüphesiz şehzadelerin eğitim ve idarî deneyim gibi amaçlarla şehirde buldukları dönem oluşturmaktadır. 14. ve 17.yüzyıllar arasına tarihlenen bu süreç bilindiği üzere Amasya'nın “şehzadeler şehri” olarak anılmasının da başlıca nedenini teşkil etmektedir. Klasik dönem Osmanlı padişahlarının önemli bir bölümü ya Amasya'da eğitim almış, ya bu şehirde doğmuş ya da sefer güzergâhında olması nedeniyle burada konaklamıştır. Dolayısıyla sebepleri farklı olsa da belirtilen dönemdeki pek çok padişahın yolları bir şekilde Amasya ile kesişmiştir. Bununla birlikte Amasya tarihinin şehzadeler dönemine ait bölümü ile ilgili bilinenler oldukça sınırlıdır. Şehzadelere ait saray yapıları, eğitimleri, düşünce dünyalarını besleyen eserler, hocaları, kıyafetleri ve gündelik yaşamları maalesef bugün halâ muammadır. Takdir edilir ki bu araştırma başlıklarının merkezinde şehzadelerin hem ikametgâh hem de idarî ofis olarak kullandıkları “Beyler Sarayı” bulunmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde “Sarayı hümayûn” olarak da bahsedilen bu yapının ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte en azından mekânsal ve yapısal varlığını 19.yüzyıl sonlarına kadar devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Ne yazık ki saray müstemilatını oluşturan yapılar heyelan

* Bu kitap bölümü, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında düzenlenen, *Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar & Amasya Tarihi* temalı I. Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Şehzadeler Şehri Amasya'nın Tarihsel Kimliğini Temsil eden Bir Yapıt: Beyler Sarayı” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hadi.belge@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9387-3799>.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, grkancevger@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1029-8616>.

mıntıkasında bulunduğundan günümüze ulaşamamış ve toprak altında kalmıştır. Bu araştırma son zamanlarda Beyler Sarayı'nın ihya edilmesi (rekonstrüksiyon) amacıyla yürütülen çalışmalara bilimsel veri sağlama amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, Abdîzade Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi adlı eseri başta olmak üzere literatürdeki mevcut bilgiler arşiv belgeleri ve bazı özgün kaynaklardaki verilerle birleştirilmiş ve Beyler Sarayı'na dair detaylar; sarayın bölümleri, memurları, gelirleri, giderleri gibi başlıklar üzerinden ele alınmıştır. Böylece Amasya'nın tarihsel kent kimliğini kazanması amacına, tarih ilminin yöntemleri çerçevesinde mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Beyler Sarayı, Saray-ı Hümayun, Şehzade, Şehzade Şehirleri.

A Build Representing the Historical Identity of Amasya, the City of Princes: Palace of Princes

56

Abstract

The One of the most important periods in Amasya city history is undoubtedly the period when the princes were in the city for purposes such as education and administrative experience. This process, which dates back to the 14th and 17th centuries, is the main reason why Amasya is known as the "city of princes". A significant part of the classical period Ottoman sultans either received education in Amasya, were born in this city, or stayed here because it was on the expedition route. Therefore, although the reasons were different, the paths of many sultans in the mentioned period somehow crossed with Amasya. However, what is known about the part of Amasya's history during the period of the princes is quite limited. Unfortunately, the palace buildings of the princes, their education, the works that fed their world of thought, their teachers, their clothes and their daily lives are still a mystery today. It is well known that at the center of these research topics is the "Palace of Princes", which the princes used as both their residence and administrative office. Although it is not known exactly when this building, which is also referred

to as "Saray-1 Hümayûn" in Ottoman archive documents, was built, it is understood that it continued its spatial and structural existence at least until the end of the 19th century. Unfortunately, the buildings that make up the palace outbuildings have not survived to the present day because they were in the landslide zone and remained underground. This research has been prepared to provide scientific data for the studies recently carried out for the reconstruction of the Beyler Palace. In the study, the available information in the literature, especially Abdîzade Hüseyin Hüsameddin's work titled Amasya History, was combined with archive documents and data from some original sources, details about the Beyler Palace; The palace's departments, officials, revenues and expenses are discussed under headings such as. An attempt has been made to make a modest contribution to the efforts of Amasya to gain its historical city identity within the framework of the methods of historical science.

Key Words: Amasya, Palace of Princes, Imperial Palace, Ottoman Prince, Prince Cities.

GİRİŞ

Amasya; iklimi, stratejik konumu ve coğrafi özellikleri itibariyle zaman içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış tarihsel öneme sahip bir şehirdir. Roma, Hitit ve Pontus krallıkları gibi birçok medeniyetin hâkimiyetinde kalan Amasya şehrinin, Türkler tarafından ne zaman fethedildiği hususunda netlik yoktur. Ancak 11. yüzyılda şehrin Danişmentlilerin hâkimiyeti altında olduğu kesin olarak bilinmektedir. Onu takip eden dönemlerde şehir; Selçuklular, Eratnalılar, Kadı Burhaneddin Devleti gibi Türk-İslam devletlerinin hâkimiyeti altına girmiştir. 1398 tarihinde Yıldırım Bayezid'in şehri Kadı Burhaneddin Devleti'nden almasıyla birlikte, şehirde Osmanlı egemenliği tesis edilmiştir. Fetihden sonra Amasya şehri, Osmanlı şehzadelerinin idari tecrübe edinmeleri için gönderildikleri bir şehzade sancağı hüviyetini kazanmıştır (Şahin-Emecen, 1991:1-3).

Amasya şehri, Osmanlı hâkimiyetine girmeden ve şehzade sancağı haline getirilmeden önce de Türk devletleri

için idari açıdan önemli bir yerleşim yeridir. Nitekim Amasya'nın Danişment beylerinin ve sultanlarının ikamet yeri olduğu aşikârdır. Amasya'da bulunan Balus Kayası ve Lokman Dağı arasında yer alan ve Savakça Mahallesi¹ mevki olarak bilinen ve yine halk arasında Beyler Sarayı, Saraydüzü, Pirlar İlyas olarak anılan bu bölge Danişmentlilerden itibaren devlet idarecilerinin saraylarının bulunduğu ve devlet idaresini gerçekleştirdikleri yer olması sebebiyle önem arz etmektedir. Selçuklular döneminde de Beyler Sarayı mevki Hicri 614/Miladi 1217 tarihli bir vesikaya göre; “*Gıyaseddin Şah Mülkü*” olarak anılmaktadır. Burası Selçuklu Sultanı Mesut döneminden itibaren şehzadelerin ikamet ettiği bir yerdir. Hicri 657/ Miladi 1267 tarihinde Selçuklu vezirlerinden Muineddin Pervane Bey'in eniştesi olan Emir Gümüşlü'nün tasarrufuna geçmiştir. Gümüşlüzade Taceddin Mahmut Çelebi, Amasya emiri iken bu alanda “*Kasr-ı Ali*” adıyla bir köşk yaptırmıştır. Köşkün doğu tarafına “*Gümüşlüzade Köşkü*”, batı tarafı “*GümüşlüzadeBahçesi*” adıyla anılmıştır (Hüsameddin, 2022:89).

Osmanlı hâkimiyetinden önce de Amasya'da çeşitli sarayların var olması Beyler Sarayı olarak nitelendirilen yapının ne zaman ve ne amaçla yapılmış olacağına dair tespitleri zorlaştırmaktadır (Bilgili, 2023:132). Bu saray yapısının Danişmentliler zamanında Saraydüzü mevki olarak tabir edilen yerde bulunduğu, Selçuklular dönemindeyse bu yapının Gümüşlüzade Köşkü ismiyle bilinen yerde olduğu bilinmektedir (Toruk, 2005:438) Hüseyin Hüsameddin; Osmanlılar devrinde, özellikle Şehzade Mehmet Çelebi'nin Hicri 800/Miladi 1398 yılında Amasya'ya vali olarak atanmasından hemen sonra “*Gümüşlüzade Köşkü*” olarak anılan yeri, Gümüşlüzade Hoca Celal Çelebi'den satın aldığını ve bu mevkiye büyük bir saray inşa ettirdiğini ifade etmektedir(Hüsameddin,2022:89). Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi adlı eserinde beyler sarayının inşası ile ilgili verdiği bu bilgi herhangi bir kaynağa dayanmamaktadır.

---

¹ Günümüzde Savadiye Mahallesi olarak bilinmektedir.

OSMANLI DEVLETİNİN KLASİK DÖNEMİNDE AMASYA VE BEYLER SARAYI

Amasya şehrinin, Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarih ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Ersin Gülsoy ve Necdet Sakaoğlu gibi yazarlar şehrin 1393 tarihinde Osmanlı toprağı haline geldiğini (Gülsoy,2012:38; Sakaoğlu, 2015:61), İlhan Şahin-Feridun Emecen ise 1398 yılında şehirde Osmanlı hâkimiyetinin tam manası ile sağlandığını işaret etmektedirler (Şahin-Emecen, 1991: 1). Bu sebeple Hüseyin Hüsameddin'in sarayın inşa tarihi ile ilgili verdiği 1398 yılı tartışmalı bir tarihtir. 1393 tarihinde Çelebi Mehmet'in sancak beyi olarak Amasya'ya atanması ile birlikte (Uzunçarşılı, 2011: 277-278), Amasya Paşa Sancağı adıyla şehzadelerin yönetim merkezine haline gelmiştir (Şahin-Emecen,1991:1) Bu tarihten itibaren Amasya'da "Çelebi Sultanlar" dönemi başlamıştır. (Başar,2018:53) 1413 yılında Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerinin içerisinde olduğu "Vilayet-i Rumiyye-i Suğra" eyaletinin kurulmasıyla birlikte Amasya şehrinin siyasi olarak değeri daha da artmış ve Amasya, Osmanlı şehzadelerin idari tecrübe kazanmaları için gönderildikleri idarî öneme sahip bir sancak haline gelmiştir (Gökbilgin, 1965:51 ve Açkel, 2008:225).

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amasya şehri; Konya, Sivas, Kütahya, Antalya, Isparta, Trabzon ve Kastamonu şehirleri gibi bir şehzade sancağıdır (Emecen, 2011:65) Amasya'da; Çelebi Mehmet, II. Murat, Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid gibi daha sonra sultan olan kimseler sancakbeyliği yapmıştır. Ayrıca Sultan II. Murat'ın oğlu Alaeddin, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Mustafa ve Şehzade Bayezid de Amasya'da idarecilik yapan diğer Osmanlı şehzadeleri arasındadırlar (Şahin-Emecen,1991: 1 ve Özcan, 2015:69-95). Amasya şehri, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın katlinden sonra eski önemini yitirmiş ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren merkezden tayin edilen sancakbeylerinin idaresi altında kalmıştır (Şahin-Emecen, 1991:1).

Şehzade sancağı olması sebebiyle yaklaşık 150 yıl boyunca Osmanlı şehzadelerine ev sahipliği yapan Amasya, zaman zaman sefere çıkan Osmanlı padişahlarının geçici ikametgâhı olarak onların ağırlandığı bir kent olmuştur. Örneğin 1514 Çaldıran Seferi dönüşünde Yavuz Sultan Selim 5 ay (Emecen, 2021:152-164) ve 1553 İran Seferi dönüşünde Kanuni Sultan Süleyman yaklaşık 8 ay bu şehirde ikamet ederek devleti yönetmiştir. Hatta İran'la yapılan 1555 tarihli Amasya Antlaşması görüşmeleri yine Kanuni Sultan Süleyman şehirde ikamet ettiği sırada gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 2006:361). Gerek Osmanlı şehzadelerinin gerekse Osmanlı sultanlarının şehirde ikamet ettikleri süre zarfında *Beyler Sarayı* olarak tabir edilen yerde yaşadıkları, dolayısı ile bu süreler içinde Beyler Sarayı'nın yalnızca Amasya şehrinin değil aynı zamanda devletin de idare merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Amasya'da yaklaşık 150 yıl boyunca görev yapan Osmanlı şehzadelerinin şehirde ikamet ettikleri süre zarfında nasıl bir yaşantı sürdükleri, hangi kişilerden etkilendikleri ve fiziki olarak nasıl bir sarayda ikamet ettikleri üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Şehzadelerin gündelik yaşantıları ve kimlerden eğitim aldıkları ya da fikri olarak hangi şahısların tesiri altında oldukları konusu maalesef çok açık değildir.² Ancak şehzadelerin ikamet ettikleri ve "*Beyler Sarayı veya Şehzade Sarayı*" olarak tabir edilen sarayın 16 ve 17. yüzyıllardaki fiziki yapısı ve görevlileri hakkında özellikle seyyahlar tarafından kaleme alınmış önemli bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır.

Amasya'daki Beyler Sarayı'nın görevlileri ve fiziki yapısı hakkında ilk önemli bilgi 1555 yılında Amasya'da Kanuni

² Amasya'nın haricindeki diğer şehzade sancakları olan; Kütahya, Manisa, Trabzon, Kastamonu, Antalya ve Konya gibi şehirlerde yer alan ve şehzadelere ait olduğu düşünülen yapılar Amasya'da olduğu gibi günümüze ulaşmamıştır. Bu sarayların fiziki yapısı ve gündelik yaşamı ile ilgili bilgiler maalesef yok denecek kadar azdır. Sadece Manisa sarayı ile ilgili III. Mehmet'in şehzadeligi dönemine ait ve 1595 tarihli bir masraf defteri kaydı şehzade saraylarının özellikle yeme-içme ile ilgili gündelik yaşamına ışık tutacak bazı bilgileri ihtiva etmektedir. Bu masraf defterine göre şehzade sarayında tüketilen gıdaların türleri ve miktarları görebilmek mümkün olduğu gibi Osmanlı şehzadelerinin beslenme alışkanlıkları hakkında da fikir edinilebilmektedir (Emecen, 2011: 94-105).

Sultan Süleyman ile görüşmeye gelen Avusturya elçisi *Busbecq*'in heyetinde yer alan *Hans Dernshwamm*'ın tasvirlerinden öğrenilebilmektedir. *Dernshwamm* saray hakkında şöyle bahsetmektedir:

Daha önce Şehzade Mustafa'nın, şimdi de padişahın kaldığı ikametgâh, dağın eteğinde bir yeredir. Burası büyüce, sade, etrafı bahçe ile çevrili bir saraydır. Girişte etrafı kerpiç duvarlarla örülmüş bir tahta kapı var. Bu kapının yanındaki odalar, bir köy evinin odaları gibi. İçeride avlu kısmında tek katlı bir bina görülüyor. Kerpiçten uzunluğuna yapılmış bir bina. Binanın ahşap kısımları iyice işlenmemiş, kaba basit tahta parçalarından ibaret. Bunlar bir kulaç boyunca çam tahtalardır. Bunun yanında bahçe içinde fırınlanmış tuğladan inşa edilmiş tek katlı bir bina daha var. Padişah burada kalıyormuş. Hemen bir taş atımı mesafede. Buradan birkaç defa geçtimse binanın içinde hiçbir insanı görmedim. Bizdeki alelade bir esnafın evi gibi bir şey bu. Yanı başında kerpiçten örülmüş büyük bir kapı görülüyor. Kapının önünde tahtadan yapılmış bir çardak var. Çardağın altında ellerinde gümüş bastonlar bulunan altın işlemeli elbiseler giymiş dört kapıcı oturuyor. Kapıcıların yanında ulufeci ile birlikte birçok çavuş oturmakta. Ayrıca büyük kapının yanında ve altında müteaddit harem ağaları oturuyor (*Dernshwamm*, 1992: 284-285).

Dernshwamm'ın gözlemlerinin *Beyler Sarayı*'nın tarihte geçirdiği en büyük restorasyonlardan birinin hemen sonrasına ait olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu büyük yenileme işlemi Şehzade Mustafa'nın İran seferi arifesinde ve bilhassa bu seferin organizasyonu ile ilgili birtakım sorumluluklarla birlikte babası Sultan I. Süleyman'ın talimatı üzerine Manisa'dan Amasya'ya görevlendirildiği 1541 yılına ait olmalıdır. Bu süreçte şehzadenin babasına sunmuş olduğu rapor *Beyler Sarayı*'nın ne denli kapsamlı ve güçlüklerle dolu bir restorasyon sürecinden geçtiğini gözler önüne sermektedir:

“Bu bendelerine Amasya Sancağı sadaka buyrulduğunda, sefer için ihtiyaç duyulan at, deve, araba ve nakit oldukça sınırlıydı. Daha önce Saruhan'da (Manisa) olan tımarlarımızın mahsulünden elde edilen

gelir orada olan Saray-ı Amire'nin tatarına, su yoluna, saray ahırına ve Bozdağ Sarayı'nı oluşturan binaların tamir ve yenileme masraflarına kullanmış ve bu iş için 750.000 akçe harcama yapmış ayrıca yüzbinlerce akçe borç alınıp bin bir zahmet ve zorluk ile bu diyara gelmiş idik. Amasya'ya vardığımızda burada olan Saray-ı Amireleri dahi zamana yenik düşmüş ve adeta harabeye dönmüş bir halde bulduk. Öyle ki bu yapılar içinde oturmaya uygun tek bir ev dahi kalmamış idi. Bunların onarımı ve yenilenmesi maliyeti Saruhan'da olandan dahi fazla olup, Vilayet-i Rum'dan verilen havas-ı hümayun gelirleri bu işe tahsis edilmiş, önce 3.100.000 akçe ardından 2.178.101 akçe³ yenileme ve tamir işlemlerine ve yanımızda olan görevlilerin maaşları ile daha başka ihtiyaç ve masraflara harcanmıştır. Bu süreçte ben kulunuzun çektiği zorluk ve ızdırabı yazı ile anlatmak mümkün değildir. Lakin işi tamam etmek için 921.899 akçeye daha ihtiyaç olup buna kaynak olmak üzere tımar tahsisi, ayrıca Hazine-i Amire'den nakit akçe, yeterli kurşun ve [istihdam için] atlı ve yaya personel temini hususlarında padişah efendimizin şefkat ve merhametine sığınırız" (BOA.TS.MA.e 884/10).

Şehzade Mustafa'nın toplamda 5.278.101 akçe harcama yaparak ihya ettiği Beyler Sarayı, restorasyondan iki yıl sonra imparatorluk mülkünün asıl sahibini ağırlayacaktır. Kanuni Sultan Süleyman, İran seferi dönüşünde, birkaç ay ikamet ettiği Amasya'da, Beyler Sarayı'nda Avusturya ve İran elçilik heyetlerini kabul etmiştir (Atıl, 1986: 229-230). Bu görüşmelerden bir tanesinin (hatta ikisinin) nakkaşlar tarafından tasvir edilmiş olması Amasya kent tarihi araştırmacıları için bir şans olarak değerlendirilebilir. Zira bu çizim Beyler Sarayı'nın bu döneme kadar olan tarihi için ulaşabildiğimiz tek görseldir. Fethullah Arifi Çelebi'nin,

³ Saruhan Sarayı'nın tamir ve yenilenmesi işlemlerine 750.000 akçe harcama yapılırken, harabeye dönen Amasya'daki sarayın ihyası için toplamda 5.278.101 akçe harcama yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA.TS.MA.e 884/10).

*Şahname-i Al-i Osman: Süleymanname*⁴ isimli eserinde yer alan bir minyatürde Sultan I. Süleyman yanında maiyeti olduğu halde İran elçilik heyetinin kendisi için takdim ettiği hediyeleri kabul etmektedir (Atıl, 1986: 229-230).

Bilindiği üzere, Kanuni Sultan Süleyman'ın daha sağlığında oğulları Mustafa, Selim ve Bayezid arasında çetin bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelelerin ihtiraslar ve entrikalarla dolu kendine has ikliminde Amasya'ya atandığını öğrenen Bayezid, dışlandığı, istenmediği ve taht yarışında avantajlarını kaybettiği düşüncesine kapılarak tahtı zorla ele geçirmekten başka çare kalmadığı kanaatine varmıştır. Bu devirde Amasya, bir şehzadenin kardeşleri ile mücadele etme ve imparatorluk merkezine karşı gelme cüretine tanıklık etmiştir. Savaşı için asker, ihtiyaçları için erzak ve eşya toplamaya çalışan Bayezid, bu hazırlıkların bir kısmını Beyler Sarayı arsası üzerinde yürütmüş, matbahı (mutfak) yanında inşa ettirdiği bir binada *darbozanlar* (*darbzen topları*) döktürmeye başlamıştır (BOA.TS.MA.e.885/68). Ne var ki önce kardeşi Selim ile Konya yakınlarında yaptığı savaşı kaybeden ardından da İran'a kaçan Bayezid'in Amasya'da kalan çok sayıdaki çadırlarına, cephanesine ve eşyalarına el konulmuş, maiyeti ile birlikte bütün bu eşyalar bir deftere kaydedilerek Samsun iskelesinden İstanbul'a gönderilmiştir. Bu kayıt, elbette Amasya'da Beyler Sarayı'nda hükümet eden şehzadelerin kişisel eşyalarının neler olduğunu, saray ahalisinin ve hizmetkârlarının kimlerden oluştuğunun bilinmesi bakımından son derece kıymetlidir (BOA.DVNS.MHM.d.3/210).⁵

Beyler sarayının fiziki durumu ve görevlileri ile ilgili bilgi veren diğer bir başka seyyah 1645 yılında Amasya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Beyler Sarayı'nı tanımlarken şu ifadelere yer vermiştir: “*Nehir*

⁴ Eser toplamda beş cilt olup, ikinci ve üçüncü cildi kayıptır. Birinci ve eksik olan dördüncü cildi İtalya'da özel bir koleksiyonda olduğu bilinen eserin beşinci cildi Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır (Çelik, 2009: VIII).

⁵ Şehzade Bayezid'in yukarıda bahsedilen deftere kaydedilmiş eşyaları ile ilgili bilgilere bu çalışmada Beyler Sarayı'nın bölümleri, eşyaları ve görevlileri bahislerinde detaylı biçimde yer verilecektir.

kenarında İrem bahçeleri gibi güllü gülistanlı, sümbüllü ve reyhanlı şahane çeşit çeşit köşkler ve sayısız odalar ile donanmış meyveli ağaçlar ile bezenmiş ibret verici bir saraydır” (Evliya Çelebi, 2006:96).

Her iki seyyahın anlatımlarında saray yapılarının sadeliğine ya da ihtişamına dair tanımlamalarda ciddi farklar olduğu dikkati çekmektedir. Dershswamm ile Evliya Çelebi'nin şehri ziyaretleri arasında 90 yıl olduğu ve neredeyse bir asırlık bu zaman diliminde saray yapılarının ciddi bir restorasyona hatta bazı yerlerde ilavelerle daha muntazam bir görünüme kavuşması ihtimâli de göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan esasen bu anlatılardaki tezatların bir çelişkiyi değil üzerinde odaklanması gereken tarihsel bir gerçekliği işaret ediyor olması da mümkündür. Tam da bu nedenlerle söz konusu betimlemeleri imkânlar ölçüsünde tarihsel belgelerde yer alan bilgiler ışığında ancak analitik bir yaklaşımla değerlendirmek gerekir.

Beyler Sarayı, Amasya kent tarihini çalışan araştırmacıların başucu eseri olan Abdizade Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi isimli eserinde de kendisine yer bulmuştur. Abdizade, eserinin birinci cildinde tarihi süreçte büyük afetlere, değişim ve dönüşümlere maruz kalan Beyler Sarayı'nın müştemilatını oluşturan yapıları sıralamıştır:

Bu büyük sayda eski harap haline nazaran vaktiyle büyük bir harem sarayı, selamlık ve kapı önünde ağalara mahsus üç büyük daire, iki hamam, iki mutfak, büyük iki bahçe ve ortalarında mermerden yapılmış birer havuzu ve güney batı tarafında diğer bir saray vardı. Tüm bu müştemilat büyük bir duvar ile çevriliydi (Hüsameddin, 2022: 90).

Seyyahlar tarafından yapılan tasvirler dikkate alındığında Amasya Beyler Sarayı'nın, 17. yüzyılın ortalarına kadar aktif olarak kullanıldığı, sarayın bakımlarının sürdüğü ve hizmetlilerinin çalışmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzyılın başlarında meydana gelen bazı asayiş olayları saray ahalisinin tadını kaçırmış olsa da bu durum genel huzura zarar vermemiştir. Nitekim 1627 yılında sarayın pencere demirleri çalınmış fakat kısa süre failleri yakalanarak demirler teslim

edilmiştir (Yılmaz, 1987: 93)⁶ Ancak bunu takip eden iki asırda yaşananlar saray yapılarının adeta felaketi olmuştur. Hüseyin Hüsameddin, uzun soluklu savaşlar nedeniyle ilgisizliğe terkedilen ve duçar olduğu afetler nedeniyle harabeye dönüşen Beyler Sarayı'nın 18. ve 19. yüzyıllardaki serencamını şöyle özetler:

Hicri 1147/Miladi 1734 tarihine kadar saray-ı âli birçok kez depreme maruz kalmış ve defaatle tamir edilmiş olmasına rağmen bu tarihte meydana gelen depremden felakete uğramış ve İran harpleri sebebiyle tamir edilememiş ve harap halde kalmıştır. Hicri 1241/Miladi 1825 depreminde tamamen yıkılmış olup, sarayın yeri boş arazi haline dönmüş ve birçok kıymetli taşlar yer altında kalmıştır (Hüsameddin, 2022: 90).

Tarihi belgeler, Amasya'da şehzadelere mahsus kadim sarayın 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar faal biçimde kullanıldığını göstermektedir. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde yer alan 18 Aralık 1815 tarihli bir belgede saray yapılarının ve bahçesinin hizmetlerinin görülmesi karşılığında sağlanan muafiyetlerden bahsedilmektedir. Bu aynı zamanda arşivlerde sarayın izini sürdüğümüzde ulaşabildiğimiz son belgedir (BOA.HAT.1534/10-2). Bu veriler Hüseyin Hüsameddin'in aktarmış olduğu bilgiler ile arşiv belgelerinin zaman aralığı olarak büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir.

18. VE 19. YÜZYIL OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE VE KAYNAKLARINDA BEYLER SARAYI

Seyahatnameler dışında Amasya Beyler Sarayı'nın tarihine kaynak teşkil edecek çeşitli türden arşiv kayıtları bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, bunlar arasında özellikle divan kayıtlarının tutulduğu mühimme defterleri (billhasa 3 numaralı defter), Sultan I. Süleyman (Kanunî) dönemi şehzadelerinin taht mücadelelerini ve merkezi hükümet ile yazışmalarını konu alan belgeler önemli yer tutmaktadır. Bunlardan başka Amasya kadı sicilleri ile Sivas Vilayet Salnamesi de Beyler Sarayı'nın ismi, yeri,

---

⁶ 17 Şubat 1627 tarihinde tamamlanan soruşturma sonucunda sarayın pencere demirleri, onları çalan Yusuf adlı kişinin evinde bulunmuştur (Yılmaz, 1987: 93).

bölümleri, tasarruf ettiği mülkler, giderleri ve saray memurları ile ahalisi hakkında mukayeseli değerlendirilmelere imkân sağlayacak bilgiler içermektedir.

Sarayın İsmi ve Konumu

Osmanlı arşiv belgeleri içeriğinde Amasya'da görev yapan şehzadelerin oturdukları saray, tıpkı başkentteki padişahların oturduğu saray gibi "Saray-ı Hümayun" ya da "Saray-i Amire" olarak tanımlanmış ve bu ifadeler 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan belgelerde değişmeden tekrar etmiştir (BOA. A.DVNS.MHM.d.1436/1 ve BOA.HAT.1534/10).⁷ Bazen şehzadelerin bu müstemilat içinde asıl ikamet ettiği ve yönetim işlerini gördüğü yapıya izafeten saraydan "Kasr-ı Hümayun" olarak bahsedildiği de olmuştur (BOA. C.SM. 96 /4815). Fakat bürokrasi usullerinin ve dilinin değiştiği yazışmaların daha sade bir lisan ile yapıldığı Tanzimat dönemine ait belgelerde şehzadeler döneminde kent idaresinin gerçekleştirildiği saraya ithafen "Beğ Sarayı" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir (BOA.DH.MKT.PRK.134/36). Abdîzade, Amasya Tarihi adlı eserinin özellikle ilk cildinin birçok yerinde bu saray için "Beyler Sarayı" tabirini kullanmıştır ki günümüz Türkçesine daha yakın oluşu ve yapının kimler tarafından ve ne amaçla kullanıldığını daha kuvvetli bir anlam açıklığıyla ifade etmesi bakımından olsa gerek, bu tabir literatürde kendisine yer edinmiş ve araştırmacılar arasında kabul görmüştür.

Amasya'da şehzadelerin oturduğu sarayın isminden çok sarayın konumu ve özellikle bugünkü coğrafi alanda noktasal tespiti daha çetrefilli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira önceki bahislerde de belirtildiği üzere saray yapıları başta afetler olmak üzere çok çeşitli nedenlerle harabeye dönmüş ve neticede toprak altında kalarak bugüne ulaşmamıştır.

Abdizade, Amasya Tarihi isimli eserinde şehzadelerin ikametgâhını, saray yerinin etrafını tanımlayarak anlatır. Abdizade'ye göre;

⁷ Amasya'daki şehzade sarayından "Saray-ı Amire" olarak bahsedilen belgeler için bkz. (BOA. A.DVNS.MHM.d.1/1436; BOA.TS.MA.e.884/10 ve BOA.C.SM.17/854), "Saray-ı Hümayun" olarak bahsedilen belgeler için bkz. (BOA.C.SM.18/916; BOA.C.SM. 96/4815; BOA.HAT.243/13616 ve BOA.HAT.1534/10).

“Zincirli Kaya’nın arkasından doğu tarafına doğru uzanıp giden kayaya Bâlus Kayası denir. Neden bu ismin verildiği bilinmemekle birlikte bu kayanın Lokman Dağı’na bağlandığı yerden bir dere oluşur. Balus Kayası’nın kuzey eteği gayet latîf, manzarası ise gönülu cezbeder. Yüce yaradan buraya her türlü letâfeti ve şerâfetihsân buyurmuştur. Düz yerine Begler Sarayı denir. Orada Osmanlı sultanlarının muhteşem bir sarayı, Hazret-i Pîrîlyâs Halvetî’nin bir türbesi olup, Osmanlı hanedanı neslinden pek çok kişi burada doğmuş ve pek çok fazıl kişi ve evliyâ burada defnedilmiştir” (Hüsameddin, 2022: Cilt I, 88-89).

Balus Kayası ve Lokman Dağı’nın arasından, her iki tarafına bağlık, bahçelik ve gülistanlık mekânların eşlik ettiği geniş bir dere oluştuğunu ifade eden Hüseyin Hüsameddin, derenin tam da Beğler Sarayı üzerinde iki kola ayrıldığını ve bir kolunun batı tarafındaki Sûfîler Mahallesi’ne; diğer kolunun ise Bayezid Paşa Mahallesi’ne doğru aktığını ifade etmiştir. Abdizade eserinde, Saraydüzü’nün Amasya’nın asırlar boyunca yaşamış olduğu değişim ve dönüşüme tanıklık eden bir mekân olduğunu vurgulayan şu dizelere yer vermektedir:

Üstünde sarây-ı şeref âbâdkadîmdir,
İşte burası mevlid-i Sultân Selimdir
Bir kışla ve mekteb ile umrânî azîmdir
Bunlarla teceddüd ide redvâr-ı Amasya

Bakımsızlık, ilgisizlik, savaşlar ve nihayet 1825’te gerçekleştiği rivayet edilen büyük depremde sonra saray yapılarının restorasyon görmediği ve saray yerinin uzunca bir süre (tahminen 50 yıl kadar) metruk ve âtıl bir alan olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yerin asırlarca şehzadelerin kenti idare ettiği bir taraftan da yönetim deneyimi kazanarak Devlet-i Aliyye’nin taht makamına hazırlandığı bir idare merkezi olduğunun kanıtı olarak geriye kalan, sadece ayakta durmaya çalışan iki eski hamam ile diğer saray yapılarının yıkılmış olan duvarları ve enkazıdır. Hüseyin Hüsameddin, yaşadığı dönemde Sarayyeri’nde geçmiş uygarlıkların ve

hükümetlerin hatırası olan bazı kalıntıların varlığına tanıklık ederek bölgenin tarihsel derinliğine dikkat çekmiştir:

“Halk dilinde Beğler Sarayı, Saraydüzü ve Pîrîlyâs demekle meşhur olan bu müstesna mevkiinin, İslam fetihlerine kadar kimlere merkez ve mesken olduğu bilinemedi. Fakat Dânişmendlilerin fethinden itibaren Amasya’ya hâkim olan sultanların ve emirlerin ikamet merkez olması yönüyle tarihî bir yer olarak tanınmıştır. Etrafında ve üstünde yer yer görülen harabeler bu seçkin mekânda pek çok kişinin istirahat ve hükümet ettiklerini ispat etmektedir (Hüsameddin Yaşar, 2022: 89).”

Saraydüzü’nün yaklaşık yarım asır kadar âtil ve terkedilmiş bir yer olarak kalması, üzerinde hiçbir resmî-ıdarî bina yapılmamış olması ve özel mülkiyete ait yapılaşmaya açılmamış olmasının başlıca nedeni elbette bu arsanın Osmanlı hanedanına ait olmasıdır. Bununla birlikte iki farklı dönemde ve birbirinden çok değişik nedenlerle saray arsasının satışa çıkarılması gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa’nın görev süresinin dolmasına çok yakın bir dönemde gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Ziya Paşa döneminde Amasya yeni ve modern bir hükümet binasına kavuşmuştur. Bütçe imkânlarının çok kısıtlı olması ve varlıklı kişilerin bağışlarına muhtaç olunması konağın yapım sürecini olumsuz etkilediğinden hazineye ait varlıklardan yararlanılması düşünülmüş bu sebeple mirî arazi statüsünde olan Beyler Sarayı arsasının satılarak yaklaşık 30.000 kuruşluk bir kaynak oluşturulması planlanmıştır (BOA.AŞS. d.94, 49/1 ve Serbestoğlu, 2018: 154).⁸ Bu düşünce doğrultusunda Amasya çarşısında bir ay boyunca arsanın satış haberi ahaliye ilan edilmiş, yatırımcıların dikkati çekilmiş ancak bu süreçte en fazla 21.000 kuruş fiyat teklifi yapılmıştır. Sonradan (büyük olasılıkla Ziya Paşa’nın teşvikleri ile) üst düzey memurlardan

⁸ Serbestoğlu, BOA, İ. MVL, 516/23251 fon kodu ve numaralı arşiv belgesine istinaden hükümet konağının yapım sürecinde yaklaşık 20.000 zira’ ölçüsüne sahip Sarayyeri arsasının parça parça satılması suretiyle en azından 40.000 kuruşluk bir kaynak oluşturulmasının planlandığını belirtir. Amasya hükümet konağının yapım sürecindeki diğer aşamalar için bkz. (Serbestoğlu, 2018: 153-156).

olduğunu düşündüğümüz Ahmed Ragıb Bey⁹ tarafından 20 Ağustos 1865 tarihinde 30.000 kuruş bedel ile satın alınmıştır (BOA.AŞS. d.94, 49/1).¹⁰ Buna karşın bir arşiv belgesi söz konusu satışı geçekleşmiş olsa bile uygulanmadığını ve arsanın miri arazi olarak korunduğunu göstermektedir.

Cennetmekân Sultan Bayezid Han-ı Veli Hazretlerinin Amasya'daki sarayları arsasının satılması 1870 yılının Ekim ayında bu defa özel teşebbüsün teklifleri ile bir kez daha gündeme gelmiştir. Gelişme üzerine Saraydüzü'nün nasıl değerlendirileceği ve akıbetinin ne olacağı sorusunun cevabı aranmış ve nihaî kararın verilebilmesi için derhâl bir arazi keşfinin yapılması ve hükümet yetkililerinin incelemesi için bir haritanın hazırlanması istenmiştir. (BOA. DH. MKT. PRK. 134/36).

Yeğen-zade Arifi tarafından hazırlanan çizim, Osmanlı tapu ve kadastro sisteminde resimleme tekniğinin kullanılarak ölçeklendirilmiş haritaların bu dönemdeki varlığına işaret etmektedir. Zira Arifi'nin haritasında Sarayyeri'nin dört tarafının uzunluğu verildiği gibi bu alanın ortasında çizim ölçeği (*hisab-ı tersim*) 37.552 arşın olarak belirtilmiştir. Haritada Sarayyeri'nin dağa bakan tarafı ile şehre bakan tarafının uzunlukları 440 arşın ve Savadiye Mahallesine ve Pir İlyas Türbesi'ne bakan taraflarının uzunluğu 300 arşın ölçüsüyle verilmiştir. Saray alanı olarak belirtilen bu alan içinde, biri üst kısımdaki düzlükte; diğeri onun hemen altındaki düzlükte iki köhne hamam çizilmiştir. Üstteki hamamın altında bir başka kalıntıya (muhtemelen daha eski bir hamam) ait yapı izleri; alttaki hamamın yakınında ise bir karadut ağacı dikkati çekmekte ve bunlardan başka

⁹ Ahmed Ragıb Bey ibni Mehmed Arif.

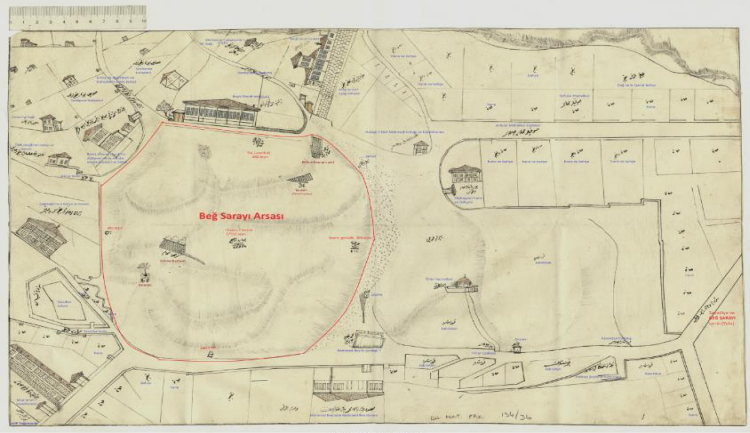
¹⁰ 49 Numaralı Amasya Şer'îye Sicilinde Beğ Sarayı arsasının sınırları ve kullanım hakları şu şekilde tanımlanmıştır: Bir tarafı Pir İlyas Hazretlerinin türbesi ve kabristanı, bir tarafı Kevork ticarethanesine ve bağlara geçiş sağlayan yol, bir tarafı Ermeni Desponi ve Tekfurdağlı Terzinin evi ve bahçeleri, bir tarafı Mehmed Bey kapısı önünde Zevanoğlu evine uzanan yol ile sınırlı arsa kimsenin tasarrufunda olmayıp, mirî arazi konumundadır (BOA.AŞS. d.94, 49/1).

Saraydüzü'nde ne bir yapı ne de bir bitki örtüsü görülememektedir (BOA. DH. MKT. PRK. 134/36).¹¹

Resimlendirilmiş haritaya göre, Sarayyeri'nin batısında Pir İlyas türbesi ve çok sayıda kabristan bulunmaktadır. Türbenin üst tarafında yüzbaşının evi ve onun üzerinde ise Amasya müşirinin, duvarlar ve nöbetçi kuleleri ile koruma altına alınmış hanesi, bağı ve köşkü bulunmaktadır. Bu evin önü ise yine müşirin aşağı bahçesi olarak belirtilmiştir. Bilindiği üzere Tanzimat'ta itibaren bazı taşra birimlerindeki mutasarrıflara (vali) görev yaptıkları şehrin askeri birliklerinin sorumluluğu verilmiş böylece idarî yetkileri yanında askeri birliklerin yetkisini de uhdesinde toplamış müşirlikler oluşturulmuştur (Çadırcı, 1997: 17, 22). Bu düzenleme ile vezir rütbesine denk ve "paşa" unvanını taşıyan klasik dönemdeki "asker-yönetici" sıfatına sahip vali tipine dönüş yapıldığı kabul edilebilir. Bu esasen bürokrat sınıfının sivilleşmesi sürecini öngören Tanzimat ruhu ile bir çelişki gibi görünse de savaşlar, bazı askerî reformlar ve güvenlik kaygıları bu çağda bu tür tedbirlerin alınması zorunlu kılmıştır.

Harita 1. Beyler Sarayı arazisinin Amasya Belediyesi'ne devri sürecinde hazırlanan harita.

¹¹ Bu kısımda belirtilen alan haritada kırmızı yazılarla ve yapılar ise bordo renk yazı ile belirtilmiştir.

Müşirin ikametgâhının karşısında, saray yapılarının üst sınırını boyunca görkemli bir köşk uzanmaktadır. Raşitoğlu konağı olarak belirtilen bu heybetli yapının doğu tarafında ve saray alanını kuşatacak biçimde sırasıyla Petrik (ya da Petrek) Efendi, Simon ve Tekfur lakaplı gayrimüslimlerin bahçe ve köşkleri yer almaktadır. Bu tarafta saray alanından dağa doğru uzanan yamaçlar Soğukpınar mevkiisi olarak adlandırılmıştır. Sarayyeri'nin kuzeydoğu tarafında ise Zarekoğlu Konağı ve bir kilise bulunmaktadır ki bu alan Savadiye Mahallesi içinde kalmaktadır. Bu yapıların hemen altında çok heybetli bir başka bina daha dikkat çekmektedir. Giriş tarafında iki nöbetçi kulesinin bulunduğu bu resmî bina Amasya müşirinin (valisinin) konağıdır (BOA.DH.MKT.PRK.134/36). Amasya'da sancakbeyi olarak görev yapan şehzadelerin dönemi sona erdikten sonra şehir idaresi mutasarrıf-müşir unvanlı valiler tarafından yürütülmüştür. İdarî yetkileri ve sıfatlarıyla bir anlamda şehzadelerin halefleri olan valilerin konaklarının ve ikametgâhlarının Saraydüzü alanın üzerine değil çevresine konumlandırılmış olması anlamlıdır. Belli ki bu alanın şehzadeler dönemine mahsus kadim kimliği korunmak istenmiştir.

Amasya mutasarrıfı Asaf Paşa'nın valiliği döneminde Saraydüzü arazisi ilk kez farklı amaçlarla kullanılmak üzere satışa çıkarılma durumu ile karşı karşıya geldiğinde mahalli ve merkezi hükümet makamları arasında bir süre bilgilenme ve istişare amaçlı yazışmalar yapılmıştır. Bu bürokrasi sonucunda alınan karar, Sarayyeri'nin 19.yüzyılın sonlarındaki durumunu ortaya koyduğu kadar zamanın yöneticilerinin tarihî eserlere ve mekânlara olan bakış açılarını ve bilinç seviyelerini de değerlendirmemize de imkân vermektedir. Zamanın içişleri bakanlığından Sivas Vilayeti'ne gönderilen yazı bu kent tarihî bilincinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir:

Cennetmekân Sultan Bayezid-i Han-ı Veli
Hazretlerinin Amasya'da bulunan arsasının
taliplerine satışını yahut daha iyi bir hale
dönüştürülmesini içeren yazı ve hazırlanan harita
incelendi. Bu mahâl, Amasya ahalisinin nüzhetgâhı

(seyir mekânı) olup zaten öyle yüce bir padişahın adıyla yâd olunduğundan oranın tapusuyla birlikte tamamen veya parça parça satılması münasip bulunmadı. Amasya gibi bir şehir için genel olarak bir seyir ve gezi mekânı düzenlemesi her vakit için ehemmiyetli olduğundan bu yerin satılması düşüncesinden uzak durulmalıdır. Arsanın üzerinde bulunan enkaz ve taş, başka bir şeye kullanmak lüzumu yok ise satılarak bu yer belediye tarafından herkesin dinlenme, eğlence ve seyir mekânı olarak halka tahsis edilmeli ve derhâl bahçe şeklinde düzenlemesi yapılmalıdır (BOA.DH.MKT.PRK.134/36).

Zamanın yöneticilerinin tarihsel bir mekânın şahsiyetini koruma konusunda gösterdikleri hassasiyet takdire şayandır. Bu özen, yarım asırdan uzun bir süre boyunca bu arsanın özel mülkiyete geçmesinin, yapılaşmaya açılmasının ya da ticarî amaçlarla kullanılmasının önüne geçmiştir. Ne var ki Saraydüzü'nün ilerleyen dönemde kamu hizmeti veren binalara zemin olduğu görülmektedir. Ermeni olaylarını müteakiben Amasya Sancağı, alay merkezi haline gelmiş, burada şehrin ve civarın asayişini temin etmek üzere bir tabur redif askerinin ikametleri için “eski sarayın orta yerinde muhteşem bir kışla binasının inşa edilmesi Amasya mutasarrıfı ve askeri yetkililer tarafından gerekli görülmüştür”. Kışla binalarının inşası 1899-1901 (H.1316-1318) yılları arasında gerçekleşmiş, bina tamamlandıktan sonra yine redif askerlerinin gayretleri ile Saraydüzü'ndeki eski hamam ve matbah (mutfak) onarılmış, saray bahçesi imar edilmiş ve askerinin talimi için bir alan tesviye edilmiştir. Böylece askerî kurumları ve kısa bir süre önce hemen yanı başında açılmış olan Amasya İdadisi ile birlikte Saraydüzü mevki, modernleşme sürecindeki yeni tip Osmanlı insanının aydınlanmasına hizmet eden bir merkez haline gelmiştir (Hüsameddin Yaşar, 2022: 90). Bu gerçek, Hüseyin Hüsamettin'in tarihe düştüğü notların yanında yakın tarihli tarihsel fotoğraflarda da açıkça görülebilmektedir.

Anlaşıldığı üzere aynı alanda yıllara sari gerçekleşen yapılaşma ve yapıların zamanla yıpranıp afetlerin etkisiyle

toprak altında kalması ve üzerinde yığıntıların oluşması söz konusu alanda katmanlı bir yapının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Teknolojinin imkânlarından yararlanılarak yapılan yeni araştırmaların sonuçları bu gerçeği doğrulamaktadır.

Fotoğraf 1. Saraydüzü mevkii ve kışla binaları ile Amasya İdadisi (Menç, 2018:233).

73

Günümüzde *Saraydüzü*; tarihsel belgelerde Sarayyeri¹² olarak geçen bu mekânın 22 Aralık 1554 tarihi bir Osmanlı arşivi belgesine göre Savadiye’de bulunduğu belirtilmiştir (BOA. A.DVNSMHM.d.1436/1). Bu alanın civarında yer alan tekke, türbe, çilehane gibi yapılar şehrin bu tarafının özellikle 15. yüzyılda yoğun biçimde sufi hareketlerin etkisi altında kaldığını göstermektedir (Budak, 2015: 90, 108-111). Bu noktadan hareketle devrin en yaygın sufi hareketi olan Halvetilerin şehzade saraylarına çok yakın bir yerde konumlanmaları elbette manidardır. Pirlar Parkı mevkiinde bulunan zamanın büyük Halveti Şeyhi Pir İlyas Şücaaddin’e ait türbe ve çilehane bu yakınlaşmanın yansımaları olsa gerekir. Bu sebeple belirtilen mevki zamanla burada faaliyet gösteren

¹² Osmanlı arşivinde yer alan belgelerde Sarayyeri tabirinin yalnızca şehzade sarayının, müştemilatının ve bahçesinin değil aynı zamanda bu sarayın tasarruf ettiği (Sarular köyü ve merası örneğinde olduğu gibi) emlak ve arazilerin tamamı için kullanıldığını belirtmek isteriz (BOA.C.SM.17/854).

suffilerin varlığına nispetle Sofular Mahallesi adını almış Saraydüzü (Sarayyeri) mevki de bu mahallenin sınırları içinde kalmıştır. Bugünkü şehir kadastro planında 191 ada ve 19 parsel numaralarıyla kayıtlı alan, etrafı tamamen tel örgülerle çevrili ve ziyarete yasaklı bir bölge olarak Şehit Alper Kalem Kışlası adı altında Genel Kurmay Başkanlığı'nın hizmetine sunulmuş ve koruma altına alınmıştır.

Sarayın Bölümleri, Görevlileri ve Saray Halkı

Savadiye ile Sofular Mahalleleri arasında ve Balus Kayası adı verilen tepenin eteklerindeki düzlükte bulunan saray yapıları, genişçe bir bahçe içerisindedir. Yerli ve yabancı seyyahların eserlerinde sitayiş ile betimlenen bu mekândan arşiv belgelerinde *Bahçe-i Hassa* (Hasbahçe), *Bahçe-i Hümayun* ya da *Hadika-i Hassa* olarak bahsedilmiştir (BOA.HAT.1534/10).¹³Hasbahçeler, kasır, köşk, havuz, harem gibi sarayın unsurlarını oluşturan ana yapıları bünyelerinde barındırmışlardır. İstanbul'daki saray-ı hümayuna ait bahçe dışında başkentin Anadolu ve Rumeli yakasında başka hasbahçeler de bulunmaktaydı (BOA.MAD.d.7054/0). Bunlardan en dikkat çekici olanı şüphesiz Sultaniye Hasbahçesi'ydi (Yıldız, 2014: 551). Bunun dışında taşrada belirli şehirlerde Edirne, Bursa, İzmit, Manisa ve Amasya'da hasbahçeler vardı. Hanedana ait kabul edilen bu bahçelerin tamamının idaresi öteden beri Bostancı Ocağı'nın sorumluluğuna verilmiştir. Hasbahçelerin ve Hadika-i Hassa'ların hizmetlerini bu ocaktan görevlendirilen bostancılar yürütmüştür. 16. yüzyılın sonlarında Hasbahçe çalışanlarının sayısı 645 iken saray dışında "Hadika-i Hassa" olarak isimlendirilen bahçelerde çalışanların sayısı 971'i bulmuştur. Bu sayılar ilerleyen yüzyıllarda birkaç bini bulacak şekilde artmıştır (Özcan, 2011: 348-349).

Saray dışındaki bahçelerde (hadika-i hassa) görev yapan Bostancı neferleri "usta" adı verilen kıdemli bir neferin idaresi altındaydılar. Bunlar, sayıları 20'den 100'e kadar olan

¹³ Amasya'da sarayı çevreleyen bahçenin Bahçe-i Hassa (Hasbahçe) olarak tanımlandığı belgeler için bkz. (BOA. C.SM.96/4815; BOA. HAT.243/13616). Hadika-i Hassa ifadesi için bkz. BOA. DVNS. AHK. SS. d.2. 207/2; Yukarıda verilen tanımlamaların tamamının görülebileceği belge için bkz. BOA. HAT.1534/10).

miktarlarda değişkenlik gösterecek şekilde bir topluluk oluşturmaktaydılar. Ustalar hanedan mensuplarına ait kasırların bekçiliğini yapmakla ve görev yaptıkları mahallin asayişini sağlamakla mesuldüler. Bunların dışında görev alanlarındaki her türlü inşaat ve tamirat işleri ile odun ve kömür gibi sarayın ihtiyaçlarının sağlanması görevleri yine onların uhdelerine verilmişti (Özcan, 2011: 350-351).

Amasya'daki Hasbahçe'nin işleri, kökeni Fatih Kanunnamesi'ndeki kurallara kadar uzanan işte bu kadim yönetim geleneğinin bir gereği olarak *Serbostaniyan Hassa [Ocağı]tarafından tayin olunan hadika ustası marifetiyle görülmüştür* (BOA. DVNS. AHK. SS. d.1, 15/2). Evliya Çelebi Amasya'daki sarayın *hasbahçe ustası, elli adet sarı külahlı çapacı, başçıları ve bostancıları* olduğunu seyahat notlarında belirtmiştir (Çelebi, 2006:96). 1645 yılının Eylül ayında Amasya'yı ziyaret eden Çelebi'nin şehirde bulunduğu dönemde sarayın Hasbahçe ustası Mehmet Ağa'dır (Bahadır, 2019: 29).¹⁴

Hasbahçe ustaları, dilerlerse bahçe hizmetlerinin görülmesi, saray yapılarının bakımı ve tamiri için civardan işinin ehli olan meslek erbabını istihdam edebilirlerdi. Amasya şehrine çok yakın bir konumda bulunan Ziyere (Ziyaret) Köyü ahalisi öteden beri bağ ve bahçe işlerinde ve özellikle meyvecilikte pek maharetlilerdi (Kurt, 2022: 28-30). Bu sebeple; *Amasya Sancağı'nda Akdağ nahiyesinde Ziyere Köyü Amasya'da bulunan şehzade sarayının ve hasbahçenin hizmetine tayin olunmuşlardı*. Köy ahalisi saraya ait *hasbahçenin, kasr-ı hümayunun, Alçak Köprü'nün, bahçe-i hümayunun* ve suyollarının bakımını yapıp, gerekirse kendi mallarıyla tamir edip, karşılığında vergi yükümlülüklerinin tamamından muaftılar ve eskiden beri serbestiyet üzere hareket etmekteydiler. Ürün ve vergi gelirleri ise *bağçe-i hassa ve kasr-ı cedit* neferlerinin yeme ve içmelerine (taamiye) ocaklık olarak ayrılmıştı. Bundan hariç olmak üzere sefer zamanlarında ihtiyaç duyulan şeylerin alımı işlemleri

¹⁴ Mehmet Ağa'nın Amasya'da Hasbahçe ustalığı görevini 1642 yılından 1652 yılına kadar sürdürdüğü bilinmektedir. Bkz. (Yıldırım, 2018: 27; Bahadır, 2019: 29; 9/37-1).

(mübayaa) sırasında masraflar paylaştırılırken, Amasya'ya isabet eden 21 hisseden yalnızca 1 hissesi Akdağ ve Ziyere köylerine yüklenip bundan başkaca kendilerinden herhangi bir şey talep edilmeyecekti (BOA.C.SM.96/4815 ve BOA.HAT.243/13616). Ziyere halkı bu hizmetleri çok uzun bir zamandır ifa etmekteydiler ve bu hizmetlerinin karşılığı olan *avarız, hazariye, seferiye* ve diğer örfi vergilerden muafiyetlerine dair ellerinde bir takım ferman ve beratlarla sahiptiler. Bu imtiyaz belgeleri muhtelif padişahların dönemlerinde (Mart 1756'da ve Ocak 1794'te) yenilenmiş ve son olarak 1815 yılının aralık ayında bu ayrıcalıkların yeniden onaylanması istenmişti (BOA.HAT.1534/10).

Beyler Sarayı'nın, hasbahçe içinde yer aldığı bilinmektedir. Ancak hasbahçenin tamamını kuşatan bir duvar söz konusu değildi. Bahçenin ve saray yapılarının güvenliğini Bostancılar ve yine Bostancı Ocağı'na bağlı görevliler olan Kozbekçiler sağlamaktaydı. Bazı arşiv belgeleri Amasya'daki sarayda 16.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar kozbekçilerin saray hizmetinde olduklarını göstermektedir. Bu vazifeyi yerine getiremeyecek kadar yaşlananların yerine ise ocak tarafından yenileri atanırdı (BOA.A.DVNS.MHM.d.1/ 1436 ve BOA.HAT.1585/51).¹⁵ Bahçe dışında sarayda bulunan hasoda ve harem gibi birimlerin idaresinden en başta saray ağaları sorumluydu. Ağalar aynı zamanda bu birimlerin hizmetinde çalışan her türlü personelden sorumlu kişilerdi ki bunlar arasında özel muhafızlar da bulunmaktaydı. Amasya şer'iyeye sicillerinin bazılarında rastladığımız *saray teberdarları* şehzadelerin buldukları binalarda muhafız olarak baltacıların varlığını ispatlamaktadır (Eyibil, 2022:110).¹⁶

¹⁵ 1554 yılının Aralık ayında Hasbahçe meyvelerinin toplanması ve geliri ile ilgili bir davanın taraflarından birinin Mahmud isimli Kozbekçi olduğu anlaşılmaktadır (BOA.A.DVNS.MHM.d.1/ 1436). Diğer taraftan 19.yüzyıl başlarında Amasya'da bulunan saray hademeliği hizmeti mutasarrıfı Kozbekçi Ali mahlûl olduğundan bu hizmetin sorumluluğu Seyyid Ahmed bin Ali Amasyavi'ye verilmiştir (BOA.HAT.1585/51).

¹⁶ Amasya'da Saray-ı Hassa Ağası unvanıyla Mehmet Ağa'nın 1649'dan 1655 yılına kadar bu görevi yürüttüğü görülmektedir (Töremiş, 2019: 16, 44 ve Tümer, 2022: 47).

Sıkı güvenlik nedeniyle hasbahçe herkesin gönlünce gezebileceği bir alan değildi. Dahası hasbahçenin içinde bulunan saray yapıları, kerpiçten bir duvar ile çevrelenmiş ve burada hem resmî işlerin yürütüldüğü kasırlar hem de özel yaşama ilgili yapılar için daha sıkı korunan bir mahremiyet alanı oluşturulmuştur. Gezinlerin notlarına yansıyan bilgiler ve Hüseyin Hüsameddin'in kişisel araştırmalarından elde ettiği sonuçlar saray planını ile ilgili bu düşünceleri doğrular niteliktedir. Zira Abdizade'ye göre:

Bu büyük sarayda, eski harap haline nazaran vaktiyle büyük bir harem sarayı, selamlığı ve kapı önünde ağalara mahsus üç büyük dairesi, iki hamam, iki mutfak, büyük iki bahçe ve ortalarında mermerden yapılmış birer havuzu ve güney batı tarafında diğer bir sarayı daha vardı. Tüm bu müstemilat büyük bir duvar ile çevriliydi (Hüsameddin, 2022: 90).

Fethullah Arifi Çelebi'nin, *Şahname-i Al-i Osman: Süleymanname*¹⁷ isimli eserinde yer alan bir minyatür Beyler Sarayı müstemilatının mimarisine ve planına dair yeni fikirler vermektedir. Minyatürde padişah ile elçilik heyetinin görüşmelerinin gerçekleştiği mekân Dernschwamm'in bahsettiği yanı başında küçük odalar olan kerpiç duvarlı girişteki ilk kapıdan sonra, avluyu çevreleyen yapılardır ki zaten elçilik heyetinin görüşmesi burada gerçekleşmiştir. Bu köşkün ya da kasrın ve hemen yanında Harem'e açıldığı düşünülen bir başka kapı ve ellerinde sopalar bulunan dört ya da beş adet kapıcı bulunmaktadır. Bu görevliler Bostancılar olmalıdır. Padişah, arz odasını andıran kubbeli bir yapının içinde ve tahtta oturmakta, yanında hizmetkârları ve maiyeti (muhtemelen vezirleri) olduğu halde Safevî elçisinin kendisine sunduğu hediyeleri kabul etmektedir (Atıl, 1986: 229-230). Buraya çok yakın bir mekânda Yeniçeri börtükleri ile takdim edilecek hediye kutularını tutan dört görevli daha dikkati çekmektedir.

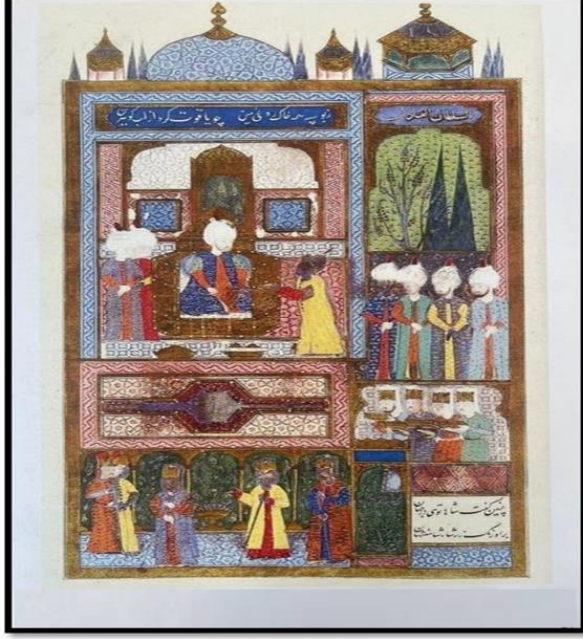
---

¹⁷ Eser toplamda beş cilt olup, ikinci ve üçüncü cildi kayıptır. Birinci ve eksik olan dördüncü cildi İtalya'da özel bir koleksiyonda olduğu bilinen eserin beşinci cildi Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır (Çelik, 2009: VIII).

Beyler Sarayı'nda Bostancılar, haremağaları, hasbahçeden sorumlu usta ve bahçevanlar dışında farklı hizmetleri ifa eden daha başka görevliler de bulunmaktadır. Bunlar iç saray hizmetkârlarından farklı olarak büyük olasılıkla birinci avluyu çevreleyen (ya da avlu içinde bulunan) av, ahır, mutfak, kiler ve terzilik gibi hizmetleri üstlenmiş görevlilerden oluşmaktadır. Topkapı Sarayı'nın Birun kısmından bildiğimiz bu birimlerin İstanbul dışındaki şehzade saraylarında da bulunduğunu düşünmemizi gerektirecek veriler mevcuttur. Hüseyin Hüsameddin'in kayıtlarında iki bahçenin, iki hamamın ve iki mutfağın varlığına vurgu yapılması ve 1870 yılında Saraydüzü arsasını resimleyen haritada iki hamam yapısının görülmesi Osmanlı hanedan mensupları için yapılan sarayların yerleşim planlarındaki benzerlik ile ilişkilendirilerek açıklanması gerekli bir durumdur. Zira bu hamam ve matbahlardan biri haremlik bölümü; aşağıdaki terasta bulunan diğer hamam ve bahçe ise selamlık bölümü halkının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tasarlanmış olmalıdır. Benzer şekilde haremlik bölümündeki avlu içinde de mahremiyet düşüncesinden dolayı diğer bölümleri serbestçe dolaşamayan harem mensuplarının dinlenme ve açık havada gezinme ihtiyaçlarına cevap vermek üzere ikinci bir bahçe düzenlemiş olmalıdır.

Görsel 1. Süleymanname: 10 Mayıs 1555'te Amasya Beyler Sarayı'nda İran elçisi Ferruhzade Kemalettin Bey'in kabulü (230-231).

79

Saray müştemilatını oluşturan bu birimlerdeki görevlilerinin varlığına bazı arşiv belgeleri tanık etmektedir. Örneğin Şehzadeler kimi zaman hizmetkârlarının yeteneklerinden o derece hoşnut kalmışlardır ki başka bir sancağa atandıklarında o kişileri de yanlarına almak istemişlerdir. Nitekim Amasya sancakbeyi Bayezid'in oğlu Abdullah, Trabzon'a sancakbeyi olduğunda oradaki Doğan isimli terzisinden memnun kalmamış ve Amasya sarayındaki terzibaşısı Yusuf'un Trabzon'a gelmesini istemiştir. Diğer taraftan *terzibaşı* ifadesi şehzadelerin hizmetinde bir değil birden fazla terzi olduğuna delalet etmektedir (BOA.TS.MA.e.581/77).

Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid'in Amasya'daki sarayda bulunduğu sırada Mevlana Muhiddin adında bir saray *imamının* ve Hasan Ağa isimli bir *hazinedarının* bulunduğu bilinmektedir (BOA.TS.MA.d.9320/0). Aynı

şehzadenin isyanı ile başkentin gündeminde Amasya'dan çok daha fazla bahsedilmiş, bu dönemde Amasya sancağı ve şehzade sarayını ilgilendiren birçok talimatın kaleme alındığı yoğun bir bürokrasi yaşanmıştır. Bu belgelerde şehirdeki olağanüstü durum için alınana tedbirler sıralanırken yazışmaların satır aralarında yine bazı görevlilerin varlığını tespit edebilmekteyiz. Zira isyanı sonlandırmak üzere görevlendirilen Sinan Paşa, Beyler Sarayı'nı ablukaya alıp *kapıcılar, kapıoğlanları ve aşçılar* dışındaki saray halkına belli bir süre vermiş ve bu süre içinde teslim olmayanların siyaset olunacaklarını içeriye bildirmiştir. Abluka sırasında, isimlerini bilmemekle birlikte, yalnızca bazı *hocaların* ve *hekimbaşının* saray halkı ile temas kurmasına müsaade edilmiştir (BOA.A.DVNSMHM.d.3/210).¹⁸

Şehzade Bayezid'in iç halkı tamamen teslim alındıktan sonra Silistre Beyi Sinan Paşa aldığı talimatlar gereği onların emniyetli biçimde İstanbul'a nakil işlemlerini sürecini başlatmıştır. Bu emirlere göre şehzadenin cephane ve silahları, kitapları, çadırları, oğlanları (hizmetkârları) ve işe yarar değerli eşyaları kira davarları ile Samsun iskelesine nakledilmiş, orada hepsi bir deftere kaydedilerek kadırga ile İstanbul'a sevk edilmiştir. İşe yaramayan çadırları, giysileri ve diğer eşyaları limanda satılıp nakil masrafları için kullanılmıştır (BOA.A.DVNS.MHM.d.3/210). Büyük bir kafiye halinde iskeleye nakledilen eşyaları taşıyan arabalar için 50; şehzadenin hizmetkârlarını taşımak için de 33 beygire (bargir) ihtiyaç duyulmuştur. Şehzade Bayezid'in İstanbul'a gönderilecek hizmetkârlarının sayısında sadeleştirmeye gidildiği, aşçı ve diğer hizmet gruplarının her birinden üçer kişinin alındığı anlaşılmaktadır. Bu sayılar doğal olarak Beyler Sarayı'nın isyandan önce aktif biçimde çalışan personelinin sayıları hakkında fikir vermektedir. İstanbul'a vardıklarında limandan saraya kadar olan yolcularında müteferrika ağaları,

¹⁸ 11 Zilkade 966 (15 Ağustos 1559) tarihli belgeye göre Sinan Paşa'ya gelen talimat şöyledir: "Hoca ve hekimbaşın gönderesin, geliüp gideler ve anlardan gayrı anda olan âdemlerinden kapu-oğlanlarından ve kapucularından ve aşçılardan kim içerüyemahsûs ola, anlar durup anlardan gayrısını bir zamânta'yinidüptenbîh idesin ki: "Ol vakte degin kimesne kalmayup dağıla, sonra bulmansiyâset olur" diyesin" (BOA.A.DVNS.MHM.d.3/210).

bir miktar bölük halkı, kapıcılar ve Sinan Paşa'nın güvendiği bir adamı nezaretinde korumaları sağlanmış, ayrıca yol boyunca itaat üzere olmaları gerektiği kendilerine sıkıca tembih edilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 129-130).

Şehzadenin Amasya sarayındaki iç halkı buradan daha sonra Bursa'ya nakledilecek ve kale içinde bir konakta ikamet mecbur tutulacaklardır. Kanuni Sultan Süleyman, Bursa'da tamir ettirilerek hazırlanan konaklara, hizmetkâr olarak yerleştirilecek kapıcı, baltacı, aşçı ve diğer hademelerin sayılarının tespit edilerek kendisinin bilgilendirilmesini istemiştir. Bu işlem sırasında da muhtemelen bazı kişileri boş yere tutmamak ve masrafları azaltmak amacıyla bir kısmını salıvermek suretiyle yine bir sadeleştirmeye gidilmiştir. İhtiyaç fazlası olan hizmetkârlara izin verilmiş, ancak salıverilen kişilerin ayrı ayrı yerlere gitmeleri özellikle istenmiştir. Bütün bu süreç, saray adına Müteferrika Ferhad Efendi'nin gözetiminde yürütülmüştür (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 200).¹⁹

Şehzadelerin Kişisel Eşyaları ve Saray Yaşamları

Amasya'daki sarayın tefrişatı ve şehzadelerin gündelik eşyalarına dair bugüne kadarki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır ve daha çok minyatürlerde yer alan görsellere ve seyyah notlarına dayalı çıkarımlardan ibarettir. Bununla birlikte imparatorluk merkezi ile Amasya'daki şehzade sarayı arasında gerçekleşen bürokrasi, az da olsa sarayın ve şehzadelerin gizemli saray yaşantılarına dair yeni veriler sunmaktadır. Bu çerçevede Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Mustafa'nın katlinden ve Bayezid'in de isyanından sonra zapt edilen ve kayıt altına alınan eşyaları tam da bu konuya dair çok kıymetli bilgiler içermektedir.

Şehzade Bayezid'in, İstanbul'a sevk edilmeden önce Samsun iskelesinde kayıt altına alınan eşyalarının yazıldığı

¹⁹ Şehzade Bayezid'in iç halkının ve hizmetkârlarının Bursa'da kale içindeki tamir ve tahsis edilen konaklara yerleştirilme süreci, 3 Numaralı Mühimme Defteri içerisinde yer alan 280, 281, 289, 303, 328, 353, 431, 442, 449, 450 No'lu hükümlerde detaylarıyla verilmiştir. Bkz. (3 Numaralı Mühimme Defteri, 1993: 129, 130, 133, 139, 149, 162, 192, 197, 199-200).

defterde şehzadenin çok sayıda, farklı ebatlarda ve renklerde çadırı olduğu görülmektedir. Çadırların yeni olanları “nev”, eski olanları “köhne” ve işlemeli olanları “münakkaş” olmayanları “sade” kelimeleriyle tanımlanmıştır. Renklerini belirtmek için ise açık renkte olanlar için beyaz, krem-bej tonda olanlar için “nohudî”, rengârenk olanlar için “rengârî” tabirleri tercih edilmiştir. Bunlar arasında şehzadenin kullanımına tahsis edilmek üzere 80 ve 90 başlı toplamda dört adet otağ da bulunmaktadır (BOA.TS.MA.e.642/25). Şehzadelerin yaz kış sürekli ikametine mahsus saray yapıları var iken bu derece büyük ve üstelik kimileri kendi içinde birçok odayı içerecek şekilde geniş olan çadırlara sahip olmaları düşündürücüdür. Bu durum kimi araştırmacılar tarafından bazı padişahların ve şehzadelerin geleneksel Türk çadır kültürünü yaşatmak arzularıyla açıklanmaktadır. Ayrıca bilindiği üzere otağ ve taht hükümdarlık alametleridir. Diğer taraftan olağanüstü durumlarda ve sefer zamanlarda padişahlar sefer güzergâhı üzerindeki güvenli noktalarda karargâhlarını kurmuşlar hatta kimi zamanlarda elçi heyetlerini de bu otağlarında kabul etmişlerdir. Süleymanname’de yer alan başka bir minyatür, Kanuni Sultan Süleyman’ın Amasya yakınlarında (bir rivayete göre ırmağa bitişik olan aşağı sarayın bahçesinde) böyle bir otağda ilk İran elçilik heyetini kabul etmiştir (Atıl, 1986: 228-229). Padişahlar gibi diğer hanedan mensupları da sefer zamanlarında sultanın kendilerine vermiş oldukları görevler çerçevesinde emirleri altındaki birliklerle küçük çaplı askerî görevleri gerçekleştirmişlerdir. Böyle zamanlarda çadırlar, hareketli birliklerin konaklama ve dinlenme ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Bu noktada bahsi geçen çadırları şehzade Bayezid’in isyan hazırlıkları çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür. Zira şehzadenin, kardeşi Selim ile karşılaşmadan evvel civardan para ve adam topladığı bilinmektedir (BOA.TS.MA.e. 885/68).²⁰

²⁰ Şehzade Bayezid’in bu hazırlıklar kapsamında matbahı yanında bir bina inşa ettirip orada darbezanlar (toplar) döktürdüğü, Sivas Beylerbeyisi’nden yüklü miktarda (yirmi yük) akçe istediği ve her ne kadar Beylerbeyi’nin “ol kadar akçeye kudretim yokdur velakin esbabımı (giysi) satayım bir mikdar akçe

Şehzade Bayezid'in eşyaları arasında işte bu hareketli birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere at koşumlarının bakımlarının yapıldığı *saraçhane* ve aşçıların hizmetine özel bir *matbah* (mutfak çadırı) yer almıştır. Çadırlardan başka gölgelenmeye yarayan ve yan tarafları açık olan sayebanlar ve saray bahçesinde varlıklarından emin olduğumuz çok sayıda *çardak*, ayrıca bazıları basma kumaştan olmak üzere *perdeler*, işlemeli *yastıklar*, *muşamba* ve *deriler*, bir tanesi lacivert renkte olmak üzere *iskemleler* ve elbette çok sayıda *kitap* deftere kaydedilen eşyalar arasındadır. Şehzadelerin ziynetleri; *sedefkâri* eşyalar, yüzük taşları (*fûsus*)ki bunların bir kısmı açık mavi renkli firuzeler ile yeşil renkli *zeberced* taşlarından oluşmaktadır (BOA. TS.MA.e.642/25).

Tablo 1. Şehzade Bayezid'in Eşyalarının Cins ve Miktarı

Eşya	Durumu /Özellikleri	Adet	Miktar
Otak (Otağ)	Sürh (kırmızı) Nev (yeni) - 80 başlu	2 kit'a	
Otak	Sürh ve sebr? - Köhne - 90 başlu	2 kit'a	
Oba	Köhne (eski)	1 kit'a	
Çadır	Münakkaş - bamuşamma	1 kit'a	22 hammase
Çadır	Münakkaş, Nohudî, bamuşamma	1 kit'a	20 hammase
Çadır	Münakkaş - bamuşamma	1 kit'a	30 hammase
Çadır	Jenkârî nevi kar-ı acem	1 kit'a	20 hammase
Çadır	Münakkaş Nohudî	1 kit'a	18 hammase
Çadır	Münakkaş - bamuşamma	1 kit'a	26 hammase
Çadır	Beyaz Nev	2 kit'a	30 hammase
Diğer çadır	Beyaz Nev	1 kit'a	28 hammase

vereyim" dediği rivayet edilmiş olsa da şehzadenin adamlarının Tokat çarşısında akçe sandıkları imal ettirdiklerinin görülmüş olması beylerbeyinden bu paranın alındığı yönündeki kuşku artırmıştır. Geniş bilgi için bkz. (BOA.TS.MA.e. 885/68).

Çadır	Na-tamam Nev	2 kit'a	16
			hammase
Diğer çadır	Na-tamam Nev	1 kit'a	18
			hammase
Çadır	Köhne Münakkaş, ba- muşamma	1 kit'a	20
			hammase
Çadır	Münakkaş, Köhne, ba- muşamma	1 kit'a	
Çadır	Köhne -Nahvedi	2 kit'a	16
			hammase
Çadır	Sade - Köhne	1 kit'a	18
			hammase
Çadır	Sade - Köhne	1 kit'a	20
			hammase
Çadır	Beyaz- Köhne	1 kit'a	30
			hammase
Diğer çadır	Beyaz- Köhne	1 kit'a	28
			hammase
Sayeban	Köhne -Münakkaş	1 kit'a	
Diğer sayeban		1 kit'a	
Perde-i sayeban		2 kit'a	
Perde-i tavan	Basma	1 kit'a	
Perde-i köhne		2 kit'a	
Gönlük	Münakkaş	1 kit'a	
Muşamma'	Sade	1 kit'a	26
			hammase
Çardak	Nev, Küçük	1 kit'a	
Çardak	Münakkaş, Beyaz	1 kit'a	
Çardak	Münakkaş, Nohudî	1 kit'a	
Çardak	Münakkaş, Bezden	1 kit'a	
Çardak	Münakkaş, Küçük	1 kit'a	
Çardak	Jenkârî, Küçük	1 kit'a	
Çardak	Münakkaş, Köhne	1 kit'a	
Çardak	Köhne	5 kit'a	
Çardak		9 kit'a	
...		1 kit'a	
Tünekter		1 kit'a	16
			hammase
Çadır-ı sarraçhane	Beyaz	1 kit'a	
Matbah	Köhne	1 kit'a	
Yekûn			
Otak		2 kit'a	
Oba		1 kit'a	
Sayeban		3 kit'a	

Perde		7 kit'a	
Gönlük		1 kit'a	
Muşamma'	sade	1 kit'a	
Çardak		12	
		kit'a	
Çadır		1 kit'a	
Sokak		9 kit'a	
...		1 kit'a	
Tünekter		1 kit'a	
Çadır-ı sarraçhane		1 kit'a	
Matbah		1 kit'a	
Eşya (şahsı)	Durumu /Özellikleri	Adet	Miktar
Hassa iskemle		1 kit'a	
Füsus ve sedefkarî		1 kit'a	
Firuze		5 adet	
Zeberced(yeşil taş)		1 adet	
İskemle	Laciverdî		
Münakkaş ba yasdık		2 kit'a	
tafta			
Kaliçeha-i acem		2 kit'a	16 zira'
Kaliçeha		2 kit'a	15 zira'
Kaliçe (halı)		1 kit'a	13 zira'
Kaliçe		1 kit'a	12 zira'
Kaliçeha		3 kit'a	11 zira'
Kaliçeha		2 kit'a	10 zira'
Kaliçeha		6 kit'a	9 zira'
Kaliçeha		8 kit'a	8 zira'
Kaliçeha		3 kit'a	7 zira'
Kaliçeha	...ibrişim	11	7 zira'
		kit'a	
Kaliçeha		3 kit'a	6 zira'
Kaliçeha		5 kit'a	6 zira'
Kaliçeha		3 kit'a	5 zira'

Sarayın Gelir ve Giderleri

Osmanlı devlet idaresinde padişahın, hanedan ailesinin, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek dereceden devlet memurlarının yıllık geliri 100.000 akçeye kadar kendilerine tahsis edilmiş mülkleri ve arazileri bulunmaktaydı. Bu toprakların hanedan ailesine ayrılmış olanlarına *hâss-ı hümmâyün* ya da *havâss-ı hümmâyün* adı verilmiştir (Orhonlu-Göyünç, 1997: 268-270). Amasya'da

sancak beyliği yapan hanedan mensuplarına Rum eyaletinde (Vilayet-i Rum) bulunan hasların gelirleri tahsis edilmiştir. 15. yüzyılın sonunda Amasya, Tokat, Sivas, Canik ve Çorum ile Karahisar-ı Şarkî [Şebinkarahisar] şehirlerinden oluşan Rum eyaleti, zamanla bunlara Sonisa [Erbaa], Niksar, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger ve Divriği gibi yerlerin katılımıyla genişlemiştir (Açıkel, 2008: 225-226).

Amasya'da sancak beyi olan şehzadeler şehir ve saray idareleri için gerekli olan harcamaları, sarayda maiyeti altında çalışanların maaşlarını (mevacib) Vilayet-i Rum içerisinde tasarruf ettikleri işte bu havâss-ı hümayunların gelirlerinden karşılamışlardır. Olağanüstü durumlarda şehzadeler hazineden ayrıca nakit talep edebilirler ya da tasarruf ettikleri has toprakların genişletilmesini isteyebilirlerdi. Nitekim şehzade Mustafa, kendi döneminde Amasya'daki şehzade sarayını oluşturan yapıların büyük restorasyon sürecinde tahminlerinin ötesinde masraf ile karşılaştığında her iki seçeneği de kullanmak istemiştir (BOA.TS.MA.e.884/10).

Saray görevlileri bahsinde belirtildiği üzere, şehzade saraylarındaki kasırların, her türlü emlakın ve bahçenin güvenliğinden ve bakımından sorumlu olan görevlilerin atanması, maaşları, gelir ve giderlerinin takibi Serbostaniyan Hassa Ocağı tarafından yürütülmekteydi. Hemen her şehzade sarayındaki hasbahçe gelirleri, Bostancıların, bahçe ustalarının ve onların hizmetinde çalışan bahçıvanların masraflarına ayrılmıştır. Bahçelerden bir yıl içinde sağlanan ürün gelirleri, vergiler, tamir ve diğer harcamalar için her yıl bir defter (icmal-i muhasebe) hazırlanır ve Bostancıbaşı'na sunulurdu. Örneğin Kasım 1711'den Ekim 1712 yılına kadar çeşitli vergilerle birlikte has bahçelerden elde edilen ve Bostancıbaşı el-Hacc Halil Ağa'ya sunulan toplam hâsılat, 6 yük 63.447 akçeydi. 2 yük 22.996 akçesi harcamalar için düşüldükten sonra 4 yük 40.447 akçe net gelir olarak deftere kaydedilmişti. Bu meblağın kuruş cinsinden karşılığı ise 3.670 esedîguruş ve 47 akçeye denk gelmekteydi. Bu toplam hasılatın

6000 akçesi, daha çok meyve hasadının yapıldığı Amasya'daki hasbahçeye aitti (BOA.MAD.d.7054/0).²¹

Beyler sarayının bahçesindeki meyve ağaçlarının ve çiçeklerinin (şükûfe) tasarrufu 1554 yılında günlük üç akçe karşılığında Şarabdaroğlu'na verilmişti. Saraydaki kozbekçi ve diğer bazı görevliler bu vazifeye müdahil olmak istemişlerse de Bostancı Ocağı'ndan bu görevin Şarabdar Mahmud'un üzerinde kalması yönünde kesin bir talimat gelmiştir (BOA.A.DVNS.MHM.d.1/1436).

Hasbahçenin alanı çok geniş olmadığından gelirleri saraydaki Bostancıların ve diğer memurların yeme-içme masrafları ve aylıklarının karşılanması için yeterli değildi. Bu sebeple şehir civarında ancak saraya da uzak olmayan Sarular Köyü merası ve çiftlik arazisinin bir bölümü öteden beri saray yeri olarak ayrılmıştı (BOA.C.SM.18/916).²² Sarular'daki çiftliğin 50.593 akçelik kısmı İstanbul'daki sarayın baltacısı (teberdar) Ömer'e zeamet olarak ayrılmıştı. Bunun dışındaki arazi ve meranın gelirlerinin tamamı Amasya'daki hasbahçeustası *Hasan Ağa bin Ömer'in* sorumluluğuna verilmişti. 1800 yılında Amasya'da *Hoca Sultan Zaviyesi* mensupları, ellerindeki bazı belgeleri delil göstererek bu arazinin kendi tasarruflarında olduğunu iddia etmişlerse de

²¹ 1712 tarihli muhasebe-i icmal defterine göre gelirleri kaydedilen İstanbul'daki ve taşradaki hasbahçeler şu şekilde sıralanmıştır: Bahçe-i hassa ile Bahçe-i Davud Paşa, Bahçe-i Beşiktaş, Bahçe-i İskender Çelebi, Bahçe-i Üsküdar, Bahçe-i Fener, Bahçe-i Haydarpaşa, Bahçe-i Florya, Bahçe-i İstavroz, Bahçe-i Harami Deresi, Bahçe Kale, Bahçe-i Karabali, Bahçe-i Tersane, Bahçe-i Dolma, Bahçe-i Büyükdere, Bahçe-i Beykoz, Bahçe-i Sultaniye, Bahçe-i Bin Çelebi, Bahçe-i Mir-i miran, Bahçe-i Haleb, Bahçe-i Kandil, Bahçe-i Çubuklu, Bahçe-i haric-i Saray-ı Galata, Bahçe-i Halkalı, Bahçe-i Cebeciköy, Bahçe-i İncirli, Bahçe-i Arnavutköy, Bahçe-i Sultan Bayezid-i Veli, Bahçe-i Kapudan, Bahçe-i Mihaliç, Bahçe-i Defterdar, Bahçe-i Kalendar Paşa, Bahçe-i Hasan Paşa, Bahçe-i Hızarcıköy, Bahçe-i Amasya, Bahçe-i Manisa, Bahçe-i Yusuf Efendi, Bahçe-i Yapağıcı, Bahçe-i Gafuri, Bahçe-i İzmir, Bahçe-i Fazlı Paşa, Bahçe-i Ağadır Eyüp, Bahçe-i Çatalca, Bahçe-i Rami Mehmed Paşa, Bahçe-i Nakkaş Paşa. Bkz. (BOA.MAD.d.7054/0).

²² 1796 yılında bu arazinin sınırları; bir tarafı Eman Çalı, Vermiş Çalı, Taşbaşı, Beğlik Korusu; bir tarafı Severcin/Süvercin (bugünkü adı Sevincer), Karakaya, Suka/Sokaşme Deresi ve bir tarafı umumi yol olarak çizilmiştir (BOA.C.SM.18/916).

mahkemece yapılan keşif sonrası tartışmalı arazinin saraya ait olduğu tespit edilmiştir (BOA.C.SM.17/854).²³

Asırlar içinde bazı sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler yaşandığından 19.yüzyıl başlarında hasbahçelerin durumları gözden geçirilmiş bir kısmının faaliyetlerinin sonlandırılmasına (ilga); bir kısmının ise devamına (ibka) karar verilmiştir. Bu değerlendirmeler sırasında, Amasya da dâhil olmak üzere, statülerini koruyan hasbahçelerin tasarruf ettikleri mülkleri ile gelir ve giderleri gözden geçirilmiş bütün bu denetimler hadika-i hassa müfettişleri tarafından gerçekleştirilmiştir (BOA.HAT.1585/51).

Beyler sarayının gündelik ihtiyaçları ve küçük çaplı onarımlar için gerekli olan malzemeler çoğu zaman Amasya çarşısından ve esnafından temin edilmiştir. Nitekim 1829 yılına ait harcama kayıtlarında bu türden gereksinimlerin neler olduğu, nereden ve hangi bedellerle karşılandığı yazılmıştır. Buna göre saray için Amasya esnafından, organ ihtiyacı için 198 kuruş, sarayın iç mekân döşemesi için 688 kuruş mefruşat, bakır eşyalar için 77 kuruş, bazı onarımlarda kullanılacak kireç ve kiremit için 126 kuruş sarfiyat yapılmıştır. Bu veriler sarayın 19. yüzyıl başlarına kadar kullanımda olduğunu göstermesi bakımından da önem taşımaktadır (BOA.AŞŞ. d.73, 103).

SONUÇ

Amasya'da sancakbeyliği yapan Osmanlı şehzadelerinin sarayının, bugünkü Pirlar Parkı mevkiinin hemen üzerinde bulunan ve Şehir Alper Kalem Kışlası olarak kullanılan askerî bölgede olduğu bilinmektedir. Geçmişte Balus Kayası olarak isimlendirilen bu seyirlik tepenin, üzerindeki ve etrafındaki çeşitli köşk ve saray yapılarıyla Osmanlılar öncesinde de kentin yönetim merkezi olduğunda kuşku yoktur. Ancak bu noktada Osmanlılar döneminde ilk saray yapısının ne zaman

²³ Mahkemeye intikal eden anlaşmazlık arazi keşfiyle açıklığa kavuşturulmuştur. Keşif ile Ustabaşı Hasan Ağa bin Ömer ile zaviye mensuplarının ellerindeki belgelerin ayrı ayrı arazileri işaret ettiği buna göre Hoca Sultan Zaviyesi'ne ait arazilerin Sarular'ın da bağlı olduğu Akdağ Nahiyesi değil Geldiklan Nahiyesi sınırları içinde kalan Saraycık, Hatuncuközü ve Kuzgeçe sınırlarında yer aldığı anlaşılmıştır (BOA.C.SM.17/854).

kurulduğu ve daha aşağıda ırmak kıyısında ikinci bir sarayın daha varlığı konuları halen tartışmalıdır. Bununla birlikte arşiv belgelerinde yer alan “Sultan Bayezid Han-ı Veli Hazretlerinin Amasya’daki sarayları arsası” ifadesi Amasya’daki şehzade sarayının II. Bayezid döneminde inşa edildiğini, kurumsal yapısının esas itibariyle bu dönemden itibaren şekillendiğini ispatlamaktadır.

Amasya’da bulunan şehzade sarayından arşiv belgelerinde, *Saray-ı hümayun*, *Saray-ı amire veya Kasr-ı hümayun* olarak bahsedildiği, 19.yüzyılın sonlarından itibaren aynı sarayın *Beğ Sarayı* ya da *Beğler (Beyler) Sarayı* şeklinde tanımlandığı dikkati çekmektedir. Yerli ve yabancı seyyahların anlatıları, Abdizade Hüseyin Hüsamet’in araştırmaları neticesinde ulaştığı bulgular ve çeşitli türden arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler birleştirildiğinde Beyler Sarayı yapılarının Saraydüzü mevkiinde, bir bahçe içinde ve bu tepenin nispeten düz olan ikinci terasında konumlandığı anlaşılmaktadır.

Beyler Sarayı’nın Hasbahçe (bağçe-i hassa, hadika-i hassa), kasırlar, harem, ahır, mutfak, kiler, hamam ve terzihane gibi yapılardan ve hizmet birimlerinden oluştuğu, bu birimlerde; kapıcılar, kapıoğlanları, baltacılar, bostancılar, kozbekçiler, yeniçeriler, içoğlanları, aşçılar, hocalar, hekimler, serhazin (hazinedar), mirahur (ahırcıbaşı), imam gibi görevlilerin istihdam edildiği tespit edilmiştir. Saray müştemilatını oluşturan bütün bu birimler kapılar, duvarlar ve avlularla bölünerek, haremlik ve selamlık şeklinde, birbirine eklenilen, ancak kendi içinde bağımsız bölümler teşkil edecek şekilde tasarlandığı anlaşılmaktadır. 1870 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde yer alan bir haritada, saray arsasında görülen iki hamam kalıntısından üstteki harem halkının, alttaki ise diğer saray ahalisinin hizmetine sunulmuş olmalıdır. Saraya dair tarihsel verilerdeki *iki hamam*, *iki mutfak*, *iki bahçe* ifadeleri bu bakımdan anlamlıdır ve ancak sarayın haremlik-selamlık şeklindeki kurgusal yapısı ile izah edilebilir. Bu çerçevede Beyler Sarayı planının, bölümleri, hizmet yapıları ve bu birimlerde çalışan hizmetkârları itibariyle Topkapı Sarayı modelinde kurgulandığı çok açıktır. Bu itibarla

Sancakbeyi olarak görev yapan şehzadelerin bir gün cihan mülkünün idaresini gerçekleştirmek üzere Topkapı Sarayı'ndaki tahta oturduklarında burada edindikleri tecrübelerle yalnızca ülke yönetiminde değil aynı zamanda sarayın yaşantısına uyum sağlama ve saray idaresini gerçekleştirme konusunda da bir yabancılik çekmeyecekleri değerlendirilebilir.

1870 yılında Amasya'daki mülki idare temsilcilerinin saray arsasının satılması teklifine karşı duruşları, kent tarihi bilincine sahip olduklarının bir alameti olarak kabul edilmelidir ve takdire değerdir. Ancak tarihsel objeler kalıntı ya da harabe halinde olsalar dahi bir değer taşımaktadırlar. Saraydüzü alanının bahçe şeklinde düzenlenmesi sürecinde saray kalıntılarının masraflar için satılması kararının alınmış olması ise bu bilincin istenilen seviyede olmadığına delalet eder. Bu durum, bu alanda yapılacak arkeolojik çalışmalar için de fiziksel bir veri kaybı anlamına gelmektedir. Zira saray yerinde bir kazı yapılması halinde, diğer yapılar ortaya çıkarılsa bile, bu düzenleme sırasında satılan (muhtemelen köhne hamamlara ait) yapı stokuna ulaşamayacaktır.

Bakımsızlık, ilgisizlik, şehzadelerin sancağa çıkma âdetinin kaldırılması, savaşlar ve elbette afetler nedeniyle zaten bir heyelan mntikasının üzerinde bulunan saray yapıları belli dönemlerde restorasyona tabi tutulmuş olmalarına karşın, zamanla harabeye dönüşmüş ve toprak altında kalmışlardır. Saraydüzü alanı 19. yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında başka resmi binalara temel olsa da bir müddet sonra benzer nedenlerle onların da üzerleri toprakla örtülmüştür ki bu döngü Saraydüzü'nde katmanlı bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Bugün gelinen noktada Saraydüzü alanında arkeolojik bir çalışmanın bilimsel şartları oluşmuştur ve bu gerekli görünmektedir. Zira Beyler Sarayı ile diğer bilinmeyenler ancak bir kazı çalışmasından sonra açıklığa kavuşacaktır.

KAYNAKÇA

- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Amasya Şer'iyeye Sicilleri (AŞS) : 1, 4, 5, 7, 11, 58, 73, 94 No'lu Sicil Defterleri.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafi, Ahkâm-1 Şikâyet Defterleri, Sivas Ahkâm Defterleri (**DVNS. AHK. SS. d.**): 1-2.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafi, Mühimme Defterleri (**A. DVNS. MHM. d.**): 1-3.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Saray (**C.SM.**) : 96 /4815, 18/916, 17/854.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Mektubi Klemi, Perakende Evrakı (**DH. MKT. PRK.**) : 134/36.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (**MAD. d.**) :7054/0.
- Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-1 Hümayun (**HAT**) : 1534/10-2, 243/13616, 1585/51.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (**TS. MA.e**) : 884/10, 885/68, 642/25.
- , Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 12, Ankara 1993.
- Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar. *Amasya Tarihi*. Eds. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu. Samsun: Kültür Yayınları. 2022.
- Abdülkadir Özcan, “Hassa Ordusunun Temeli MuallemBostaniyan-ı Hassa Ocağı”. *Tarih Dergisi*(34), (2011), 347-396.
- Açikel, Ali, “Rum Eyaleti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.35, İstanbul, 2008, 225-226.
- Atıl, Esin. *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington: National Gallery of Art. 1986.

- Bahadır, Hacer,5No'lu Amasya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Amasya 2019.
- Bilgili, İsmail. “Amasya Tamimi'nin Şahidi: Saraydüzü Kışlası (Dünü ve Bugünü)”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları* 3. ed. Hasan Yerkazan-Şerafettin Gedik. İstanbul: Son Çağ Akademi, 2023.
- Budak, Abdülhamit. *Bir Şehir Bir Tarikat: Amasya'da Halvetilik*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları. 2015.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları. 1997.
- Çelik, Ahmet Faruk. Fethullah Arifi Çelebi'nin “Şahname-i Al-i Osman'ından Süleymanname. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2009.
- Dernshwamm, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çeviren:Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1992.
- Emecen, Feridun.*Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları. 2011.
- Emecen, Feridun. *Yavuz Sultan Selim*, 6. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.6. Baskı. 2021.
- Evlia Çelebi. *Evlia Çelebi Seyahatnamesi*. Hazırlayan: Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2. Baskı. 2006.
- Eyibil, Elif, 58 Numaralı Amasya Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ordu 2022.
- Fahameddin Başar, “Osmanlı Yönetim Stratejisi Açısından Amaseia”, *Tarihi ve Stratejik Açıda Amasya Sempozyumu*, (2-3 Kasım 2018/Amasya),49-63.
- Ferruh Toruk, “Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Sürecinde Saray Olgusu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı. 29, (2005), 429-449.
- Gülsoy, Ersin. “Kuruluştan İstanbul'un Fethine”. *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Ankara: Grafiker Yayınları. 2012.

- Kurt, Songül Keçeci, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Ziyere*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- Menç, Hüseyin. *Fotoğraflarla Geçmişte Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları. 4. Baskı. 2018.
- Murat Yıldız, “Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi”, *Belleten*, Cilt. 78, Sayı. 282, (2014), 547-598.
- Orhonlu, Cengiz-Göyünç, Nejat, “Has”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.16, İstanbul, 1997, 268-270.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar. 13. Baskı. 2015.
- Selim Özcan, “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.5, (2015), 69-95.
- Serbestoğlu, İbrahim. *19. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Sevda Emlak, Amasya II. Bayezid Kütüphanesinde Bulunan Şah u Geda Mesnevisi ile Topkapı Sarayı Kütüphanesi Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde Bulunan Muhibbi Divanı Nüshalarının Tezyinat Açısından Karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12(2), (2017) 99-118. <https://doi.org/10.19129/sbad.3310>.
- Şahin-İlhan, Emecen-Feridun, Amasya, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.3, İstanbul, 1991, 1-3.
- Tayyib Gökbilgin, “15 ve 16. Asırda Eyalet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.6, (1965), 51-61.
- Töremiş, Fatma Gül, H.1058-1059 (1648-1649) tarihli ve 7 Numaralı Amasya Şer'iyecili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Amasya 2019.
- Tümer, Elif, 11 Numaralı Amasya Şer'iyecili'nin Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla 2022.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 10. Baskı. 2011.

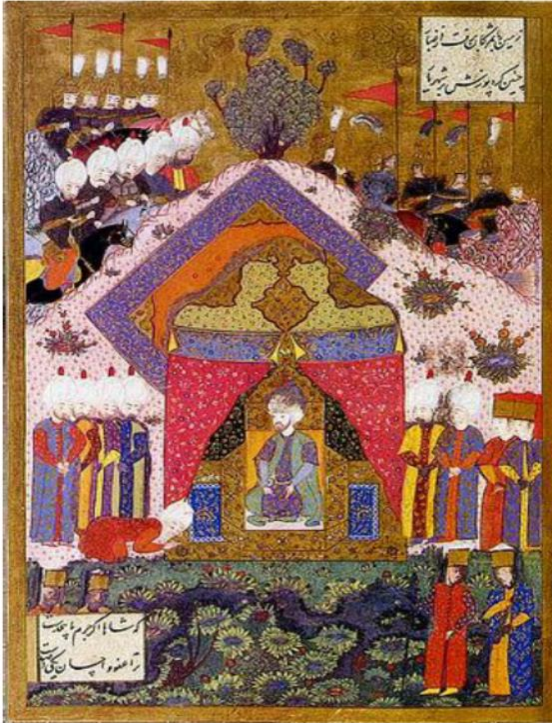
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 9. Baskı. 2006.

Yıldırım, Canan,4 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Amasya2018.

Yılmaz, Fikret, Amasya'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1987.

EKLER

Ek 1: Amasya'ya yakın bir noktada, nehrin kenarında kurulan otağında İran elçilik heyetinin kabulü (Atıl,1986: 228-229)

İran Şahının elçisi özür diliyor. Süleymanname-600*

Fotoğraf 2. (Çelik, 2009: 196).

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU KÜLTÜ VE AMASYA'DAKİ İZLERİ*

Ali TORAMAN**

Öz

Türk tarihindeki ve dini hayatındaki birtakım inanç ve inanışlar, geçmişten günümüze, Türkistan'dan Anadolu'ya ve diğer coğrafyalara geleneksel Türk dini ve Türk halk inanışları adı altında yayılmıştır ve günümüzde bu inanışların bir kısmı veya önemli bir bölümü hala yaşamaya devam etmektedir. Türk kültürünün devamlılığını göstermesi bakımından da önemli olan bu inanç ve inanışlar, kendisini özellikle doğadaki birtakım varlıklarda gösterir. Bu kapsamda Türk inanış sisteminde doğada kutsal sayılan birtakım nesnelere vardır ve bu nesnelere gizli birtakım güçlere sahip olduklarına inanılmıştır. Söz konusu bu nesnelere su, ateş, ağaç, dağ, taş gibi unsurlardan oluşur. Türkler doğadaki bu unsurları canlı birer varlık olarak kabul etmişlerdir ve genel olarak Kutsal Yer-Su (İdik Yer-Sub) kavramıyla ifade etmişlerdir. Bu düşünce ve inanış ise onların günlük yaşamlarını doğrudan etkileyip, davranışlarını, düşüncelerini, faaliyetlerini, kısacası sosyal hayatlarını şekillendirmiştir. Bunların her biri bir kült olarak ortaya çıkmış, bu kültür çerçevesinde de çeşitli ritüeller ve pratikler yapılmıştır. Bunlardan birisi olan su kültürü, İslam öncesi Türk hayatında kendisine yer bulduğu gibi günümüzde Anadolu'da da birçok yönüyle yaşamaya devam etmektedir. Türk toplumu, su kültürü kapsamında, bazen hastalıklara karşı iyileştirici, tedavi edici bir unsur olarak; kimi zaman kötü ruhlardan koruyan varlık olarak; bazen de dileklerin kabul edilmesi umuduyla belli başlı su kaynaklarına giderek çeşitli uygulamalar ve ritüeller gerçekleştirmektedirler. Bu inanış Anadolu'da birçok yerde varlığını göstermektedir ve bu

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alitoraman84@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-8513-9148>.

yerlerden birisi de Amasya'dır. Amasya halkı, şehirde bulunan ve kutsal kabul edilen bazı su kaynaklarına veya pınarlara giderek az önce saydığımız ritüel ve uygulamaları gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada Türkistan'dan Amasya'ya uzanan su ile ilgili inanışlar, İslam öncesi Türk kültüründeki uygulamaları ile karşılaştırmalı olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Türk Mitolojisi, Su kültü, Tarih, Kültür.

Water Cult in Turkish Mythology from Turkestan to Anatolia and Its Traces in Amasya

Abstract

Some beliefs in Turkish history and religious life have spread from past to present, from Turkestan to Anatolia and other geographies under the name of traditional Turkish religion and Turkish folk beliefs, and some or an important part of these beliefs still continue to live today. These beliefs, which are also important in terms of showing the continuity of Turkish culture, Show themselves especially in some beings in nature. In this context, in the Turkish belief system, there are some objects that are considered sacred in nature and it is believed that these objects have some secret powers. These objects are composed of elements such as water, fire, tree, mountain and stone. The Turks accepted these elements in nature as living beings and generally expressed them with the concept of Sacred Place-Water (Idik Yer-Sub). This thought and belief directly affected their daily lives and shaped their behaviors, thoughts, activities, in short, their social lives. Each of these emerged as a cult, and various rituals and practices were performed within the framework of these cults. The cult of water, which is one of them, continues to live in many aspects in Anatolia today, as it found a place in the pre-Islamic Turkish life. Turkish society, within the scope of the water cult, sometimes as a curative element against diseases; sometimes as a being that protects from evil spirits and sometimes in the hope of receiving wishes, they go to certain water sources and perform various practices and rituals. This

belief shows its existence in many places in Anatolia and one of these places is Amasya. The people of Amasya go to some sacred water sources or springs in the city and perform the rituals and practices we have just mentioned. In this study, the beliefs about water stretching from Turkestan to Amasya will be tried to be explained in comparison with their practices in pre-Islamic Turkish culture.

Keywords: Amasya, Turkish Mythology, Water cult, History, Culture.

GİRİŞ

Türkistan'ın geniş coğrafyasında ve bozkırlarında doğan ve gelişen Türk kültürü binlerce yıllık tarihi süreç içerisinde Türklerle birlikte çeşitli coğrafyalara taşınmıştır. Türkler tarih boyunca Türkistan dışındaki farklı coğrafyaları da kendilerine yurt tutmuşlar ve çeşitli dinleri, inanışları benimsemişlerdir. Bununla birlikte gittikleri her yere ve kabul ettikleri her inancın içerisine kendi kültürlerini ve inanışlarını da kısmen veya büyük oranda taşımışlardır. Günümüzde halen yaşayan unsurlarını gördüğümüz bu inanışlar ise geleneksel Türk inancı olarak kabul edilir.

Geleneksel Türk inancının taşındığı yerlerden birisi de Anadolu'dur. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eski Türk inanışlarının kalıntılarını veya izlerini, etkilerini görmek mümkündür. Bu yerlerden birisi de Amasya'dır. İlkçağ uygarlıklarından, beylikler ve Selçuklu devirlerine kadar pek çok medeniyetin hatıralarını taşıyan Amasya (Belge, 2021, 261), tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Amasya, Türkler tarafından fethedildikten sonra 11. yüzyılın başlarında Danişmentlilerin (Bozkurt – Cevger, 2019, 2), daha sonra Anadolu Selçukluları, Eratnalılar ve Kadı Burhaneddin Devletleri'nin hâkimiyeti altında kalmış, 1398 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmış (Şahin – Emecen, 1991, 3/1; Cevger, 2021, 218-219) ve ilerleyen zamanlarda Sivas eyaletine bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir (Belge, 2020, 779). 1923 yılı idari taksimatından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili olarak kabul edilen Amasya, tarihi süreç içerisindeki Türk hâkimiyetinden dolayı

Türk kültürünün yerleştiği ve yaşadığı önemli bölgelerden birisi olagelmıştır. Bu çalışmada Türk kültürünün ve özellikle Türk mitolojisinin önemli öğelerinden birisi olan su kültürünün Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan yansımaları ve bu çerçevede Amasya'daki örnekleri incelenmeye çalışılmıştır.

Eski Türklerin kültürleri, inanışları, anlatıları ve efsaneleri, özellikle Altay Yaratılış Destanı incelendiğinde bu destanda geçen “Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer; Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içindeydi her yer” (Ögel, 2010, 1/432) ifadesinden suyun tarihinin insanlık tarihinden öncesine dayandığına dair bir inancın hâkim olduğu görülür. Eliade'ye göre bu inanç suların dinsel olarak değerlendirilme nedenlerinden birisidir. Zira ona göre “1-Sular topraktan önce vardılar. 2-Suların dinsel değerleri çözümlenirken simgenin yapısı ve işlevi daha iyi kavranmaktadır”, bu yüzden sular dinsel olarak değerlendirilir (Eliade, 1991, 108-109). Suların insanlık tarihinden önce var olması onun hayat kaynağı olarak değerlendirilmesine de sebep olmuştur. Hayat kaynağı, sonsuzluk, bereket, kutsallık gibi sıfatlarla değerlendirilirken, günlük hayattaki bereket sağlayan rolü de onun hayat kaynağı olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Türkler ve Moğollar açısından suyun saflık, berraklık, temizlik gibi hususlara timsal olması da dikkat çeker (Roux, 1994, 114). Su, sürekli akışkan ve hareketli yapısıyla, durmak bilmeyen sonsuz döngüsü ile ezeli-ebedi bir madde olarak da değerlendirilir.

Diğer taraftan somut veriler incelendiğinde ise yaşam merkezlerinin genellikle su kenarları veya su kaynaklarına yakın bölgelerden tercih edildiği, Türklerin günlük hayatlarında temiz su kaynaklarını özellikle takip ettikleri görülmektedir. Türklerin en eski yerleşimlerinden olan Altay-Yenisey bölgelerinde, su kaynakları çevresinde kurulan ve MÖ 3500 yıllarına uzanan yaşam bölgelerine ve balıkçılık gibi su kaynaklı merkezlerine dair bilgiler elde edilmektedir. Suyun olmadığı bir yerde yaşam da mümkün değildir. Suyun insan hayatındaki bu öneminden dolayı insanoğlu tarih boyunca su merkezli yaşam alanları oluştururken, manevi hayatlarından da suyu soyutlayamamışlar ve su merkezli birtakım inanışlar

ve kùltler meydana koymuşlardır. Bazı su kaynakları kutsal kabul edilerek bunlar etrafında çeşitli ritùeller gerçekleştirilmiştir. Oluşan bu inanış ve ritùeller Anadolu'ya da taşınmış, çeşitli merkezlerde su eksenini etrafında manevi değerler gelişmiştir. Amasya'da úzerine kutsallık yùklenen sulardan bazıları kendi ózelinde kutsiyet gùsterirken, bazıları da bir tùrbe, yatır gibi beraberinde ona eşlik eden önemli bir kişinin varlığı ile kutsiyet kazanmıştır. Bu sulara yùklenen kutsallıkta genellikle tùrbe ya da yatırdaki ulu kişinin kerameti ön plana çıkmaktadır.

İslam Öncesi Tùrklere Su ile İlgili İnanışlar

Tùrk toplumları yaşadıkları coğrafyadaki bazı yerleri ve bazı varlıkları kutsal kabul etmiş ve bunların gizli birer ruha sahip olduklarını dùřünerek onlara sayęı ve korku ile yaklaşmışlardır. Bu yerlerin ve nesnelere bir ruha sahip olduğu dùřüncesiyle canlı kabul edilmesi de birtakım kùltlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu kùltler içerisinde en çok bilinenleri ise ağaç, dağ, orman, kaya, su, ateş gibi nesnelere etrafında şekillenenler olmuştur (Toraman, 2022, 13). Oluşan bu kùltlerle birlikte söz konusu nesnelere birer kutsallık yùklenmiřtir. Özü itibarıyla gizemli ve tabiatüstü güçle olan temasından dolayı bazı eşyalara, insanlara, hayvanlara ve birtakım yerlere yùklenen üstünlük olarak tarif edilebilecek olan kutsallık (Eliade, 1991, 7), bir tapınım değildir, dolaylı yoldan ilahi olana yùnelmek veya ona iletilmesi gereni gerçekleştirmek adına kullanılan ya da tercih edilen bir semboldür. Bu sembolik unsurların seçilmesi elbette gelişigüzel değildir, bunlar, maddesi, heybeti, kendi içerisindeki gizemi ile insanoğlunun dikkatini cezbeden varlıklar veya yerlerdir.

Maddi veya manevi sıkıntısı olan bir insanın herhangi bir mekânda yaslandığı taştan, içtiği sudan veya yattığı ağacın altındaki atmosferden rahatlaması, sıkıntılarının kurtulması, bu mekânın kutsallığını delalet eden emareler olmaktadır (Oymak, 2017, 84). Bu nesnelere birisi olan su ile temas etmek, yeniden canlanmayı içerdiğinden sudan çıkma da hayat potansiyelini artırmakta ve verimleştirmektedir. İnsan neslinin sulardan doğduğu inancı, sulara gùmùlme

kozmozolojik ve antropolojik düzlemde nihai bir yok oluşa değil, insanın yeni bir yaratılışı izlenerek yeni bir bütünleşmeye eşdeğer olmaktadır. Suyun tanrısal ruhun ilk makamı olduğunu ve hayat olan şeyi ilk önce suyun ürettiğini ifade etmek mümkündür (Eliade, 1992, 182-185).

Suyun kutsallığı ile ilgili olarak Türk halklarında çeşitli uygulamalar görmek mümkündür. Bunlardan birisi Yakutların “ü iççite” adını verdikleri su ruhuna henüz buzağılamamış bir ineği kurban etmeleridir ki, bu kurbanı ilkbaharda balık avına başlarken yaparlardı, ayrıca balık ve içki sunarlardı. Bir diğer örnek, Karagasların “su gezi” adını verdikleri su ruhu için kıyıda kayın ağacına renkli bezler bağlayarak (Oymak, 2017, 96) kansız kurban takdim etmeleridir. Yakutlar ve Karagaslar bu davranışları ile su ruhunu memnun edeceklerine ve bu sayede bol balık avlayacaklarına inanırlardı. Hunlar zamanında ise suyun kutsal tanındığı yerlerde çamaşır vb. şeyler yıkanmazdı. Cengiz Han yasalarında ise suda yıkanmak yasak idi (Çobanoğlu, 1993, 288-290; Erkoç, 2019, 91). Türkler su ile temizlenmekten ziyade suyun temiz tutulmasını bir inanç ritüeli haline getirmişlerdi (Kıyak, 2013, 24-25). Bu tür davranışlar suyun kirletilmesini önlemek için yapıldı ve su kirletilirse suyun ruhunun insanlara kızacağına ve zarar vereceğine inanılırdı. Başkurlarda yeni gelin, kayınpederinin içtiği ırmak, pınar ve göl sularına para saçır (Günay-Güngör, 2015, 83), “hu köründürü” denilen su serpme merasimine katılırdı. Bu merasime göre gerdek gecesinin sabahında köyün kadın ve kızları toplanarak gelini yakınlardaki ırmak veya göle götürürler, ihtiyar bir kadın, gelini suya, suyu da geline gösterdikten sonra “Ataylardan kalgan hu, ineylerden kalgan hu” (babalardan kalan su, analardan kalan su) diyerek çeşitli sözler söylerdi. Bu ve bunun ardından gelinin süslerinden gümüş paralarla saçı saçması (İnan, 1987, 492) da yine suyun kutsallığına inanılarak yapılan ritüellerdendir.

Türklerin mitolojik inançları incelendiğinde sularla ilgili genel olarak üç özelliğin ön plana çıktığı görülür. Bunlardan birincisi suların kutsal ve canlı birer varlık olarak görülmesidir. Bir diğer özelliği yaşam kaynağı olarak düşünülmesidir. Üçüncü özelliği ise sağaltma ritüellerinde

yani tedavi yöntemlerinde başvurulan varlıklardan birisi olmalarıdır.

Türk Mitolojisinde Suların Kutsal ve Canlı Birer Varlık Olarak Düşünülmesi

Göktürk kitabelerinde geçen ve “Iduk Yer-Sub” kelimesiyle kaydedilen kutsal yer ve sular hem koruyucu ruhları hem de vatan kavramını ifade ediyordu (Kafesoğlu, 1998, 303; Kafesoğlu, 2002, 297; Polat, 2013b, 1064-1066). Türklerin yer ve suları aynı zamanda Türklere yardım da ediyordu. Çaylar, ırmaklar ve göller canlı ve yaşayan varlıklar olarak kabul edilmişti. Bunlar tanrı gibi insanların çok üzerinde bulunan mukaddes varlıklar değillerdi, insanların onlarla ilişki kurmaları mümkündü. Göktürk yazıtlarına göre iyi hizmet göstermeyen veya isyan edenler kutsal yer ve sular tarafından cezalandırılıyordu (Ögel, 1995, 2/322). Canlı kabul edilen ve bir ruha sahip olduğu düşünülen su ruhunun ise dışıl varlık olduğu düşüncesi hâkim idi. Altay Yararılış Destanı'nda geçen ve sular içerisinde yaşadığı anlatılan Ak-Ana, yeryüzü tamamen sularla kaplıyken bir köpük suretinde çıkıp, tanrı Bay Ülgen'e yaratmak istiyorsan yarat diye seslenir (Ögel, 2010, 1/433). Ak-Ana, Türk mitolojisinde Ana Maygıl, Ak-Ene, Ulu/Uluğ Ana olarak da adlandırılan iyi ruhlardan biridir. Bolluk ve bereketin koruyucusu, yaratıcısı, hayat vericidir, gücü ve ölümsüzlüğü sembolize eder. Her şeyi bilen iri göğüslü bir kadın olarak betimlenir, şamanların uykuda oldukları sırada ihtiyar ve bilge bir kadın görünümünde sadece şamanlara görünür. Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını veren olağanüstü bir güç olarak kabul edilir (Sarıtış, 2017, 55). Tanrı Ülgen, Ak-Ana'dan aldığı ilham ile ilk insanı yaratmıştır. Su ruhu olarak kabul edilen Ak-Ana'nın yaratılışla ilgili meselelerdeki oynadığı bu rolden dolayı, insan neslinin sulardan doğduğu inancı, hayat olan şeyin ilk olarak su ile başladığı yani tanrının insanı yaratırken suyu kullandığı düşüncesi Türk yaratılış mitlerinde kendine yer edinmiştir.

Türk mitolojisinde doğrudan sularla bağlantılı olan, hatta yeryüzündeki bütün suların, denizlerin hâkimi, ölülerin koruyucusu olduğuna inanılan Talay Kan adında iyi bir ruh daha vardır. Talay Kan'ın evinin Altay Türklerinin Yayık adını

verdiği on yedi denizin birleştiği yerde olduğu tasarlanır. Saha (Yakut) Türkleri onu su ruhu olarak adlandırırlar. Suyun temiz olması ve balığın üremesi Talay Han'ın görevidir, suyun kirletilmesini, göllerin kurutulmasını, balığın ateşe atılmasını sevmez ve bunları yapanları suya çekerek boğacağına inanılır. Akrabası ölen bir kişinin, yedi gün içinde suya girip balık avlamasına; göl, nehir gibi bir suyu geçmesine; kışın göl veya nehir buzunun üstünde ateş yakmasına kızacağına ve bunu yapanı cezalandıracağına inanılır (Sarıtaş, 2017, 53). Suların bir ruha sahip olduğu yönündeki inanışlar günümüz Altay Türklerinde hala yaşayan bir gelenektir. Altay Türklerinin ünlü ressamı Çoros-Gurkin'in *Dağ Şelalesi Ruhu* adındaki çizimi ara sıra, yalnızca kutsal güçlere maruz kaldığında bir kişiye görünen, görünür dünyadaki nesnelere görünmez ruhlarını ifade eden şamanik mitolojinin karakterlerini tasvir eder ve böylece fantastik yaratıkların görüntüleri somutlaştırılmış olur (Toraman, 2022, 684). Çoros-Gurkin, burada bir şelalenin merkezinde sembolik bir su ruhu betimlemesi yapmıştır. Altay Türkleri arasında tabiat kuvvetlerine inanma, tabiattaki nesnelere canlı kabul etme ve onlara saygıyla yaklaşma konusundaki inanışlar devam etmektedir ve bunlardan birisi de yine su kaynaklarıdır.

Türkler yüksek dağlarla birlikte pınarları da iyi ruhların makamı saymışlardır. Dolayısıyla pınarlar ve sular canlı kabul edilmiş, kutsallaştırılmış, aynı zamanda duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan ve mahiyetinde bir takım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iye olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Türkler bu makamlarda Tanrı'ya dua ederler ve kurbanlar keserlerdi. Göller ve ırmakları canlı nesnelere olarak tasavvur ettiklerinden onlara verilen isimler de sadece coğrafya isimleri olmazdı (İnan, 2000, 50-51). Choulardan Göktürklerle ve Uygurlara kadar eski Türk inancının temel esaslarından olan yer-su kavramı insanlara iyilikler yapan bir ruhlar cemiyeti şeklinde karakterize edilmiştir. Altaylı Türklerle göre de insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan yine yer-su iyeleridir. Her kabile kendi bulunduğu yöredeki dağları, ırmakları ve gölleri birer koruyucu varlık olarak kabul eder ve onlara saygı gösterirdi. Yine Altaylarda yer-sub'lar dünyanın

üzerinde dolaşan görünmez şeyler, yerin hâkim sahibi ve bu sıfatıyla özellikle halka yakın olan her şeyi temsil etmesi dolayısıyla ilahi mertebeler içinde yüce bir yere sahip varlıklar olarak görülmüşlerdir. Yer-su ruhlarının yaşadıkları yerler genellikle dağların zirveleri veya su kaynakları olarak düşünülmüştür. Su kaynakları hem suyun öneminden dolayı hem de yer-su ruhlarını barındırmaları sebebiyle kült konusu olmuşlardır. Çünkü Türkler bu kutsal mekânları çeşitli maddi ve manevi sıkıntılarında başvurdukları merkezler olarak telakki etmişlerdir (Oymak, 2017, 92-94, 97).

Hayat Kaynağı, Bolluk, Bereket Simgesi Olarak Sular

Bütün canlı varlıkların vazgeçilmez ihtiyacı ve ögesi olan su, yerkürenin, insanın ve diğer canlıların bileşeninde en fazla bulunan maddedir. Evrenin en önemli elementleri arasında yer alır. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar açısından bereketli ve bol ürün elde etmenin, hayvancılıkta yüksek verim almanın en önemli kaynaklarından birisi sudur. Bu sebeplerle dünya ve canlılar açısından hayati önem taşır, hayatın kaynağı, saflık timsali ve bereket kaynağı olarak yaşam dünyasında yer alır. Tarihte Türkler de suyu sadece temizlenmek ve günlük su ihtiyaçlarını gidermek için değil, aynı zamanda hayat kaynağı ve manevi simge olarak da kabul etmişlerdir. Bu yüzden Türk mitolojisinde hayat suyu denen bir inanış ortaya çıkmıştır.

Hayat suyu bütün dünya mitolojilerinin en önemli motiflerinden birisidir. Ölenlerin dirilmesi veya ölümsüzlüğe erişme sırrı bütün insanlığın isteğidir. Bu isteğin yarattığı hayal dünyası Altaylarda ve Anadolu'da ölüp, kutsal ve sihirli bir güçle yeniden dirilme hadiselerinin anlatıldığı masallarla doludur. Eski Türklerde yeniden can veren bu suya hayat suyu denmiştir. Bazı Altay destanlarına göre bu hayat suyu, göğün on ikinci katına kadar yükselen dünya dağının üzerinde yer alan ve yaprakları altın olan bir kayın ağacının altındaki kutsal bir çukurda bulunuyordu. Anlatılan efsaneye göre bu çukur bir karış bile değildi ancak her zaman kutsal su ile doluydu. Bu suyun başında altın bir kâse vardı ve bu sudan içen ölmez idi. Suyun başında ise tanrı tarafından görevlendirilmiş, kutsal bir ruh olan bir bekçi durur idi (Ögel, 2010, 1/106-107).

Türkler her çağda kendilerine hayat veren topraklara, sulara ve dağlara saygı ile bakmışlar ve onları mukaddes saymışlardır (Ögel, 1995, 2/322). Destanlarına, efsanelerine, edebi metinlerine konu etmişlerdir. Altay Yaratılış Destanı'na da hayat veren unsur olarak yansımıştır. Yukarıda değindiğimiz ve Ak-Ana'dan bahseden anlatıda görüleceği üzere insana hayat veren unsurun başında su gelmektedir. Altay Yaratılış Destanı'ndaki dünyanın başlangıcını konu alan ilk madde hadisesi tamamen su üzerine kuruludur. Hiçbir şey yok iken dünyanın tamamen sularla kaplı olması hadisesi karşımıza çıkmaktadır.

Türkler suyu, yaratılışın ilk ve temel nüvesi olarak kabul eder. Bu anlayışa göre evren, kozmostan önceki düzensiz kaos malzemesinden (sudan ve topraktan) yaratılmıştır. Su, bu özelliği ile evrenin oluşmasına sebep olan temel unsur olarak görülür (Bayat, 2007, 88).

Sağaltma Ritüellerinde Sular

Su, hayat kaynağı, sonsuzluk, bereket ve kutsallık kavramlarını ifade ettiği gibi maddi ve manevi temizliğin de kaynağı olarak kabul edilmiştir. Su ile kısmen veya tamamen yıkanmak fiziksel temizlenmeyi sağlarken, belli birtakım ibadetler veya ritüeller öncesinde yapıldığında ise manevi temizlenmeyi sağlamış olur. Suya yüklenen anlamlar ve verilen değerler hem maddi hem de manevi açıdan oldukça yüksektir. Suyun sahip olduğu bu önemden dolayı Türkler, su ruhlarını memnun etmek ve onlarla iyi ilişkiler kurmak adına sulara karşı saygı ve inanç bağlamında çeşitli davranışlar sergilemişler, suların ve su ruhlarının sahip olduğunu düşündükleri insanüstü birtakım güçlerden dolayı ve bu güçlerden yararlanmak amacıyla su kıyılarında çeşitli istek ve dileklerde bulunmuşlar, kurbanlar kesmişler ve hastalıklarını gidermek adına niyaz etmişlerdir.

Sağaltma yani tedavi etme, hastalıklardan kurtulma ritüelleri ile ilgili olarak su kaynakları etrafında başvuru alan önemli konulardan birisi çocuk sahibi olma meselesidir. Her suyun bir ruhu (iyesi) olduğuna dair inançtan dolayı, bu su ruhlarının yardımlarını alabilmek adına çocuksuz kadınlar kurumuş ırmaklara sücü (şarap) saçmak suretiyle, o ırmakların

ruhlarını memnun etmeye çalışır ve onların yardımı ile çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Bu şekliyle suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir kutsal varlık gibi tasavvur edilmesi inancı birçok yerleşim yerinde bulunan kutlu pınarların suları ile devam etmektedir. Suyun arıtıcı niteliği, bolluk ilişkisi, taşıma ve benzeri özellikleri bu kültürün doğuşunda rol oynayan önemli etkenler olmuştur (İnan, 2000, 168; Kalafat, 2010, 166; Oymak, 2017, 92). Tedavi ederek sağlığa kavuşturan, bolluk bereket veren ve aynı zamanda kötü ruhların fenalıklarını önleyerek iyilikte bulunan bu ruhlar, diğer taraftan kendilerine saygı gösterilmediği takdirde cezalandırıcı, hasta edici yönlere de sahiptir. Genellikle insana benzetilen bu yer-su ruhlarının genel adı ise “e” (=sahip)’tir. Bu ruhlar dağ, ırmak, göl gibi muayyen bir yerin sahibiydiler. Bu yüzden dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi isimden ibaret olmayıp aynı zamanda o yerlerin sahipleri olan ruhların adıdır (Oymak, 2017, 93).

Kırgız Türkleri ve Kazak Türklerinde sağaltma ritüeline başvuran kısır kadınlar çocuk sahibi olabilmek için tek başına duran bir ağacın, bir kuyunun ya da bir kutlu pınarın yanında gecelerler ve kurban keserlerdi (İnan, 2000, 168). Böyle bir hadise Manas Destanı’nda da anlatılmaktadır. Manas’ın babası Yakup Han, karısı Çırçı’nın kısır olması ve buna tedbir almaması konusunda yakınırken, “Kutsal pınara gidip, yanında bir yatmadı, Bir elmanın altına, giderek oynamadı” sözlerini dile getirmiştir. Yakup Han, karısının kısırlıktan kurtulmasının çaresini; kutsal pınarın ya da ağacın yanında bir gece geçirmek olarak düşünmüştür. Bu konuda tanrıya yakarmış ve sonunda Yakup Han’ın dualarının kabul olmasıyla Manas doğmuş, Yakup Han da ak-boz atını kurban etmiştir (Ögel, 2010, 1/506-507). Manas Destanı’yla ilgili başka bir örnek de Yıldırım Sesli Manasçı adlı hikâyede geçer. Bu hikâyede; “Ey Isık-Göl, yeryüzünün gökyüzüne bakan gözü! Sana sesleniyorum, ey suları buz tutan göl! Ey kutsal ebedi varlık! Kadere hükmeden kök tengri gözünü köpüklerine çevirdiği zaman duamı ona ulaştırasın diye sana sesleniyorum!” ifadeleri yer alır (Oymak, 2017, 93). Eski Türk toplumunda yer-su ruhlarının insanlarla birlikte ve insanlara

yakın mekânlarda yaşadıkları kabul edilmiştir. Bu sebeple olacak ki, insanlar bir sıkıntı ile karşılaştıklarında kendilerine en yakın mekânlarda bulunan kutsal ruhlara doğrudan ve aracısız olarak başvurup, onların yardımlarından ve iyiliklerinden faydalanmaya çalışmışlardır.

Yakut Türklerine ait Er-Sogotoh Destanı'nda gençleştiren ve şifa veren bir su kaynağından bahsedilir. Hayat suyu olarak bilinen bu kaynağın, Er-Sogotoh'un evinin tam önünde bulunan Hakan-ağaç adındaki kutsal ağacın dibinden kaynakıldığı düşünülmüştür. Destana göre, ihtiyar kişiler, kuvvetten düşmüş inekler gelip bu sudan içtikten sonra tekrar gençleşir ve kuvvetlenirlerdi (Ögel, 2010, 1/105).

Amasya'da Su Kültü ile İlgili İnanışlar

Sular biçimleri bozmakta, ilga etmekte, günahları yıkamakta ve hem saflaştırıcı hem de canlandırıcı olmaktadırlar (Eliade, 1991, 109). Su kültü bağlamında kutsal kabul edilen yerlerde sıkıntıların ve dertlerin giderilmesi, hastalıkların sağaltılması, dileklerin ve isteklerin kabul edilmesi için kutsal olan ile yakınlaşma/bütünleşme, onun yardımını sağlama, ondan faydalanma meseleleri genellikle içilen veya vücuda sürülen su ile kutsalın yanı başında yapılan dua ile ve kesile kurban ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu kutsal kabul edilen su kaynakları ise genellikle yalnız başına değildir. Anadolu'da bu kaynaklara çoğunlukla bir mezar, evliya, ermiş, dede, baba, hızır, şehit gibi önemli şahsiyetler eşlik eder ya da kutsal kabul edilen bu kaynaklar bir efsanesi/hikâyesi olan önemli dağ, tepe üzerinde, bazen tek başına duran bir ağaç ile birlikte, bazen de bunlardan ikisi veya birkaçıyla birlikte bulunabilirler. Anadolu'da kutsal kabul edilen sulara/su kaynaklarına genellikle hastalıklara deva aramak yani sağaltma ritüelini yerine getirmek için başvurulur. Bununla birlikte çeşitli dileklerin gerçekleştirilmesini sağlama amacı da bulunmaktadır. Bu tür suların/kaynakların genellikle onların kutsallığını anlatan veya destekleyen bir efsanesi/hikâyesi bulunur. Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde insanlar kendi yaşadıkları bölgelerde sıkıntı ve darlıklarını gidermek için kutsal su kaynaklarına başvurmakta ve çeşitli ritüeller

gerçekleştirmektedir. Bu yörelerden birisi de Amasya'dır. Amasya'nın merkezinde, köylerinde ve ilçelerinde çeşitli sıkıntıların giderilmesini ve türlü dileklerin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla ziyaret edilen ve birtakım ritüeller gerçekleştirilen su kaynakları mevcuttur. Bunların tespit edebildiğimiz kadarını aşağıda başlıklar halinde aktarmaya çalıştık.

Ehli Hatun (Kuyulu Evliya) Ziyaret Yeri ve Su Kuyusu (Dilek Kuyusu)

Ehli Hatun türbesi Amasya merkezde istasyon köprüsü yakınında bulunmaktadır. Eskiden bir ev ve avlunun içerisinde yer alan bu türbe ve su kuyusu şimdi açık alandadır. Küçük bir oda şeklindeki türbede Ehli Hatun'un sandukası vardır. Sandukanın etrafında namaz kılmak için ayarlanmış küçük bir yer ile seccade, tesbih, Kuran gibi gerekli eşyalar da vardır. Türbenin etrafında kimlere ait olduğu bilinmeyen birkaç sanduka ve mezar taşı daha yer alır. Türbenin bir kitabesi olmamakla birlikte Ehli Hatun hakkında Amasya Emiri Şadgeldi Paşazade Divitdar Ahmet Paşa'nın kızı olduğu rivayet edilir. Ehli Hatun'un on sekiz yaşında nişanlı iken öldüğü ve ölmeden önce "ben muradıma eremedim, beni ziyaret edenler muradına ersin" dediği, bu yüzden de burayı ziyaret edenlerin dileklerinin gerçekleşeceği anlatılır. Burası ziyaretçilerin her gün gelebildiği bir yer olmakla birlikte en çok cuma günleri ziyaret için tercih edilir. Ziyaretçilerden isteyen namaz kılar, dua eder, isteyen sadece dua ve dileklerini bildirir. Türbe etrafında namaz ve dua uygulamaları gerçekleştirildikten sonra türbe ve diğer mezarların hemen yakınında ön tarafta bulunan su kuyusuna geçilir. Burayı ziyaret edenler özellikle bu su kuyusu için gelirler. Üzerine demir kapak kapatılan ve kilitlenen su kuyusu, türbede gönüllü hizmet eden yaşlı bir bayan tarafından açılır ve gelen ziyaretçi bu kuyunun üzerine eğilir, ziyaretçinin kafası ve omuzları hiç ışık almayacak şekilde bir bez veya başörtüsü ile kapatılır. Rivayete göre dilek ve isteklerde bulunan ziyaretçi eğer eğilip baktığı su kuyusunda suyun üzerinde bir ışık görürse dileklerinin ve isteklerinin gerçekleşeceğine inanılır. Burayı genellikle bayanlar ziyaret eder ve her türlü dilek ve isteklerde,

hastalıklar için şifa talebinde bulunurlar. Edindiğimiz bilgilere göre en çok istenen dilekler arasında çocuk sahibi olamayan kadınların bebek talebi ve evlenemeyen kızların kısmet dilemesi gelmektedir (K.K.-1). Namaz, Kuran ve Kuran'dan dua okunması gibi yapılan uygulamaların bir kısmı İslami bir hüviyet kazanmakla birlikte insanların ve özellikle bayanların çocuk sahibi olmak ve kısmet bulmak konusunda dileklerini doğrudan suya ileterek, su ruhu aracılığı ile taleplerinin ilahi olana iletilmesi ve bu vesileyle de isteklerin kabul olacağına dair ritüeller ve inanışlar yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere İslam öncesi Türk kültür ve mitolojisinde bilinen bir uygulamadır.

Görsel 1. Ehli Hatun Türbesi ve su kuyusu (Dilek kuyusu) (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Merâmî Baba Türbesi Ziyaret Yeri ve Kulak Suyu

Amasya şehir merkezine 8,5 km uzaklıkta olan Bağlarüstü köyünde yer almaktadır. Türbe tek bölmelidir ve içerisinde Merâmî Baba'ya ait bir sanduka yer alır. Merâmî Baba'nın Kırım'dan Amasya'ya gelip Bağlarüstü köyüne yerleştiği rivayet edilmektedir. Burada mescit, medrese ve hamam yaptırmış, çevre köylerden öğrencilere de eğitim vermiştir. Bu ziyaret yerine kulak rahatsızlıkları olanlar gelmektedir. Rivayete göre türbede bulunan ve kulak şekline benzeyen bir kemik parçası, zamanında Merâmî Baba tarafından kulak rahatsızlığı olan hastalar için kullanılıyordu. Merâmî Baba, bu kemik ile kulak rahatsızlığı olan hastaların kulaklarına su damlatıyordu ve böylece insanlar da kemikten damlatılan bu suyun verdiği şifa ile sağlığına kavuşuyordu. Dolayısıyla bu mekân sağırlığı veya başka türlü kulak rahatsızlığı olanlar tarafından şifa bulmak maksadı ile ziyaret edilir. Buraya gelenlerin bazıları namaz kılıp, dua ettikten sonra

türbenin yanında bulunan pınardan su alarak, türbedeki kemik ile kulaklarına su damlatırlar. Ayrıca yine bu pınardan alınan su ve türbeden alınan toprak ile yapılan çamur da alın ve kulağa sürülür. Bazıları da benzer ritüeli gerçekleştirdikten sonra bir kurban adarlar ve iyileşme gerçekleşirse burada kurbanlarını keserler (K.K.-3; K.K.-8).

Görsel 2. Merâmî Baba Türbesi, şifalı suyu, kemik ve toprağı (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Şeyh Cui Baba Türbesi ve Pınarı

Şeyh Cui Baba Türbesi, Amasya şehir merkezine yaklaşık 5 km mesafede olan, geçmiş tarihlerde Şeyhcuî Köyü olarak anılırken günümüzde Yuvacık köyü ismini alan yerde bulunmaktadır. Gerçek adı Mehmet Cui olan, Şeyh Cui, Şeyh Mehmet Cui olarak da bilinir. Halk tarafından saygı ile anılan Mevlevî dervişlerindedir. Amasya'ya gelerek günümüzdeki Yuvacık Köyü'ne tekkesini kurmuştur. Türbesi de şimdiki Yuvacık Camii yanında yer alır. Caminin altında akan pınarın da Şeyh Cui tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Yerli halk tarafından herhangi bir hastalığa karşı şifa niyetiyle kullanılıp kullanıldığına dair bir bilgiye ulaşılmış değil ancak bu çeşmeyi Şeyh Cui Baba'nın yaptırdığı düşüncesiyle bu su kaynağını hayır duası için ziyaret edenler vardır.

Görsel 3. Yuvacık camii ve Şeyh Cui pınarı (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Pir Baba İlyas Horasani Türbesi (Sarılık Evliyası) Ziyaret Yeri ve Sarılık Suyu

Amasya şehir merkezine 24 km uzaklıktaki İlyas Köyü'nde yer alan Pir Baba İlyas Horasani Türbesi'ndeki zatın, Anadolu Selçuklular döneminde geniş bir Türkmen kitlesiyle birlikte Horasan'dan geldiği kaydedilmektedir. İsmine Baba Resul da denen Baba İlyas, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ortaya çıkan geniş çaplı Babailer Ayaklanması esnasında öldürülmüş, cesedi Amasya kalesine asılmıştır (Yıldız, 2011, 475). Onun ölümünden sonra yapılan altıgen plandaki türbesi bugün kendi ismiyle anılan köyde bulunmaktadır. Bu türbenin yanında bulunan su kaynağının sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılmaktadır, bu yüzden Baba İlyas, Sarılık Evliyası olarak da anılmaktadır. Rivayetlere göre; sarılık hastalığına yakalanan kişileri tedavi etmek için bu pınardan herhangi bir kap ile su doldurulur ve götürülen su ile sarılık hastalığına yakalanan kişi banyo yaptırılır. Bu sudan götürüp sarılık hastalığına yakalanan bebeğini iki hafta düzenli bir şekilde banyo yaptırdıktan sonra bebeğinin sarılık hastalığından kurtulduğunu anlatanlar mevcuttur. Köy sakinleri, bu su için sadece Amasya'dan değil başka şehirlerden de çok sayıda ziyaretçilerin geldiğini ifade etmektedir. Sağaltma ritüeli için gelen ziyaretçilerin bir kısmı kurban da adamaktadır ve eğer hastası iyileşirse adadığı kurbanı bu türbe yanında kesmektedir (K.K.-2; K.K.-6; K.K.-7; K.K.-10).

Görsel 4. Pir Baba İlyas Horasani (Sarılık evliyası) türbesi ve sarılık suyu (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Şeyh Mustafa Türbesi Ziyaret Yeri ve Şeyh Gözü Suyu

Şeyh Mustafa Türbesi, Amasya'nın Suluova ilçesine bağlı olan ve Amasya şehir merkezine 25 km uzaklıkta bulunan Dereköyü'nde yer alır. Rivayete göre; Şeyh Mustafa, Akdağ'da kardeşiyle birlikte bir somun ekmeği yedikten sonra susamıştır. Bismillah diyerek kayaya vurunca kayadan su çıkmaya başlamıştır. Buranın sakinleri her sene 7-9 Mayıs arasında bu kaynak yanında Şeyh Gözü Kurbanı adını verdikleri kurban keserler, bu kurban kesilmezse suyun kaybolacağına inanırlar. Bu türbe sağaltma ritüellerine bağlı olarak çok ziyaretçi alır. Her türlü sıkıntısı, hastalığı, derdi, dileği, isteği olan burayı ziyaret eder. Baş ağrıyan, elinde yara çıkan, evinde geçim sorunu olan, kanser olan, çocuğu olmayan bunlardan bazılarıdır (Balaban, 2013, 90-91).

Cafer Baba Türbesi Ziyaret Yeri ve Suyun Rehber Olması

Cafer Baba türbesi, Amasya şehir merkezine 33 km uzaklıkta yer alan Uygur Köyü'nde bulunur. Bu türbe etrafında herhangi bir şifalı su ya da kaynaktan bahsedilmez ancak buraya gelip şifa arayacak olan hastaların, gelmeden önce rehber, kılavuz veya yol gösterici olarak suya müracaat etmeleri gibi bir uygulama söz konusudur. Buradaki âdet üzere şifa aramaya gelecek hasta kişi, gelmeden önce gideceği türbeyi belirler. Bunu belirleyebilmek için üç ayrı türbenin adına içi su doldurulan üç kabın içerisine iğne ya da bıçak bırakır. "Bu Efte'ye, bu Hacı Hasan Baba'ya, bu Cafer Baba'ya" diyerek üç kap belirler ve su doldurur, içine de iğne ya da bıçak koyar. Hangi türbe adına içine su doldurduğu kabın içerisindeki iğne ya da bıçak paslanırsa o türbeye ziyarete gider (Özdoğan, 2006, 172). Göktürklerle ilgili bir anlatıda da Göktürk kağanının iki boy üzerine ordu gönderdiği ancak bunların sıradağları aşamadı, içlerinden iki askerin de kaybolduktan sonra saf bir su kaynağına giden izler vasıtasıyla suya ulaşmış kendilerini emniyete aldıkları anlatılır (Erkoç, 2018, 72-73; Uçar, 2020, 32). Burada eski Türk kültür ve mitolojisindeki suyun kılavuz ve yol gösterici özelliğe sahip olduğu inancının bir benzerini, örneğini görmek mümkündür.

Ali Baba Mezarı Ziyaret Yeri ve Siğil Suyu

Amasya şehir merkezine 36 km uzaklıkta yer alan Sarıyar köyünde bulunmaktadır. Burada mezarı bulunan Gazi Baba'nın oğlu olduğu sanılmaktadır. Rivayete göre Ali Baba, askerden dönerken şifalı olduğu söylenen bir yerden su içmiş ve içtiği bu şifalı suyun etkisiyle tükürüğü elde çıkan siğillere karşı ilaç gibi etki etmeye başlamıştır. Dolayısıyla kendisi öldükten sonra da mezarının bulunduğu yer elde çıkan siğillere karşı şifa bulmak niyetiyle ziyaretgaha dönüşmüştür. Burayı ziyaret edenler adak olarak kümes hayvanlarını kurban eder ve bu hayvanların ayaklarını mezarın demirlerine asarlar (Özdoğan, 2006, 207). Söz konusu ziyaret yerinde medet, Ali Baba adındaki kişinin şahsında toplanmıştır ancak sağaltma ritüeli ve şifa kaynağı olarak bilinmeyen bir suyun bütün olaylara sebep oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla temelinde su kültürünün olduğu inanış ve ritüellerin Ali Baba adındaki şahsın etrafında somutlaştırıldığını görmek mümkündür.

Uyuz Suyu Ziyaretgâhı

Uyuz Suyu ziyaretgâhı, Amasya şehir merkezine 37,7 km uzaklıkta yer alan Ezinepazar Köyü'nde yüksek bir tepedeki ormanlığın içinde bulunmaktadır. İki kenarı da kırmızı olan bir kayanın içinden akan kaynak suyudur ve kutsal olduğuna inanılır. Kendi doğal ortamında akan bu suyun uyuz hastalığını tedavi ettiğine inanılır. Bu yüzden *Uyuz Suyu* adıyla anılmaktadır. Uyuz hastalığına yakalananlar, bu kaynağı ziyaret ederek dua okur, namaz kılar ve bu su ile yıkanır. Hastalığından kurtulanlar daha sonra kaynağın yanına gelerek *Cebrail Kurbanı* adı verilen bir horoz kurban ederler (Özdoğan, 2006, 188-189). Eski Türk mitolojisinde ve inançlarında yüksek dağlar, ormanlar, tek başına duran ağaçlar da sular gibi canlı ve kutsal kabul edilmişlerdir. Bu varlıklar bazen tek başlarına değil birlikte ve yan yana kutsallık arz etmişlerdir. Uyuz suyu kaynağında hem su hem de yüksek dağ veya tepe ikilisi birlikte görülebilmektedir.

İz Kayası Ziyaretgâhı

İz Kayası ziyaretgâhı, Amasya şehir merkezine 37,7 km uzaklıkta yer alan Ezinepazar Köyü'nde bir tepenin altında

bulunmaktadır. Köy sakinleri bu kayanın üzerinde görünen ayak izi şekillerinin Hz. Hızır'a ait olduğunu düşünerek, bu şekiller üzerinde biriken suların da şifalı olduğuna inanmışlardır. Bu yüzden taş üzerindeki bu çukurlarda biriken sular, bazı sıkıntıların giderilmesinde kullanılmaktadır. Herhangi bir sebeple korkan çocukların, yürüyemeyen çocukların, korkuya bağlı oluşan uçukların ve yaraların tedavisinde başvurulmaktadır. Şifalı kabul edilen bu su birikintileri kayanın üzerinden kaşıkla alınır ve suyu alan kişi arkasına dönüp bakmadan topladığı suyu rahatsızlığı olana götürür. Dönüp geriye bakıldığında suyun şifasının kaybolacağına inanılır. Bu ritüel ve pratik sonucunda eğer hasta iyileşirse helva yapar ve adak olarak komşularına dağıtır (Özdoğan, 2006, 189). Türk mitolojik inancına göre iz kayası daha çok kaya kültü ile ilişkili görünmekle birlikte, eski Türk kültüründe kutsal kabul edilen her iki nesneyi, kaya ve su ikilisini bir araya getirmektedir.

Hasan Baba Yatırı Ziyaretgâhı ve Su Kuyusu

Hasan Baba Yatırı ziyaretgâhı, Amasya şehir merkezine 37,7 km uzaklıkta yer alan Ezinepazar Köyü'nde bulunmaktadır ve Ezinepazar Köyü merkezine de 3 km uzaklıktadır. Ağaçlığın içinde olan yatırım yanında bir su kuyusu vardır. Yağmur duası yapılacağı zaman bu kuyunun içine küçük taşlar atılır (Özdoğan, 2006, 187). Yağmur duası ile ilgili yapılan uygulamalara ve pratiklere ulu kabul edilen bu kişinin yatırı yanındaki su kuyusu da dâhil edilmektedir.

Keçeci Baba Zemzemi

Amasya şehir merkezine 54 km uzaklıkta yer alan Karaibrahim Köyü'nün hemen girişinde bulunan Keçeci Baba Zemzemi adındaki pınarın şifalı olduğuna inanılır. Rivayete göre köyün kurucusu Karaibrahim, bu köyü kurduğunda Keçeci Baba ismindeki derviş gelip ona neyin eksik diye sormuştur. Karaibrahim de suyumuz yok yanıtını verince Derviş Keçeci Baba, şuan suyun bulunduğu yere asasını vurmuş ve bu su kaynağı ortaya çıkmıştır. Böyle bir menkıbeden dolayı bu pınara Keçeci Baba Zemzemi adı da verilmiştir. Bu pınarın tarihinin köyün tarihi ile aynı olduğu ve köyün kuruluşundan beri var olduğu düşüncesi hâkimdir.

Köy halkı “köyün bütün suları kurusa bile bu su akmaya devam eder” diye düşünmektedir. Buranın sakinleri bu pınara canlı ve cansız kurban adakları yaparlar, önemli günlerde pişirdikleri yemeklere koymak için özellikle bu çeşmenin suyundan götürürler. Evlerinde içmek için, hayvanlarının içmesi için bu sudan taşırılar. Özellikle düğünlerde uygulanan vazgeçilmez bir ritüelleri vardır. Âdet ve gelenek üzere düğün zamanlarında bu pınarın yanına damatla birlikte bir grup gelir, bir taraftan davul zurna çalarken diğer taraftan da dualar eşliğinde damat, bu pınarın suyu ile yıkanır. Son abdest alınırken de damadın tepesinden bu pınardan alınan birkaç kova soğuk su dökülür. Bu adet yaz veya kış fark etmeksizin bir düğün yapıldığında uygulanır ve damatlar yıkanır. İnanışa göre bu çeşmede bu su ile yıkanmayan damatların işi rast gitmez (K.K.-9).

Görsel 5. Karaibrahim Köyü Keçeci Baba Zemzemi
(Fotoğraf: Songül Kocabaş)

Sarılık Tekkesi Ziyaret Yeri ve Sarılık Suyu

Amasya şehir merkezine 37 km, Amasya'nın Merzifon ilçesine ise 14 km uzaklıkta olan ve Merzifon ilçesine bağlı Yalnız Köyü'nde bulunan ziyaret yeridir. *Sarılık Tekkesi* olarak bilinen yerde, sarılık hastalığından ölen genç sarı bir kızın yattığı söylenmektedir. Burada yatan zat hakkındaki bilgiler sözlü kaynaklara dayanır, köy halkının dilden dile anlattığı bir menkıbe vardır.

Görsel 6. Sarılık Tekkesi (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Rivayete göre; bu köyde yaşayan ve sarılık hastalığına yakalanan genç bir kız varmış. Evlenmek üzere düğün vakti yaklaştığında bu kızın hastalığı iyice ilerlemiş ve telli-duvaklı gelin olarak ata binip, gelin alayı şimdiki türbenin bulunduğu yere geldiğinde kız ölmüş. Ölmeden önce “ben muradımı alamadım, başıma gelenler oynasın, eğlensin” dediğine inanılan genç kızın mezarı öldüğü yere yapılmıştır. Ölümünden bir süre sonra da mezarının hemen yanında bir şifalı su çıkmaya başlamıştır (K.K.-5; Özdoğan, 2006, 218). Köylüler tarafından *Sarı Kız* olarak anılan ve sarılık hastalığından ölen bu genç kızın yanı başında kaynayan suyun da sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılmaktadır. Özellikle çocuklarda görülen ve oldukça yaygın bir hastalık olan sarılığı iyileştirdiğine inanılması sebebiyle burası oldukça çok ziyaretçi almaktadır.

Bu türbenin etrafı avlu duvarı ile çevrilidir. Avlunun içerisinde türbe, sarılık için kullanılan ve etrafında dikili taşlar bulunan su kaynağı, kurban kesmek için düzenlenmiş bir köşe, oturup yiyip-içmek veya konuşmak için oluşturulmuş üstü kapalı ve önü tamamen açık olan sandalye ve masaların bulunduğu bir bölüm ve birkaç ağaç yer alır. Sekizgen yapıdaki türbe tek odalı olmakla birlikte dar bir yapıda değildir. Türbenin içerisinde tam ortada *Sarılık Evliyası* denen zatın sandukası yer alır. İçeride seccadeler, Kuranlar, tesbihler gibi dini vecibeleri yerine getirecek eşyalar yeterince vardır, ayrıca oturmak üzere kanepeler, koltuk gibi eşyalar dahi yerleştirilmiş,

yerlere halı ve kilimler döşenmiştir. Sandukanın üzerinde bebeklere ait eşyalar ile geyik kemiği olduğu söylenen bir kemik parçası dikkat çeker. Buraya gelen ziyaretçiler bebek ve çocuklarına şifa bulmak niyeti ile başta sarılık hastalığı olmak üzere hasta evlatlarının elbiselerini sandukanın üzerine koyarak sağaltma ritüeli uygulamaktadırlar. Sandukanın üzerindeki kemik ise ağrısı olan kişilerin, bu kemiği ağrıyan yerlerine dokundurmak veya sürmek suretiyle ağrılarından kurtulacaklarına olan inanıştan dolayı kullanılmaktadır.

Türbenin dışında ve hemen yanında avlu içerisinde bulunan, yaklaşık yer seviyesindeki su kaynağı sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılan kuyudur. Bu su kaynağını çevreleyen sonradan yapılmış küçük beton ve taş duvar yaklaşık 50-60 cm yüksekliğindedir. Su kuyusunun her iki tarafında ise birer tane büyük dikili taş yer alır. Bu kaynağa *Sarılık Suyu* ismi verilmektedir. Köylülerden ve özellikle M.Ö. ismindeki 1940 doğumlu bayandan (K.K.-5) edindiğimiz bilgilere göre sarılık hastalığına yakalanan bebek ve çocuklar buraya getirilir ve bu kuyunun içerisinde banyo yaptırılır. Sarılık suyu ile banyo yaptırılan çocuklar kurulanmadan türbe dışına çıkarılır. İnanişe göre banyodan hemen sonra çocuk kurulanırsa sarılık suyu etki etmez. Bununla birlikte bebeklere ve çocuklara banyo yaptırmak üzere buradan kaplara su doldurulup götürüldüğü de söylenir. Bir diğer uygulama da sarılık hastası olan çocuklara bu suyun içirilmesidir. Eğer çok küçük yaşta bir bebek ise su içirmek yerine sadece dudaklarına sürülür. Uygulanan ritüeller çerçevesinde uyulması gereken adet ve gelenekler arasında, sarılık hastası olan ve süt emen bebeklerin annelerinin üç gün boyunca tuzlu, acılı yemekleri yememesi, yumurta, et ve bulgur yememesi gerektiğine de inanılır. Bunların anne süt ile bebeğe geçeceği ve sarılık suyunun etkisini yok edeceği düşünülür.

Sarılık Evliyası ve sarılık suyu sağaltma ritüellerine başvuranların bir kısmı kurban da adamaktadır. Eğer bir kişi kurban adanmışsa ve yapılan uygulamalardan sonra iyileşme sağlanmışsa, daha sonrasında tekrar türbeye gelir ve avluda adağına uygun olan kurbanı keser ve dağıtır veya bir kısmı türbenin avlusunda yer alan ocakta pişirilir ve yine avluda yer

alan oturma bölümünde yenilir. Bu su ile iyileşme kaydettiğini düşünen kişilerin yaptığı uygulamalardan birisi de türbe yanında, avlu içerisinde oynamaktır. Orada yaşayanlar tarafından şimdi sarı kız olarak anılan kişinin ölmeden önce yukarıda kaydettiğimiz “ben muradımı alamadım, başıma gelenler oynasın, eğlensin” sözünü yerine getirmek üzere, hastası iyileşenler şifa bulduktan sonra sarılık suyu yanında oyunlar oynayıp ve halaylar çekmeden gitmemektedir.

Sarılık suyu olarak bilinen bu kaynağa yüklenen anlam ve değer oldukça yüksektir. Eski Türk mitolojisindeki suyun ve su kaynaklarının şifacılık özelliklerinin Anadolu’da İslami değerlerle iç içe girerek bir ritüel alan oluşturduğu örneklerden birisidir.

Görsel 7. Sarılık Tekkesi-Sarılık Suyu (Fotoğraf: Ali Toraman’ın arşivinden)

Ali Pir Civan Türbesi Ziyaret Yeri ve Öksürük Suyu (Dede Pınarı)

Ali Pir Civan Türbesi, Amasya şehir merkezine 74 km, Amasya’nın Gümüşhacıköy ilçesine 7,5 km mesafede bulunan, Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Sarayözü Köyü’nde yer almaktadır. Yeri biraz eğimli olan ve beton basamaklarla inilen türbenin iki kapısı vardır. Dış kapıdan girdikten sonra bir de iç kapı vardır. Türbenin iç duvarları oldukça güzel bir şekilde süslenmiştir, içerisi de yeterince geniştir hatta içerisi ikiye bölünerek yarısı mescit olarak kullanılmaktadır. Diğer tarafta

da Ali Pir Civan'ın uzunluğu yaklaşık 8 metre olan sandukası yer alır. Bu türbe içerisinde ve sandukanın üzerinde yer alan dilek defterine ziyaretçiler çeşitli dileklerini yazarlar (Özdoğan, 2006, 212). Burası insanların çeşitli sıkıntılarında derman aradıkları yer olmakla birlikte, bu çalışmanın konusu açısından türbe yanında bulunan öksürük suyu kayda değerdir. Ali Pir Civan türbesinin hemen alt tarafında *Dede Pınarı* ismi de verilen bir su kaynağı vardır ve kaynağın üzerinde bir de dilek ağacı bulunur (Yıldız, 2011, 477). Bu su kaynağının özellikle öksürüğe iyi geldiğine inanılmaktadır. Türbenin ziyaret edilme nedenlerinin başında da bu kaynak gelir. Buraya gelenler çeşitli adetleri yerine getirdikten sonra öksürük suyundan içerek sağaltma ritüellerini yerine getirmiş olurlar. Ziyaretler sırasında adaklar da adanabilmektedir. Genellikle canlı kurban adanır ve iyileşme sağlanmışsa kurbanlar türbede kesilir.

Gül Dede Ziyaret Yeri ve Şifalı Su Hamamı

Gül Dede ziyaret yeri, Amasya şehir merkezine 43 km uzaklıkta yer alan Göynücek ilçesinde bulunmaktadır. Burası Göynücek ilçesinin merkez hamamıdır. Hamamın içinde bulunan bir direğin altında mübarek bir kişinin yattığına inanıldığından, bu hamamın suyu da kutsal ve şifalı olarak kabul edilmiştir. Buraya gelen hamile kadınlar herhangi bir yerlerine dokunurlarsa, doğan çocuklarında gül şeklinde leke oluştuğunu kabul etmişler, bu yüzden de buradaki ulu kabul edilen zata Gül Dede ismini vermişlerdir. Gül Dede ziyaret yeri çocuk sahibi olamayan kısır kadınların ve sarılık hastalığına yakalananların ziyaret edip, şifalı kabul edilen hamam suyunda yıkandıkları yerdir. Bazı ziyaretçilerin adak da adadıkları yerdir (Özdoğan, 2006, 224; Taştan, 2019, 100). Buna benzer bir menkıbe Göynücek ilçesinin İlisu Köyü'ndeki kaplıca suyu için de anlatılmaktadır. Buradan geçen hamile kadınların vücutlarına dokunduklarında, doğan çocuklarda leke olduğu inancı vardır (Balaban, 2013, 586).

Diğer Ziyaret Yerleri ve Şifalı Su Kaynakları

Amasya'nın Göynücek ilçesine bağlı Kışlabeyi Köyü'ndeki Cendere Evliyası türbesinin yanından akan suyun, bu evliyaya ait olduğu düşünülmüştür. Anlatılan menkıbeye

göre Kıbrıs Barış Harekâtı zamanında adı geçen evliya bu suyu keserek, Türk ve Müslüman askerlerin su ihtiyacını karşılama üzere suyu harp alanına taşımıştır (Balaban, 2013, 90-91).

Amasya şehir merkezine 15,5 km mesafede yer alan Çiğdemlik Köyü'nde Çamdibi Ziyaretgâhı yer almaktadır. Genel olarak ağaç kültürüne bağlı uygulamalar ve ritüeller gerçekleştirilmekle birlikte, buradaki ağacın altından akan su da kutsal sayılmıştır. Eski Türk kültüründe kutsal kabul edilen nesnelere ağaç ve suyun birlikte yer aldığı ziyaretgâhtır. Yine Çiğdemlik Köyü'nde Dilek Evliyası adı verilen bir ziyaret yeri daha vardır. Bu ziyaretgâhın hemen yanından akan su kutsal kabul edilir ve özellikle çocuğu olmayan kadınlar buraya gelerek sağaltma ritüelleri gerçekleştirirler. Kadınlar, yaptıkları birtakım uygulamalardan sonra bu suyun içerisine bir bıçak bırakırlar. Eğer bıçak kısa zamanda paslanırsa dileklerinin yerine geleceğine inanırlar ve adak olarak bir kurban keserler.

Merkeze uzaklığı yaklaşık 9 km olan Amasya'ya bağlı Vermiş Köyü'nde Kirazpınarı Ziyaretgâhı bulunmaktadır. Köyün içme suyu da bu kaynaktan gelmektedir ve şifalı bir su olduğuna inanılmaktadır. Burada bir kayanın içinden akan bu pınar sağaltma ritüellerinde başvurulan yerlerdendir. Rivayetlere göre çeşitli hastalıklara iyi gelmekle birlikte, geceleri bu pınardan kan akmaktadır.

Amasya'ya uzaklığı yaklaşık 42,5 km olan Karakese Köyü yakınındaki Kocacık tepe üzerinde ise Kocacık Baba Türbesi yer alır ve türbenin yanında suyu hiç azalmadığı rivayet edilen bir kaynak vardır. Türbe ve su kaynağı çeşitli sıkıntıların giderilmesi için ziyaret edilmektedir.

Amasya iline uzaklığı yaklaşık 63,5 km olan Sarıalan Köyü'ndeki On İki İmam Kuyusu'nun suyu kutsal ve şifalı olarak kabul edilmektedir. Bu su kuyusu özellikle vücutta çıkan değişik deri hastalıkları için ziyaret edilir. Kuyu suyunu ocaklılar işletmektedir ve gelen ziyaretçileri bu su ile ovarak sıkıntılarını gidermeye çalışmaktadırlar.

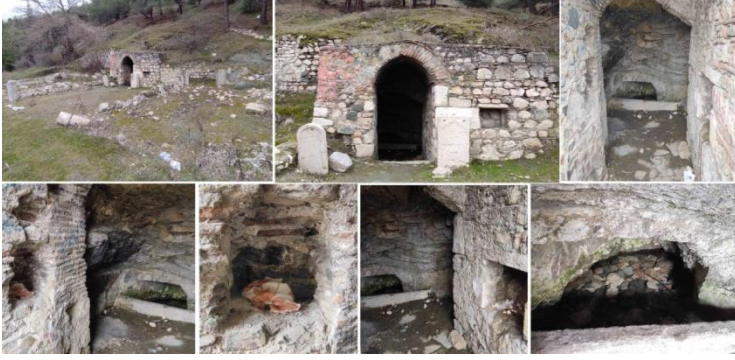
Şehir merkezine uzaklığı yaklaşık 22 km olan Saraycık Köyü'de yer alan bir yatır ve bu yatırın yanında bulunan kaya içerisinde su kaynağı vardır. Bu su kaynağının şifalı olduğu

kabul edilmektedir. Burası özellikle düşük yapan kadınlar, çocukları yaramaz ve huzursuz olan kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir.

Amasya'nın Merzifon ilçesine bağlı Balgöze Köyü'nde yeraltı sularının biriktiği havuzlar bulunur. Yanında ve yakınında herhangi bir türbe veya ulu kabul edilecek kişi ve nesne olmamasına rağmen, bu sular köy sakinleri tarafından kutsal kabul edilir. Burada bir yatırım olduğu da rivayetler arasındadır. Merzifon'da bulunan Karaman Dede Türbesi yanında bulunan ağaç ve kuyu suyu kutsal ve şifalı olarak kabul edilir. Özellikle buradaki kuyu suyunun kulak ağrılarını iyi geldiğine inanılır ve kulak ağrısı olanlar bu sudan kulaklarına damlatır. Merzifon ilçesine bağlı Gümüştan köyünde bulunan Sıdkı Baba türbesi yanında yer alan bir çeşmenin de yara vb. hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Amasya şehir merkezinde Şehit Ahmet Özsoy Anadolu İmam Hatip Lisesi yakınında Venk Suyu isminde bir kaynak daha vardır. Genellikle gayrimüslimlerin, vaftiz için kullandıkları bir sudur. Özellikle Hristiyan halkın çocuklarını getirip vaftiz ettiği, şişelere veya kaplara doldurup kendi yaşadıkları yere götürdükleri ve kutsal saydıkları kaynaktır. Ancak bununla birlikte Müslüman yerli halk tarafından da ziyaret edilebilmektedir. Yerli halktan özellikle bayanların ziyareti sebebiyle bu kaynağın yanına bırakılan oyalı bir başörtüsü bu anlamda dikkat çekmektedir. Türk kültür ve mitolojisinde dağda, tepede yer alan veya ulu bir kişi yanında yer alan, mezarlık gibi manevi yerlerde bulunan su kaynaklarına genellikle farklı gözle bakılır ve kutsal sayılır. Bu sebeptendir ki, Türk milleti tarafından da kutsal kabul edilerek ziyaret edilmektedir.

Görsel 8. Venk Suyu (Fotoğraf: Ali Toraman'ın arşivinden)

Ziyaret yerlerinde görülen su kaynaklarının kutlu sayılması ve çeşitli sebeplerle bunlara başvurulmasının yanında, günlük sosyal hayatta da su kullanılarak yapılan birtakım adetler ve inanışlar mevcuttur. Amasya'da yola çıkan bir yolcunun arkasından, baba evinden çıkarken gelinin arkasından bir tas su serpilmesi ve yeni gelen bu gelinin koca evine girerken ev içerisine bir tas su serpmesi gibi adetler sudaki hayatiyetin, temizliğin ve sürekliliğin insan hayatına geçmesini sağlama düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Polat, 2017, 506; Çelik, 2007, 775). Su ile ilgili görülen bazı rüyaların bir kısım sıkıntılardan veya hastalıklardan kurtulmaya işaret sayılacağı yönünde inanışlar da vardır. Amasya'da amansız bir hastalığa yakalanan bir kişi kurban keser ve dağıtırsa, bu işlemten kırk gün sonra da rüyasında dereden engelsiz akan bir su görürse iyileşeceğine inanır (K.K.-4). Amasya'da şahit olduğumuz inanışlardan birisi de; kötü bir rüya görüldüğünde veya dert, tasa çöktüğünde bunların akan bir suya anlatılması ya da evde bir kap içerisinde bulunan suya kabın kapağı açılarak anlatılması hadisesidir. Yapılan bu pratik ile suyun bütün olumsuzlukları alıp gideceğine inanılır. Bu uygulamada suların insana yardım ve fayda sağlayan varlıklar olduğu düşüncesinden hâkimdir. Ayrıca suya dua okunması ve dua okunan bu suyu sıkıntısı, derdi veya bir dileği olan birinin içmesi, su vasıtasıyla şifa aktarımı yapılan sağaltma pratiklerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Hıdırellez'de

akşamdan gül dalına asılan ya da gül dibine gömülen dileklerin sabah kalkınca suya atılması âdeti de yine dilek ve isteklerin gerçekleşmesinde suyun vasıta olacağı inancından kaynaklıdır.

SONUÇ

İnsanlık ve dünya tarihi boyunca her zaman değerli bir yere ve konuma sahip olan, hayati bir önem taşıyan su, toplumların, milletlerin en değer verdiği yaşam öğelerindedir. Dolayısıyla sadece maddi dünyanın değil, manevi dünyanın da önemli unsurları arasında yer edinmiştir. İnanç ve inanış bağlamında tarih boyunca kutsal kabul edilen su kaynakları olmuştur. Bu kaynaklar çerçevesindeki inanışlar Türk toplumunun kültürüne ve sosyal hayatına sirayet etmiş, binlerce yıldır kültürel ve dinsel değerler olarak farklı coğrafyalara da taşınmıştır. Bu çalışmanın sonucunda da görülüyor ki, bu değerlerin taşındığı yerlerden birisi de Amasya olmuştur.

Türk toplumunda kutsal kabul edilen su kaynakları birtakım özelliklere sahiptir. Bunların içerisinde dağ, tepe gibi yüksek kesimlerde yer alanlar; yalnız başına duran görkemli bir ağacın eşlik ettiği pınarlar; kurganlar, mezarlıklar gibi manevi bölgelerde bulunan sular sayılabilir. Çalışmada varılan sonuçlardan birisi de aynı değerlerin yine Amasya'ya taşınmış olmasıdır. Zira çalışmada ele aldığımız Amasya'daki kutsal kabul edilen su kaynaklarını incelediğimizde çoğunluğunun az önce belirttiğimiz manevi bölgelerde yer alan sular tabiri ile örtüştüğünü görmek mümkündür. Eski Türk toplumunda kutsal kabul edilen kurganların yerini Anadolu'da türbeler almıştır. Dolayısıyla Amasya'da kutsal kabul edilen suların çoğunluğunun bir türbe yanında yer aldığını bu çalışmanın sonucunda görmek mümkündür. Diğer taraftan dağ, tepe gibi yüksek kesimlerdeki su kaynaklarının ve bir ağacın eşlik ettiği su kaynaklarının kutsal kabul edildiği örnekleri de Amasya'da görmek mümkündür.

Eski Türk toplumunda kutsal kabul edilen su kaynakları, özellikle sağaltma ritüellerinin gerçekleştirildiği yerler olmuştur. Bu bağlamda kültür tarihimiz, başta çocuk sahibi olamayan kadınlar olmak üzere, insanların çeşitli hastalıklara

ve sıkıntılara karşı şifa bulmak adına başvurdukları su kaynaklarına dair örneklerle doludur. Bu çalışmada ulaştığımız sonuçlardan birisi de Amasya özelinde kutsal kabul edilen yerlerdeki, şifalı olarak değerlendirilen su kaynaklarının, eski Türk kültür ve mitolojisinde olduğu gibi, genellikle sağaltma ritüellerinde kullanılıyor olmasıdır. Bu sağaltma pratiklerinin başında çocuk sahibi olmak, sarılık hastalığından kurtulmak, baş ve kulak ağrılarında deva bulmak, çeşitli deri hastalıklarını yok etmek, her türlü dilek ve isteklerin gerçekleşmesini sağlamak gibi inanışlar yer almıştır. Bu sebeplerdendir ki, geleneksel Türk kültürü ve inancının birtakım izlerinin Amasya’da yaşadığı ve devam ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Balaban, Tuğrul. *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme-İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*. 1. Cilt. İstanbul: Ötügen Yayıncılık, 2007.
- Belge, Hadi. “İsveçli Gezgin Jean Otter’in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744)”. *Turkish Studies - History* 16/3 (2021), 251-266. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.51645>
- Belge, Hadi. “Seyyah William Ouseley’in Gezi Notlarında Amasya (1812)”. *Anadolu Kongreleri 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Gültekin Gürçay. 777-786, Ankara: Ubak Yayınevi, 2020.
- Bozkurt, Metehan – Cevger, Gürkan. “1663-1665 Yılları Arasında Amasya’da Fiyatlar”. *Akademik MATBUAT* 3/2 (Aralık 2019), 1-24.
- Cevger, Gürkan. “Amasya Sancağı’nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* Sayı 10 (Aralık 2021), 217-235.
- Çelik, Ali. “Amasya’daki Türk Halk İnanışlarında Atalar ile Yer-Su Kültünün İzleri”. *I. Amasya Araştırmaları*. 2. Kitap. ed.

- Yavuz Bayram. 763-780, Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2007.
- Çobanoğlu, Özkul. "Türk Kültür Tarihinde Su Kültü". *Türk Kültürü* 361/32 (1993), 288-297.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Din Dışı*. çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri". *Belleten* LXXXII/293 (2018), 51-83.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Bozkır Halklarında Su Kültü". *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu*. ed. Arın Namal vd. 69-108, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Günay, Ünver – Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2015.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. 1. Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü* (18. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Eski Türk Dini". *Türkler*. 3. Cilt. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 290-304. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kıyak, Abdulkadir. "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültü ve Elazığ'daki İzleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Ağustos 2013), 22-39.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- Oymak, İskender. "Türk Mitolojisinde Su Kültü". *Türk Mitolojisine Giriş*. ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan. 83-108. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

- Özdoğan, Rahime. *Amasya'da Adak Yerleri ile İlgili Halk Anlatıları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Polat, Kemal. "Amasya'da Geleneksel Türk Dini İnanışlarının İzleri". *Uluslararası Amasya Sempozyumu Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*. Cilt 1 (Tarih). ed. Fatih Köksal vd. 503-522, Ankara: KIBATEK Yayınları, 2017.
- Polat, Kemal. "Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Türkistan'dan Anadolu'ya Gelenek ve İnanışlarımız". *Yeni Türkiye Dergisi* Sayı 53 (2013b), 1056-1068.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Sarıtaş, Süheyla. "Türk Mitolojisinde Ak İyeler". *Türk Mitolojisine Giriş*. ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan. 49-61. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Şahin, İlhan - Emecen, Feridun. "Amasya". TDV İslam Ansiklopedisi. 3/1-4. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 1991.
- Taştan, Biricik. *Amasya İli Göynücek İlçesi Türk Halk İnanış ve Uygulamaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Toraman, Ali. "Altaylı Ressam Çoros-Gurkin'in Eserlerinde Altay Şamanizmi". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Temmuz 2022), 679-696.
- Toraman, Ali. "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) Amasya Özel Sayısı* (Eylül 2022), 11-26.
- Uçar, Hüseyin. "Bir Kültürün Özellikleri: Türklerde Su Kültü". *Kültür Araştırmaları Dergisi* Sayı 7 (2020), 24-47. <https://doi.org/10.46250/kulturder.779430>
- Yıldız, Harun. "Amasya Yöresi Örneğinde Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2011), 471-480.

Kaynak Kişiler:

Kaynak kişiler, isim-soyisim baş harfleri, doğum tarihi, medeni hali, eğitim durumu, mesleği ve yaşadığı yer sıralamasıyla kaydedilmiştir.

K.K.-1: F.K. (1945). Evli, İlkokul, Ev Hanımı, Amasya/Merkez.

K.K.-2: H.Y. (1952). Evli, İlkokul, Çiftçi, Amasya/İlyasköy.

K.K.-3: İ.B. (1967). Evli, İlkokul, Çiftçi, Amasya/Bağlarüstü Köyü.

K.K.-4: K.K. (1987). Evli, Fakülte, Öğretmen, Amasya/Merkez.

K.K.-5: M.Ö. (1940). Evli, İlkokul, Ev Hanımı, Amasya/Merzifon, Yalnız Köyü.

K.K.-6: M.K. (1981). Evli, İlkokul, Muhtar, Amasya/İlyasköy.

K.K.-7: M.P. (1960). Evli, İlkokul, Bekçi, Amasya/İlyasköy.

K.K.-8: O.M. (1955). Evli, İlkokul, Çiftçi, Amasya/Bağlarüstü Köyü.

K.K.-9: S.K. (1979). Evli, Fakülte, Ev Hanımı, Amasya/Karaibrahim Köyü.

K.K.-10: Ş.T. (1985). Evli, Fakülte, Ev Hanımı, Amasya/Merkez.

MİLLÎ MÜCADELEDE AMASYA BASINI*

Nazan KAHRAMAN**

Öz

Millî Mücadele, Türkiye'yi işgal edenlere karşı cephede, Anadolu'daki direnişe inanmadığı için karşısında olanlarla içeride yürütülmüştür. Bu mücadelenin en önemli unsurlarından birisi basındır. Millî Mücadeleyi destekleyen basın, hem yurt içinde Millî Mücadelenin örgütlenmesi ve yaygınlık kazanmasına destek olmuş ve hem de yurt dışında mücadele ruhunu göstermiştir. Basının bu süreçteki etkisini en iyi bilenlerden birisi olan Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sonrası İrade-i Milliye gazetesini yayınlamış ve kısa bir süre sonra da Anadolu Ajansını kurduğunu belirtmek gerekir. Millî Mücadelenin en önemli merkezlerinden birisi Amasya'dır. Amasya Genelgesi, Millî Mücadelenin yol haritasını çizmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturmuştur. Amasya Görüşmeleri, Millî Mücadeleyi yürüten Temsil Heyeti'nin resmi olarak tanınmasına aracılık etmiştir. Dolayısıyla Amasya milli mücadelenin başladığı şehirdir. Bu çalışma Millî Mücadele sürecinde Amasya Basını'nı incelemektedir. Bu süreçte yayınlanan gazeteler ve bu gazetelerin Millî Mücadeleyi nasıl gördükleri ve sütunlarına taşıdıklarına bakılmıştır. Zorlu savaş koşullarında gazetelerin yayın hayatına devam edip etmedikleri ve bu süreçte yaşananlara odaklanılmaya çalışılmıştır. Araştırma için Millî Mücadelede Amasya'da yayınlanan *Emel*, *Hakikat*, *Türközü*, *Yeşilirmak* ve *Amasya Vilayet* gazetesi içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Gazetelerin Millî Mücadeleyi destekleyip desteklemedikleri ve desteği sütunlarına nasıl taşıdıkları; gazetelerin haberlerinin yerel ve ulusal olarak kapsamı gazete içeriklerinin haber, köşe yazısı, resmi ilan olarak dağılımı;

* Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar temalı "Uluslararası Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumu-1" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nazan.kahraman@amasya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1001-2243>

haberlerin yerel ve ulusal olarak dağılımı ve haber kaynakları gibi temalarda inceleme yapılmıştır. Çalışmanın en önemli bulgularından birisi, incelenen gazetelerin Millî Mücadeleye destek verdikleridir. Bir diğer sonuç gazetelerin yerel konulara ağırlık verdikleridir. Bir diğer önemli sonuç Anadolu Ajansının kurulmasını takiben gazetelerin Ajansı önemli bir haber kaynağı olarak gördükleridir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Amasya, Milli Mücadele.

Amasya Press in the National Struggle

Abstract

The National Struggle was carried out at the battlefield against invaders of Turkey, and at home against those who did not believe and disapprove the resistance in Anatolia. One of the most important elements of this struggle is the press. The press that supported the National Struggle not only supported the organization and expansion of The War of Independence in the country but also reflected the spirit of struggle abroad. It should be noted that Mustafa Kemal, who was one of those who knew best the impact of the press in this process, had the İrade-i Milliye newspaper published after the Sivas Congress and in a short time founded Anadolu Agency. Amasya was one of the most important centers of the War of Independence. Amasya Declaration drew the road map of the War of Independence and laid the foundations of the Republic of Turkey. Amasya Meetings mediated the official recognition of the Representative Committee that carried out the War of Independence. Therefore, Amasya is the city where the national struggle started. This study examines the Amasya Press during the War of Independence. Study scrutinizes the newspapers published during this period and how these newspapers viewed the War of Independence and carried it in their columns. It was tried to focus on whether newspapers continued their publication life under difficult war conditions and what happened during this period. For the research, Emel, Hakikat, Türközü, Yeşilirmak and Amasya Vilayet newspapers, which were published in Amasya during the War of Independence, were examined by content analysis method.

Analysis was made on whether the newspapers supported the War of Independence and how they conveyed the support in their columns; local and national coverage of newspaper news, distribution of newspaper content as news, columns and official announcements; and on such themes as local and national distribution of news and news sources. One of the most important findings of the study is that the newspapers examined supported the War of Independence. Another result is that newspapers focus on local issues. Another important result is that following the establishment of Anadolu Agency, newspapers saw the Agency as an important news source.

Key words: Press, Amasya, National Struggle.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Mondros Ateşkes Anlaşması şartlarına göre işgal edilmiştir. İşgal karşısında Anadolu'da başlayan direniş, Mustafa Kemal'in önderliğinde örgütlenerek, Milli Mücadeleye dönüşmüştür. Amasya direnişin örgütlü hale gelmesinde en önemli şehirlerden birisidir. Mustafa Kemal'e kucak açan, arkasında durmakta tereddüt etmeyen Amasya halkı Milli Mücadelenin kazanılmasında önemli bir paya sahiptir.

Ulusal kurtuluşun sağlanmasında önemli bir diğer aktör basındır. Mili Mücadeleyi destekleyen Anadolu basını, direnişin örgütlenmesi ve sürdürülebilir kılınmasında çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Basın halkı bilgilendirilmiş, işgale karşı direnişin haklı zaferi getireceğini sürekli gündeminde tutmuştur. Yoksulluk ve yoksunluk içinde çıkarılan gazeteler bugün Milli Mücadelenin tanıkları olarak tarihsel görevlerini sürdürmektedir.

Bu çalışma Milli Mücadeleyi başlatan şehir olarak Amasya'nın gazetelerinde süreci anlamaya çalışmak için yapılmıştır. Mustafa Kemal'in Amasya'ya gelişi ve zaferin kazanılmasına kadar geçen süre içinde yayınlanan gazetelerden erişim sağlanan nüshalar üzerinden bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönem içinde Amasya'da

yayınlanan *Emel, Türközü, Yeşilirmak, Hakikat* ve *Amasya* Vilayet gazetesi nüshaları incelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Millî Mücadele Döneminde Türkiye’de (Yerel) Basın

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, itilaf devletleriyle imzaladığı Mondros Ateşkes Anlaşması’ndan sonra işgallere engel olamamıştır. Başkent İstanbul’un ve çok geçmeden de İzmir’in işgali, yurdun farklı bölgelerinde yaşanan kalkışmalar, direnişin fitilini ateşlemiştir. Bu koşullarda Mustafa Kemal tarafından başlatılan Millî Mücadele, sadece düşmana karşı değil, bu mücadelenin gereksiz ve hatta zararlı olduğunu düşünen padişah ve İstanbul hükümetine karşı da gerçekleştirilmiştir.

Millî mücadele dönemi basının da yapısı, bir tarafta özgürlük ve bağımsızlıktan yana tavır alarak Anadolu’da milli mücadeleye destekleyenler ve diğer tarafta da Padişahı yanlısı, milli mücadeleye ve bu mücadeleyi başlatanlara karşı olanlar olmak üzere ikili bir görünüme bürünmüştür (Özkaya, 1985: 871-872). Bir başka ifadeyle basın, Millî Mücadeleyi destekleyen Anadolu basını ve Millî Mücadeleye karşı olan İstanbul basını olarak ikiye ayrılmıştır (Öztoprak, 1981: 30-38). Bunun yanı sıra Millî Mücadeleye karşı olan basın sadece İstanbul gazeteleriyle sınırlı değildir. Anadolu’da kurtuluş mücadelesine karşı olan Türkçe gazetelerin yanı sıra, İmparatorluğun gayrimüslim unsurları tarafından çıkarılan gazeteler ile yabancı ülke basınının da Millî Mücadeleye karşı yayınlar yaptığı görülmektedir (İlgar, 1973: 137-180). Öte yandan Anadolu’da başlamış olan direnişin coğrafi uzaklığına, padişah otoritesi ve işgal kuvvetlerinin baskısıyla maruz kalınan sansür eklendiğinde İstanbul basını Anadolu hakkında yeterince bilgi sahibi olamamış ve hatta muhabir görevlendirememiştir. Anadolu basını ise bunun tam tersi padişah otoritesi ve işgal kuvvetlerinin doğrudan müdahalesine uzak ve başlamış bir kurtuluş mücadelesinin için olmuştur (Özkaya, 2001: 16-40).

Anadolu basını, Millî Mücadelenin kazanılmasında önemli bir role sahiptir. Bu rol, Mustafa Kemal’in Milli

Mücadelenin örgütlenemeye başladığı süreçte attığı adımlarla daha net ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi, haber akışını kontrol altına almak amacıyla gazeteler için önemli haber iletim aracı olan telgraf ağına el konulmasıdır (Koloğlu, 1992: 61). Gazeteler, buldukları yerlerin dışındaki haberleri telgraf aracılığıyla almaktadır¹. Mondros Ateşkes Anlaşmasının “Telsiz telgraf ve kabloların itilaf memurları tarafından idaresi” hükmünü içeren 12’nci maddesine (Erim, 1953: 521) dayanarak telgrafhaneler işgal edilmiştir. Mustafa Kemal’in hamlesi, haberleşme ağının teminini sağlamıştır. İkinci adım Sivas Kongresi’nde Müdafaayı Hukuk’un sözcüsü olarak İrade-i Milliye gazetesinin yayın hayatına başlamasıdır (Koloğlu, 1992: 61). Son olarak Anadolu Ajansının kurulmasıdır. (Alemdar, 1996). Böylece Millî Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal ve etrafındaki kadro, Anadolu’da başlayan direnişin iletişim ağını kurmuş ve yurtdışı ile bağlantısını da kontrol altına almıştır.

Mustafa Kemal ve dolayısıyla Millî Mücadelenin desteğini almaya çalıştığı gazetelerin mevcut durumundan da söz etmek gerekir. Anadolu basını, Millî Mücadeleyi yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşamıştır. Kâğıt, mürekkep ve matbaa harfleri yok denecek kadar az olan gazeteler, mekân olarak hanlar, medreseler ve hatta türbelerde, son derece zor şartlarda, genellikle pedal makinesi ile basılmaktadır (Yust, 1995: 133). Her şeye rağmen renkli ambalaj kâğıtlarına basılarak, bazen boyları küçülmüş veya sayfa sayıları azalmış olarak yayın hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır (Şapolyo, 1971: 206-207; Özkaya: 31).

---

¹ Gazetelerin diğer haber kaynakları Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’nün İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, İzmit, Adana, Kars, Trabzon ve Aydın’da kurulan istihbarat şubelerinden aldığı haberler, yabancı gazete ve dergilerde çıkan haberler, yabancı ajanslardan alınan haberler, bazı gazetelerin Avrupa ve Amerika’da bulunan özel muhabirlerinin gönderdiği haberler, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’nün Londra, Paris, Almanya, İsviçre ve Amerika’da bulunan dış ajanlarının bildirdikleri haberler, Türkiye’de yayınlanmakta olan İngilizce, Fransızca, Almanca, Ermenice ve Rumca gazetelerden yapılan çevirilerdir (Öztoprak, 1981: 33).

Millî Mücadele Döneminde Amasya

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya gelmeden önce Amasya'da, siyasal hayat oldukça karmaşıktır. İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasındaki gerilim bir kargaşa ortamını doğurmuştur. İtilafçıların daha baskın oldukları ortamda İttihatçılar geri çekilmiş ve hatta Amasya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır (Aktaş, 1973:65).

Amasya Millî Mücadelenin en stratejik şehirlerinden birisidir. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz Bölgesinde Rum çetelerin kalkışması ve Türkler'in direnişi sonucunda yaşanan olayları kontrol altında tutmak için Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmiştir (Aydemir, 1994: 398). İstanbul'dan bir grupla Samsun'a hareket eden Mustafa Kemal, 12 Haziran 1919'da² Amasya'ya gelir (Atatürk, 2002: 25-26). Müftü Hacı Tevfik Efendi başkanlığında kalabalık ve coşkulu bir heyet tarafından karşılanmıştır (Kutay, 2013: 349-350). M. Kemal yoğun mesai harcadığı Amasya'da halkla ve ileri gelenlerle temaslar kurarak, ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatmak için mitingler yapmış ve işgale direnen halkı örgütlemeye çalışmıştır. Yaptığı konuşmalarda, padişah ve hükümetin işgal kuvvetlerinin esiri olduklarını, memleketin durumunun giderek kötüleştiğini ve İzmir'in işgalinin içinde bulunulan tehlikeyi açıkça gösterdiğini anlatmıştır (Kılıç 2009:72). Amasya'da kurulmuş olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin adı, Mustafa Kemal'in isteği ile Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olarak değiştirilmiştir (Susoy, 2008: 86). Bir dizi temasın ardından Mustafa Kemal, şehre girişte kendini karşılayan heyetin başındaki Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin "Paşam, bütün Amasya emrinizdedir" ifadesiyle etrafında birlik olan Amasyalılarla Millî Mücadeleyi başlatmıştır (Kutay, 2013: 347). Amasya Genelgesi olarak tarihe geçen ihtilal belgesi, 22 Haziran 1919'da bütün dünyaya duyurulmuştur. Millî Mücadelenin gerekçesini ve yöntemini anlatan Genelge, milli iradeye yaptığı vurgu nedeniyle tarihsel bir öneme sahiptir. Böylece

² Mustafa Kemal'in Amasya'ya geliş tarihi, farklı kaynaklarda 13 Haziran olarak kabul edilmektedir. Sina Akşin, Kazım Karabekir'in tanıklığına da başvurarak 13 Haziran'ı kabul etmektedir (Akşin, 1998: 424).

Amasya, Millî Mücadelenin ateşini yakmış ve Cumhuriyete giden yolu açmıştır.

Mustafa Kemal'in, Millî mücadele sürecinde Amasya'ya ikinci gelişi, yine tarihe not düşen bir olay olan Amasya Görüşmeleri içindir. İstanbul Hükümeti'nin Amasya Genelgesi ile başlayan milli direnişi muhatap aldığını gösteren bu görüşme, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal arasında gerçekleşmiştir (Atatürk, 2002:25-26). Ayrıca İstanbul hükümeti tarafından muhatap alınma ve dolayısıyla tanınma, milli mücadele direnişine desteği de artırmıştır (Özger, 2023: 67). Dolayısıyla Amasya hem Milli Mücadelenin başladığı hem de kendini İstanbul hükümetine resmi olarak kabul ettirdiği şehirdir.

Millî Mücadele Döneminde Amasya'da Basının Görünümü

Millî Mücadele döneminde Amasya'da yayınlanan gazeteler, *Emel*, *Türközü*, *Hakikat*, *Yeşilirmak*, *Hakyolu*, Milli Mücadelenin sonlarına doğru yayın hayatına başlayan *Amasya* (Vilayet gazetesi) ve Merzifon'da yayımlanan *Tecelli*'dir. Bu gazetelerden *Tecelli* hariç hepsi Amasya merkezde yayınlanmaktadır. Ayrıca vilayet gazetesi olan *Amasya* dışındakiler, Mehmet Sırrı Bey'e ait *Sada'yı Millet* matbaasında basılmıştır. Bir başka ifadeyle Mehmet Sırrı Bey'in çıkardığı gazeteler sırasıyla *Türközü*, *Emel*, *Yeşilirmak* ve *Hakikat*'tir.

Bu gazetelerden *Türközü*, 1 Nisan 1920'de, *Yeşilirmak* ise 8 Nisan 1920'de haftalık olarak yayın hayatına başlamışlardır. Her iki gazetenin başlığı da “ilmi, edebi, iktisâdi, zirâî mebahisi ihtivâ ve şimdilik haftada bir def'a intişâr ider, Milli İctimai müstakil Türk Gazetesidir” şeklinde belirtilmiştir. Sloganları ise “Mesleğimiz genç İslâm fikirlerini açmaktır” (*Türközü*, 1920a; *Yeşilirmak*, 1920a). Her iki gazete de perşembe günü çıkmıştır. *Türközü'nün* yazı işleri müdürü ve baş muhabiri Mehmet Sadık; imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Mehmed Sırrı'dır. *Yeşilirmak'ın* ise hem imtiyaz sahibi ve hem de sorumlu müdürü Mehmet Sırrı'dır.

Sada'yı Millet matbaasındaki üçüncü gazete, *Emel*, 15 Nisan 1920'de “ilmi, ictimâî mebahisi ihtivâ şimdilik haftada bir def'a intişâr ider müstakil Türk gazetesidir” başlığı ile

yayın hayatına başlamıştır. Süreç içinde³ ise önce “Millî Türk Gazetesidir” ve 86’ncı sayıdan itibaren de “Teceddüperver Millî Türk Gazetesidir” başlığını benimsemiştir (Emel, 1920a). Gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü, Mehmed Sırrı’dır.

Mehmed Sırrı tarafından Millî Mücadele döneminde çıkarılan bir diğer gazete *Hakikat*, 10 Mart 1921’de yayın hayatına başlamıştır. Sorumlu müdürlüğü, Mehmet Sadık tarafından yürütülen gazetenin imtiyaz sahibi ise İsmail Hakkı’dır. Pazar ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün yayınlanan *Hakikat*’in başlığı “ilmî, icmâ’i, edebî Türk gazetesidir” şeklinde belirtilmiştir.

Sada-yı Millet matbaasında Nisan 1920’de yayınlanan üç gazete arasındaki görünür fark, *Yeşilirmak* ve *Türközü* gazetelerindeki İslam vurgusudur. Matbaada basılan dört gazete birlikte değerlendirildiğinde ise yukarıda da belirtildiği gibi *Hakikat* dışında diğer üç gazete (*Yeşilirmak*, *Türközü* ve *Emel*) haftada bir yayınlanmaktadır.

Mehmed Sırrı’nın bu gazeteleri yayınlamaya başladığı Millî Mücadele koşulları, Türkiye basın tarihi açısından en sancılı dönemdir. Yukarıda gazetelerin hangi koşullarda yayın hayatına devam etmeye çalıştıkları özetlenmiştir. Amasya özelindeki gazeteler için de benzer şartlar söz konusudur. Yayın hayatı diğer gazetelerden daha uzun süren *Emel*’in çıkarıldığı süre boyunca yaşadığı en önemli sıkıntılardan birisi kâğıt yokluğudur. Ekim 1920’de bakkallardan toplanan ambalaj kâğıtlarına basılan *Emel*, çok geçmeden yayınına ara vermek zorunda kalmıştır (Coşar, 1967:172). *Emel*, durumu Matbuat Umum Müdürlüğü’ne şu şekilde belirtmiştir: “türlü mahrumiyetler içerisinde sırf halkın tenvir ve irşadına hizmet

³ Millî Kütüphane’deki nüshalar ve Amasyalı araştırmacı Hüseyin Menç’te bulunan nüshaları arşiv ve transkripsiyonu da yapan <http://www.osmanlicagazeteler.org/> sitesindeki nüshalara göre, *Emel*, Sırrı Soğukpınar’ın çıkardığı bu üç gazeteden en sonuncusu ve en uzun soluklu olanıdır. İlk sayısı 15 Nisan 1920’de çıkarılan gazetenin, yetmiş beşinci sayısını Ocak 1921’de ve elli yedinci sayısını 14 Eylül 1922’de çıkarılabilmektedir (Menç, 2018:69). Bir başka ifadeyle *Emel* aradan iki yıldan fazla süre geçmesine rağmen elli dört sayı yayınlanabilmiş yani en az yetmiş sayı yayınlanamamıştır.

etmek için kâğıtsızlık ve parasızlık yüzünden birçok ziyanlara katlandık. Bir müddetten beri gazetemiz çıkmıyor”⁴. Bu ifadelerde *Emel*, Milli Mücadeleyi desteklediğini ve bu desteğin kâğıt sıkıntısı yaşamalarının temel sebebi olduğunu da dile getirmiştir. *Emel’in* Milli Mücadele’ye verdiği desteğin görünür unsurlarından birisi, direnişi örgütlemek için kurulan Merkez Ordu Komutanlığının halkın iç ve dış olumsuz koşullardan etkilenmemesi için hazırladığı beyanların, *Emel’de* yayınlanmış olmasıdır⁵.

Emel’in yazar kadrosunda aynı zamanda *Yeşilirmak*’ta da yazan, Darülfünun edebiyat mezunu ve Amasya Sultanisi tarih öğretmenlerinden Mehmet Sadık Turgut ve uzun yıllar gazetelerde yazı yazan emekli Binbaşı Turabizade Cevat gibi isimler vardır. Tirajı bini geçen gazete, Amasya ve Tokat’ta ciddi bir okur kitlesine ulaşmıştır. (Coşar, 1967:172)

Mehmet Sırrı Bey’in matbaasında basılan bir diğer gazete *Hakyolu*, 3 Şubat 1921’de (*Hakikat* ile aynı dönemde) Lütfi Kemal tarafından yayımlanmıştır. Turabizade Cevat’ın da yazdığı gazete, haftada iki gün, tek yaprak ve küçük boy olarak basılmıştır (Coşar, 1964:173). *Hakyolu*, Bolşevik ve Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası’na hizmet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır (Balcıoğlu, 2000: 61-62).

Tecelli, imtiyaz sahibi ve başyazarı Osmanzade Ahmed Hamdi tarafından on beş günlük periyodla 26 Şubat 1920’de yayın hayatına başlamıştır (Duman, 2000b: 823). Daha çok bir dergi niteliğindeki yayın, küçük boy ve sekiz sayfadır (Yüksel, 1996: 177). Merzifon’daki Ermeni matbaalarından birisi olan Nerso ve Arabyan matbaasında basılan *Tecelli*, bir Ermeni matbaasında basılmış olmaktan son derece memnuniyetsizdir (Şengil, 2000: 16). Başyazarlığını Merzifon İdadisi öğretmenlerinden Sabri Abdülhalim ve yazarlarının da yine okul öğretmenlerinden İskender Haki’nin yaptığı gazete

⁴ TBMM. ZC., C. VIII., D.I., İ.159, Cel. 2, s. 517-520; 28 Şubat 1921 (28/02/1337)

⁵ Milli Mücadele döneminde Anadolu’da asayişini sağlamak üzere kurulan ve karargahının Amasya’da olduğu Merkez Ordu Komutanı Nurettin Paşa’nın basına verdiği beyanatlardan birisi, *Sadâ-yı Millet*’te yayımlanmıştır. Yine basın ile ilgili olan bu beyanatta Nurettin Paşa, özellikle köylerde yaşayan halkı aydınlatmak için matbaalar kurulması ve gazete basılmasının öneminden söz etmektedir (Balcıoğlu, 2000: 229-230).

ekonomik sıkıntılar nedeniyle yayın hayatını bir yıl sürdürebilmiştir. (17).

Milli Mücadele döneminde Amasya'da yayınlanan gazetelerden birisi de Amasya Vilayet gazetesidir⁶. Amasya, vilayetin haftalık resmî gazetesi olarak 11 Mayıs 1922'de yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin başyazarı Ebu Süreyya Sami, sorumlu müdürü Şevket Bey'dir (Altunsoy, 2014:6). İlk sayısı 11 Mayıs 1922'de tarihinde yayınlanan *Amasya'nın* tirajı 600 civarındadır (Varlık, 2015:444). Burada belirtilmesi gereken husus, vilayet gazeteleri tarihi göz önüne alındığında *Amasya'nın*, en son yayınlanan vilayet gazetelerinden birisi olmasıdır.

Milli Mücadele döneminde bazıları tek sayı ve bazıları da mevcut koşulları zorlayarak çıkmaya başlayan bu gazetelere ilişkin bilgilerimiz çok yeterli değildir. Bunun en büyük nedeni gazetelerin nüshalarının elimizde olmamasıdır. Yine de mevcut sayılardan yola çıkarak söz konusu yayınların Milli Mücadeleyi nasıl gördükleri ve nasıl yansıttıkları incelenmeye çalışılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Milli Mücadelenin Amasya basınında nasıl yer aldığına incelenmesidir. Gazetelerin haber, köşe yazısı ve diğer içeriklerinde Milli Mücadele konusunu nasıl gündeme getirdikleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma için 1920-1922 yılları arasında Amasya'da Türkçe olarak yayınlanan gazeteler incelenmek üzere seçilmiştir. Yukarıda da detaylı olarak belirtildiği gibi söz konusu tarih aralığında Amasya'da yayınlanan beş gazete vardır. Bahsi geçen tarih aralığında vilayetin resmi gazetesi olarak *Liva* Matbaasından basılan Amasya Vilayet Gazetesi ve Mehmet Sırrı (Soğukpınar) tarafından Sada-yı Miller matbaasında basılan *Emel*, *Yeşilirmak*, *Türküzü* ve *Hakikat* gazeteleri yayınlanmaktadır. Amasya'da Türk ve Müslüman

⁶ Osmanlı İmparatorluğunda 1864'te eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmesi sırasında kültürel açıdan yaşanan en önemli değişikliklerden birisi olan vilayet gazetelerinin, ilki 1865'te Tuna'da yayın hayatına başlayan Tuna'dır.

unsurlardan önce gazetecilik faaliyetlerine başlayan gayrimüslim gazeteleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında, kapanmıştır (Kahraman, 2021: 19-20). Bu nedenle çalışmanın kapsamı *Emel*, *Yeşilirmak*, *Türközü*, *Hakikat* ve *Amasya*'nın 1920-1922 arasındaki nüshaları ile sınırlıdır.

Dolayısıyla araştırma kapsamında Amasya Vilayet gazetesinin 3, *Emel* gazetesinin 3, *Hakikat* gazetesinin 6, *Türközü* gazetesinin 1 ve *Yeşilirmak* gazetesinin 1 nüshası olmak üzere toplam 14 nüsha incelenmiştir. Bu nüshalar, ay ve yıl olarak sıralandığında, 1920 yılına ait gazeteler, *Türközü'nün* 1 Nisan, *Yeşilirmak'ın* 8 Nisan ile *Emel'in* 22 Nisan ve 8 Mayıs nüshaları; 1921 yılına ait gazeteler ise *Hakikat'in* 10 Mart, 18 Temmuz, 21 Temmuz, 27 Temmuz, 8 Ağustos ve 1 Eylül nüshalarıdır. Son olarak 1922 yılına ait gazeteler ise *Emel'in* 14 Eylül nüshası ile Amasya Vilayet gazetesinin 25 Mayıs, 8 Haziran ve 7 Kasım nüshalarıdır. Bir başka ifadeyle eldeki nüshalar 1920, 1921 ve 1922 yılları için her bir ay bazında bile mevcut değildir. Yine de belirlenen kategorilerde analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Varsayımları:

1. Araştırma kapsamında incelenen gazeteler, Milli Mücadele destek vermiştir.
2. Araştırma kapsamında incelenen gazeteler, Milli Mücadele ile ilgili haber ve içeriklere daha fazla yer vermiştir.
3. Araştırma kapsamında incelenen gazetelerde haber, köşe yazısı ve diğer içerikten daha fazla yer tutmaktadır.
4. Gazetelerin en temel haber kaynağı Anadolu Ajansı'dır.

Verilerin Analizi ve Toplanması

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Gazeteler niceliksel ve niteliksel veriler açısından taranmıştır. Çalışmada ilk olarak gazetelerin içeriği, bazı kategoriler açısından incelenmiştir. Bu kategoriler, yazı türleri, kapsadığı alana göre haber türleri ve haber kaynakları olarak temelde üç başlıkta yapılmıştır. Yazı türleri kategorisinde haber, köşe yazısı, şiir ve diğer olarak bir ayrıştırma yapılmıştır. Kapsadığı alana göre haber türleri kategorisinde yerel, ulusal ve dış haberler olmak üzere üçlü bir ayrıştırma yapılmıştır.

Haber kaynakları kategorisinde ise Anadolu Ajansı ve muhabir haberleri olarak ikili bir ayırma yapılmıştır. Son olarak özel ve resmi olmak üzere ilan ve reklamların gazetelerde yer alıp almadığına bakılmıştır.

Öte yandan yukarıda da belirtildiği gibi erişim sağlanan gazete nüshalarının son derece sınırlı sayıda olması nedeniyle gazeteler ve sayılar arasında karşılaştırma yapılamaması, ikinci bir analizi zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu sınırlılıklar nedeniyle nitel bir analizle, her bir gazetenin Milli Mücadeleye destek verip vermediği ve destek veriyorsa bunu hangi temalar üzerinden yaptığına bakılmıştır.

BULGULAR

Amasya'da Milli Mücadele Döneminde Yayınlanan Gazetelere İlişkin Sayısal Veriler

Tablo 1. Yazı Türlerine Göre İncelenen Gazete İçeriklerinin Sayısal Verileri

Gazete	Yıl	Sayı	Sayfa sayısı	Toplam içerik sayısı	Haber	Köşe Yazısı	Şiir	Diğer	Resmi demeç-Matbat
Türközü	1 Nisan 1920	1	2	5	1	1	1	2	0
Yeşilirmak	8 Nisan 1920	1	2	6	2	4	0	0	0
Emel	22 Nisan 1920	2	2	14	7	1	4	2	0
Emel	8 Mayıs 1920	3	4	15	12	2	1	0	0
Hakikat	10 Mart 1921	1	2	6	5	0	0	1	0
Hakikat	18 Temmuz 1921	28	2	12	8	1	1	1	1
Hakikat	21 Temmuz 1921	29	2	12	7	1	2	1	1
Hakikat	27 Temmuz 1921	30	2	13	6	3	2	1	1
Hakikat	8 Ağustos 1921	31		8	4	3	0	0	1

		2						
Hakikat	1 Eylül 1921	33	10	4	3	1	1	1
Emel	14 Eylül 1922	57	12	10	2	0	0	0
Amasya	25 Mayıs 1922	3	16	13	0	1	1	1
Amasya	8 Haziran 1922	5	21	17	2	1	0	1
Amasya	7 Kasım 1922	27	4	2	1	0	1	0
Toplam		8	154	98	4	14	11	7

Tablo 1 incelendiğinde, gazetelerde toplam 154 içeriğin tespit edildiği görülmektedir. Tabloya göre gazete içerikleri içinde haber ilk sırada (98 haber) ve köşe yazısı (24 köşe yazısı) ise ikinci sırada gelmektedir. Gazeteler içinde en fazla haber, Amasya Vilayet gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete üç sayıda toplam 32 habere yer vermiştir.

Tablo. 2 İncelenen Gazetelerdeki Haberin Kapsadığı Alana Göre Sayıları

Gazete	Yıl	Sayı	Toplam İçerik sayısı	Haber	Yerel	Ulusal	Dış haber
Türközü	1 Nisan 1920	1	5	1	0	0	1
Yeşilırmak	8 Nisan 1920	1	6	2	1	1	0
Emel	22 Nisan 1920	2	14	7	2	0	5
Emel	8 Mayıs 1920	3	15	12	0	8	4
Hakikat	10 Mart 1921	1	6	5	0	2	3
Hakikat	18 Temmuz 1921	28	12	8	1	7	0
Hakikat	21 Temmuz 1921	29	12	7	1	3	3
Hakikat	27 Temmuz 1921	30	13	6	1	3	3
Hakikat	8 Ağustos 1921	31	8	4	0	4	0
Hakikat	1 Eylül 1921	33	10	4	2	3	0
Emel	14 Eylül 1922	57	12	10	6	4	0
Amasya	25 Mayıs 1922	3	16	13	7	3	3
Amasya	8 Haziran 1922	5	21	17	7	6	5

Amasya	7 Kasım 1922	27	4	2	0	2	0
Toplam			154	98	8	44	27

Tablo 2 incelendiğinde toplam 54 olan içeriğin 98'i haberlerden oluşmaktadır. En fazla ulusal (44 haber), ardından yerel (28 haber) ve son olarak da dış haberlere (27 haber) yer verilmiştir. Gazeteler yerel ve dış haberlere birbirine yakın ilgi göstermişlerdir.

Tablo 3. İncelenen Gazetelerin Aldıkları Resmi ve/veya Özel İlan ve Reklamlar

Gazete	Yıl	Sayı	Sayfa sayısı	Özel reklam	Resmi İlan
Türközü	1 Nisan 1920	1	2	0	0
Yeşilirmak	8 Nisan 1920	1	2	0	0
Emel	22 Nisan 1920	1	2	0	1
Emel	8 Mayıs 1920	28	2	0	1
Hakikat	10 Mart 1921	29	2	1	0
	18 Temmuz		2		
Hakikat	1921	30		1	0
	21 Temmuz		2		
Hakikat	1921	31		1	0
	27 Temmuz		2		
Hakikat	1921	33		0	1
	8 Ağustos				
Hakikat	1921	2	2	0	0
Hakikat	1 Eylül 1921	3	4	1	2
Emel	14 Eylül 1922	57	2	1	1
	25 Mayıs		2		
Amasya	1922	3		0	2
	8 Haziran	5	2		
Amasya	1922			0	2
Amasya	7 Kasım 1922	27	2	0	1
Toplam				5	11

Tablo 3 incelendiğinde, yayın hayatına devam edebilen gazetelerin resmi ilan aldıkları görülmektedir. Gazetelerden

Emel ve *Amasya* düzenli olarak resmi ilandan yararlanmaktadır. Tabloya göre en fazla özel ilandan yararlanan gazete *Hakikat* olarak görülmektedir. Bunun da nedeni incelenen dönemde daha fazla sayısına erişilmiş olmasındandır.

Tablo 4. İncelenen Gazetelerdeki Haberlerin Haber kaynaklarına Göre Sayısı

Gazete	Yıl	Sayı	Toplam İçerik sayısı	Haber	Kaynak-AA	Kaynak-Belirtilmemiş
Türközü	1 Nisan 1920	1	5	1	0	1
Yeşilirmak	8 Nisan 1920	1	6	2	0	2
Emel	22 Nisan 1920	2	14	7	6	1
Emel	8 Mayıs 1920	3	15	12	12	0
Hakikat	10 Mart 1921	1	6	5	0	5
Hakikat	18 Temmuz 1921	28	12	8	0	8
Hakikat	21 Temmuz 1921	29	12	7	6	1
Hakikat	27 Temmuz 1921	30	13	7	4	3
Hakikat	8 Ağustos 1921	31	8	3	0	3
Hakikat	1 Eylül 1921	33	10	4	0	4
Emel	14 Eylül 1922	57	12	10	0	10
Amasya	25 Mayıs 1922	3	16	13	6	7
Amasya	8 Haziran 1922	5	21	17	6	11
Amasya	7 Kasım 1922	27	4	2	2	0
Toplam			154	98	42	56

Tablo 4 incelendiğinde, Anadolu Ajansının belirgin bir biçimde haber kaynağı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kaynağı belirtilmeyen haberlerin haberler de oldukça fazladır.

Tablo 5. Milli Mücadele Konu ve Matbuat Umum Müdürlüğünden Gönderilen Beyanlar

Gazete	Yıl	Sayı	Toplam İçerik sayısı	Haber	Resmi demeç-Matbuat	Konu-MM
Türközü	1 Nisan 1920	1	5	1	0	1
Yeşilirmak	8 Nisan 1920	1	6	2	0	0
Emel	22 Nisan 1920	2	14	7	0	2
Emel	8 Mayıs 1920	3	15	12	0	10
Hakikat	10 Mart 1921	1	6	5	0	3
Hakikat	18 Temmuz 1921	28	12	8	1	2
Hakikat	21 Temmuz 1921	29	12	7	0	0
Hakikat	27 Temmuz 1921	30	13	6	1	3
Hakikat	8 Ağustos 1921	31	8	4	1	3
Hakikat	1 Eylül 1921	33	10	4	0	2
Emel	14 Eylül 1922	57	12	10	0	7
Amasya	25 Mayıs 1922	3	16	13	1	7
Amasya	8 Haziran 1922	5	21	17	1	7
Amasya	7 Kasım 1922	27	4	2	0	2
Toplam			154	98	5	49

Tablo 5 incelendiğinde, Milli Mücadele ile ilgili haberlerin gazetelerdeki toplam haberin yarısı kadar olduğu görülmektedir. Milli Mücadele ile ilgili en fazla haber 8 Mayıs 1920'de Emel'de yer almıştır. Ayrıca gazeteler, zerinden bakıldığında toplamda en fazla Milli Mücadele haberinin Amasya Vilayet gazetesi tarafından yapıldığı görülmektedir.

Gazetelerin Köşe Yazıları ve Diğer İçeriklerinde Milli Mücadele Konusunun Ele Alınması

İncelenen gazetelerden en erken tarihli olan *Türközü* Milli Mücadele konusunu, Mehmed Sadık imzasıyla yayınladığı "Müdafa'a-i Hukuk-u Millî'ye Doğru!" başlıklı köşe yazısında ele almıştır. Mehmed Sadık, halkı milli mücadeleye katılmak için davet etmekte ve bunun tarihsel bir görev olduğunu söylemektedir:

Ey Türk!.. Altıyüz elli senelik bir mücâhede-i azîme ile ecdâdının sana bir yâdigâr-ı kıymetdadı olan bugün derûnunda dini, nâmusun, mukaddesâtın, hakk-ı hayâtın bulunan bu hâk-i feyyâzi yabancılara çiğnetme... Eyi düşün. Aldanma! Halas Hak'dadır, ondan ayrılma. Dünyada hiç birimizin şahsiyeti, hayâtı refahı, sa'âdeti bâkî değildir. Yalnız bizim için mûcib-i şeref olacak bir şey var. Bugünkü mevkî'mizi yarınki ahfâdımıza şân ve şeref ve kudretle tevdi' itmekdir.; Tarihi aç oku... Ecdadımız bize mevkî'lerini pek şanlı bir sûrette terk itdi: Sen de bu esere iktifâ it... Fedakarlıktan korkma; Müdafa'a-i Hukuk-u Millî'ye koş.. Vazaif-i vatanîyeni ihmâl itme; Hukukunu müdâfa'aa itmrgi kendine sebep-i sa'âdet bil! (Mehmed Sadık, 1920: 1-2).

Türközü'nün aynı sayıda Münir Hamdi, “Me'yûs olma Fakat Çalış!” başlıklı şiirinde, her gün bir Türk ve Müslümanın öldürüldüğünü hatırlatarak, halkı derin uykusundan uyanmaya ve Milli Mücadeleye çağırmaktadır. Bunun bir zorunluluk olduğunu söyleyen Münir Hamdi, halkın gücünü toplaması halinde karşısında kimsenin duramayacağını belirtmektedir (Münir Hamdi, 1920a: 2). Benzer şekilde Münir Hamdi, *Türközü* ile aynı matbaada basılan *Yeşilirmak'ta* “İnleyen Vatanıma” isimli şiirde, “*Sabır it ki açılın seni tahlîs idecek yol; Sarsılsa da sinendeki millet sen emin ol; Bir gün uyanır sevgil îâşıkların elbet;; Bir çâre bulur derdine kalmaz bu meşâkkat!..*” Dizeleriyle halka zaferin yakın olduğunu müjdelemektedir (Münir Hamdi, 1920b:2).

Milli Mücadelenin köşe yazılarında ele alındığı bir diğer gazete, *Hakikat'tir*. Gazetenin 18 Temmuz 1921 tarihli nüshasında “Yunanlıların Son Ta'arruzu” başlıklı yazısında M. Hamdi, Yunanistan'ın arkasındaki Avrupa'yı suçlamakta ve Türk ordusunun haklı zaferini müjdelemektedir. Ayrıca Mustafa Kemal'in son taarruzdan önce söylediği “Hattı Müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. Bu sath bütün vatandır” seslenişinin ifadesine benzer bir şekilde, savaşın sadece cephedeki askerler değil hep beraber ve tüm düşman kovulana kadar süreceğini şu şekilde yazmaktadır:

Garb'ın çevirdiği siyâsi fırladıklar altında dâima eriyen bu çılgın millet, yakında ne sûretle aldattıklarını ve aldatıldıklarını anlayacak ve o zamân istinâdgâhları olan akvâmı arkalarında bulamayacaklar (...) i'tilâfçılar Yunanlılara istedikleri kadar zahîr olsunlar, Türklerin istinâd itdiği heykel-i metâneti yıkamazlar ve deviremezler. Hak diye bağırın ma'sum ağızlar maddî kuvvetlerle susdurulamaz (...) Türk kavmi, her dürlü mevânî'e göğüs germekten çekinmeyecek ve mu'azzez yurdunda istiklâl te'mini elde itmedikçe süngüsünü geri çekmeyecektir. (M. Hamdi, 1921c:1)

Münir Hamdi, 27 Temmuz 1921 tarihli “Uyuşdular” başlıklı yazısında, Yunanlıların nasıl bozguna uğratıldığını ve zaferin mutlaka geleceğini şu sözlerle ifade edilmektedir:

Çılgınca ilerleyen haşerât sürüleri, azim ve imânımız önünde tamamıyla bunaldılar ve heykel-i şehâmetimiz karşusunda iki üç günden beru uyuşub kaldılar!..(...) İsmet Paşa kapanına doğru kör körüne atılan bu haydudlar gürûhu daha ziyâde bitâb kalacak ve o zamân zafer güneşi semâ-yı sâfımızda birdenbire parlayacaktır. (Uyuşdular, 2021).

Türk ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığı Eskişehir-Kütahya Muharebelerinden hemen sonra yazılan bu yazıda, milli direnişin kırılmasını engellemek ve halka aynı şekilde mücadeleye devam etme çağrısı yapılmaktadır. *Hakikat* ayrıca Mustafa Kemal'e başkomutanlık yetkisi verilen 5 Ağustos 1921 tarihli Meclis oturumundan konuşmaları ve Mustafa Kemal'in yaptığı yazılı açıklamayı sütunlarına taşımıştır (Ordu ve Millete Beyannâme, 1921:2).

Hakikat'in yine 27 Temmuz tarihli nüshasında bir şiirle Milli Mücadelenin mutlaka zaferle sonuçlanması gerektiğini belirten Şükriye Belkıs, işgal altındaki İzmir ve Bursa'yı hatırlatarak, işgal karşısında direnişten başka çare olmadığını “Dayanmaz Bu Kahra” başlıklı şiirinde şu dizelerle anlatır:

Zavallı ırkımın çektiği yeter!
Bu ne bitmez elem, tükenmez gider?
Yerlerde sürünen ölümden beter
Dayanmaz bu kahra ezgin yürekler

Doğacak dağların nûrunu bekler
Hilâfet kaptusu düşmanla doldu!
Sevgili İzmir'e bak neler oldu?
Bursa'nın âfâkı kanlarla soldu!
Dayanmaz bu kahra ezgin yürekler
Bir zafer gününün nûrunu bekler
Yıllarca mâtemle bunaldık kaldık
Didindik çırpındık hicrâna daldık,
Bu zelîl hayâtıdan bukdık usandık...
İstiklâl isteriz artık bu sefer
Açılır elbet de bir bâb-ı zafer
Ya Rabbi Türklüğe gösterme zevâl
Yetişir çekdiği bu dâd, bu melâl
Açılsın bizde de perde-i ikbâl
Sönmesim Allahım bu necm ve hilâl
Parlasın onunla nûr-u istiklâl

Amasya basınında izlenen zaman zarfında içinde Milli Mücadelenin bütün süreçlerinin ve Amasya'nın bu süreçteki rolünü en kapsamlı anlatan yazı 14 Eylül 1922 tarihinde *Emel'de*, İzmir ve Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşu üzerine "Amasya'nın Tarihi hâtıraları: Bu Günki Zafer Cevab Virdi" başlığıyla kaleme alınan yazıdır. Yazıda Amasya'nın Osmanlı İmparatorluğunun küllerinden yeniden doğmasına vesile olan Çelebi Mehmet hatırlatılarak, Milli Mücadele'de de öncü olduğu belirtilmiştir. Amasya'nın Mustafa Kemal'e verdiği desteğin Milli Mücadele'yi başlattığı ve dolayısıyla zaferin haklı gururunun Amasya'ya ait olduğu detaylıca şu şekilde anlatılmıştır:

İstanbul hükümeti; Anadolu halkını, hattâ bütün Türk dünyâsını, İslâm âlemini bir hayvân sürüsü gibi kabaladan düşmana satmak istediğini ve müşterisi olan garb hükümetleriyle uyuştuğunu, pazarlık bitüb milletın boynuna esâret zinciri geçirileceği bir zamanda vicdân dürbini, din ayinesi ve târihi mir-ât-ı intibâh ile münci-i millet «Mustafa Kemâl Paşa» milletın emellerine; kederlerine gam ve kasvetlerine iştirâk itdi. Her âhı dinledi, İstanbul hükümetinin maksad ve gâye foyasını tamamıyla anlamış idi.

Anadolu'nun dört taraf ve göbeğinden birden çıkan ilâhî sesi gök gibi gürledi." Avrupa'nın sahte yumruğuna boyun eğen, şer'i Kur'anın tebşîrâtını unutan İstanbul hükümetini tanımayız!.. Bu hitâb-ı millîsi, İstanbul'ı titretti. Avrupa hükümetlerini şaşırtdı. Amerika'yı lâl ve ebkemde bıraktı. Anlaşmak için İstanbul'dan Salih Paşa geldi. Anadolu'da ikinci bir gayret doğdı!. Münci-i millet «Mustafa Kemâl Paşa» Salih Paşa Amasya'da görüşecekleri haberi ise Amasya'ya târihi bir gün dahî çıkdı. Zâten târihi günleriyle zengin olan Amasyamız, bu mülâkâtda dahî tâc-ı târihine bir çeleng-i şer'î takdı. Amasya halkı, Tokad caddesinde «Mustafa Kemâl Paşa»yı Samsun yolunda Salih Paşayı karşıladı. Tokad caddesinde Helvacı mevkî'inde münci-i millet «Mustafa Kemâl Paşa»yı binlerce merd karşıladı.12 yaşında Yusuf efendi isminde yetim bir çocuk umûm nâmına îrâd itdiği" nutuk" târihe bir fasılaçdı. Paşam" Hoş geldiniz! İşte hükümetin bâni-i sâni Çelebi Sultan Mehmed'in kuvvet aldığı yer! İşte Fatih'in torunu, Bayezid'in oğlu Yavuz Sultan Selim'in doğduğu yer!... İşte sizi karşılayan ve sizin ile berâber olan yer!... Amasya...(Amasya'nın Tarihi hâtıraları: Bu Günki Zafer Cevab Virdi, 1922).

Burada örnekleri verilen köşe yazıları ve şiirler dışında da Milli Mücadeleye destek veren çok sayıda içerik vardır. İncelenen gazetelerden dördünün aynı matbaada ve aynı yazı kurulu tarafından çıkarılması nedeniyle örnekler verilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Çalışmanın elde ettiği en önemli sonuç, araştırmaya konu olan gazeteler üzerinden Amasya basınının Milli Mücadeleye destek verdiğiidir. Devletin resmi gazetesi olan Amasya Vilayet gazetesi ile özel sektör girişimiyle kurulan gazeteler, Milli Mücadeleye destek konusunda aynı şekilde yayın yapmışlardır. Bir başka ifadeyle resmi veya özel tüm gazeteler Milli Mücadeleyi koşulsuz desteklemişlerdir.

Araştırmadan elde edilen diğer sonuçlar şöyledir:

Gazete içeriklerinde ilk sırayı haberler almaktadır. Gazeteler haberler aracılığıyla halka Milli Mücadele konusunda bilgi sunmuş, savaşın durumunu çok yakından takip ederek, halkın direnişini motive etmiştir. Bu durum Mustafa Kemal'in Milli Mücadele sürecinde gazetelerden beklediği çabanın Amasya basını açısından gerçekleştiğinin göstergesidir. Gazeteler, haber dışında köşe yazısı ve şiir başta olmak üzere halkın duygularını harekete geçirecek içerikler yayınlamışlardır. Özellikle şiirler incelendiğinde Türk ordusunun cephedeki durumuna ilişkin bilgi edinilebilmektedir. Şiirlerde “zafer”, “umut”, “hüsran”, son derece milliyetçi bir bağlamda ele alınmıştır.

İncelenen gazeteler, hepsi birer yerel gazete olmasına rağmen dış haberlere ağırlık vermişlerdir. Dış haberlerin gazetelerdeki yeri yerel haberler kadardır. Bunun en önemli ve belki de tek nedeni Milli Mücadeledir. Öte yandan bu durum, Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal'in haberleşme sürecine müdahale ettiği ve gazetelere dış haberler konusunda destek sağlandığının göstergesidir. Bu müdahale ve destek resmi ya da özel tüm gazeteler için söz konusu olmuştur.

Son olarak bugün Amasya'nın Milli Mücadeledeki rolüne ilişkin değerlendirmelerde Osmanlı İmparatorluğunun fetret devrinden kurtuluşuna da destek veren Amasya çıkarımının dönemin gazetelerinde yapılmış olduğudur. Bir başka ifadeyle Amasya'nın, Milli Mücadeleye verdiği destek, dönemin gazetelerinde Osmanlı İmparatorluğunun yeniden kurulmasına verdiği destekle okunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akşin Sina. (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktaş, Refik Necdet (1972). *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*. İstanbul: Varlık Yayınları
- Alemdar, Korkmaz. (1996). *İletişim ve Tarih*. İmge Kitabevi.
- Altunsoy, Nurullah. *Amasya Vilayeti Gazetesi: 1922-1928*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014

- Atatürk, Mustafa. Kemal. (2002). *Nutuk 1919-1927*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1994). *Tek Adam Mustafa Kemal, I*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Balcıoğlu, Mustafa. (2000). *İki İsyân Bir Paşa*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Coşar, Ömer Sami (1967). *Milli Mücadelede Basın*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Emel (1922, 14 Eylül). Amasya'nın Tarihi hâtıraları: Bu Günki Zafer Cevab Virdi, 1922, s1
- Erim, Nihat (1953). *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İlgar, İhsan. (1973). *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*. Ankara: Kervan Yayınları
- Kahraman, Nazan (2021). *Yerel Banın Görünümü Amasya, Çorum, Samsun, Tokat*. Ankara: İLEV
- Koloğlu, Orhan (1992). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kutay, Cemal. (2013). *Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: Acar basım
- Menç, Hüseyin (2018). *Amasya Basın Tarihi*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Mehmed Sadık (1920, 1 Nisan). Müdafâ'a-i Hukuk-u Millî'ye Doğru! *Türközü*.
- Münir Hamdi, (1920a, 1 Nisan). Me'yûs olma Fakat Çalış!. *Türközü*.
- Münir Hamdi, (1921b, 8 Nisan). İnleyen Vatanıma. *Yeşilürmak*.
- Münir, Hamdi, (1921c, 18 Temmuz). Yunanlıların Son Ta'arruzu, Hakikat
- Ordu ve Millete Beyannâme (1921, 8 Ağustos). Hakikat.
- Özger, Orhan. *Milli Mücadele Döneminde Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023
- Özkaya, Yücel (2001). *Millî Mücadelede Atatürk ve Basın I*. Ankara: Cumhuriyet

- Özkaya, Yücel. (1985). “Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(3), 871-912.
- Öztoprak, İzzet (1981). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921: Türkiye ile ilgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*. Ankara: İş bankası Kültür Yayınları.
- Şapolyo, Enver Behnan (1971). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
- Şükriye Belkıs (1921, 27 Temmuz). *Dayanmaz Bu Kahra, Hakikat*.
- Susoy, Şenol. *Millî Mücadele Yıllarında Amasya*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- TBMM. ZC., C.VIII., D.I., İ.159, Cel. 2, s. 517-520; 28 Şubat 1921 (28/02/1337)
- Uyuşdular!... (1921, 27 Temmuz). *Hakikat*
- Varlık, M. Bülent. (2015). “Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde Vilayet Gazeteleri (1919-1970)”. *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, (39).443-474.